

BÜLTEN'DEN

BÜLTEN

Ocak-Nisan 2009

Yıl 20 Sayı 69

**BİLİM
VE
SANAT
VAKFI**

Yayın Kurulu **Ali Pulcu, Faruk Deniz,
Mustafa Demiray, Salih Pulcu,
F. Samime İnceoğlu, Semih Atış**

Baskı **Elma Basım**

Baskı Tarihi Haziran 2009

Vefa Cad. No. 35 34134 Vefa İstanbul

Tel: 0212. 528 22 22 pbx

Faks 0212. 513 32 20

e-posta bsv@bisav.org.tr

www.bisav.org.tr

Ücretsizdir. Dört ayda bir yayınlanır.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarmadır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

BSV HAVADİS 2

Turgut Cansever ile Söyleşi / Faruk Deniz 5

KAM Küresel Araştırmalar Merkezi 12

MOLA Havuz / Ahmet Haşim 30

MAM Medeniyet Araştırmaları Merkezi 31

MOLA Yarı Yol / Ahmet Haşim 48

SAM Sanat Araştırmaları Merkezi 49

MOLA Süvari / Ahmet Haşim 64

TAM Türkiye Araştırmaları Merkezi 65

SEVRÜSEFER Bir Çağdaş Sanat Öğrencisinin
Londra İzlenimleri ve Daha Fazlası
/ Cihat Arınç 88

MESNEVİ Günülden günele bir pencere vardır... 100

MECMUA

İbn Sina'nın Varlık-Mahiyet Ayırımı

Üzerine Tartışmalar / Sinan Oruç 102

Âlimin ölümü, âlemin ölümüdür. Kıymetini bilemediğimiz ne çok güzel insan var. 2009 Şubatının 22'sinde Turgut Cansever hocamızı kaybettik. Kendisini geç tanıdık, erken kaybettik...

Bir ömür hak bildiği yolda tek başına gitmeye çalıştı. Kalbini temiz tuttu, dik durdu ve ağır adımlarla ilerledi! Gerisine karışmayacak kadar mütevekkil ve mütevazıydı.

20. yüzyılın ve makine medeniyetinin bütün acımasızlığına şahitlik etti. Değişmez denilen ölçülerin, umdelerin alt üst olduğu, hızın, acelelenin baş tacı edildiği bir asırda ısrarla insan adımının hızını savundu. Küçük, basit, yalın ve güzel olanı şiar edinmesi bundandı.

Hiç kimse Türk modernleşme tecrübesinin acılığını onun kadar derinden hissetmedi. Türk modernleşmesinin kabalığı, hantallığı, pragmatizmi ve aceleliğine karşın, birkaç mısranın verdiği ilhamla bir ev inşa edecek kadar yüksek bir ferasete sahipti:

*Bir taraf bahçe, bir tarafta dere
Gel uzan sevgilim benimle yere
Suyu yakuta döndüren bu hazân
Bizi gark ediyor düşüncelere...*

Ağa Han Mimarlık Ödülü alan Erteğün Evi, Haşim'in bu incelikli dizelerine çok şey borçludur.

Cansever, Haşim'i çok severdi. Sıklıkla şiirlerini mırıldanırdı.

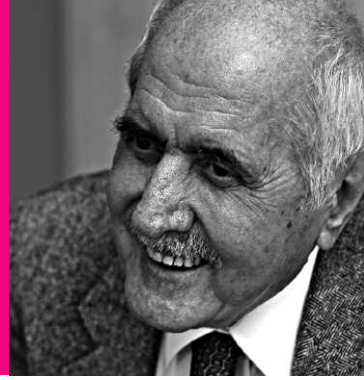
Bu vesileyle mola sayfalarımızda Cansever'in çok sevdiği üç Ahmet Haşim şiirini bulacaksınız.

Ruhları şad olsun.

Hayırda kalın!

Turgut Cansever hocamızı kaybettik

Mütefekkir, ressam, neyzen ve mimar Turgut Cansever hocamızı 22 Şubat 2009 Pazar günü 89 yaşında kaybettik. İstanbul Kadıköy Çiftehavuzlar'daki evinde vefat eden Cansever'in cenazesi 23 Şubat 2009 Pazartesi günü Fatih Camii'nde ikindi vaktini müteakib kılınan cenaze namazının ardından Edirnekapı Mezarlığında toprağa verildi. Dünyada Ağa Han Mimarlık ödülünü üç kez alan tek mimar olan Cansever'in bütün bir hayatı anlamlı evler, yapılar ve şehirler kurma mücadelesiyle geçti. Arkasında çok azı gerçekleştirilmiş 100'ün üzerinde proje ve birçok kitap bıraktı.

Baharı Çocuk ve Sanat Buluşması'yla karışladık

7 Mart 2009 Cumartesi günü "Çocuk ve Sanat Buluşması" başlığı altında düzenlenen etkinliğe ev sahipliği yaptık. Bu çerçevede, 4-11 yaş grubundan çocukların resimlerinden oluşan "Büyük Çizerler Sergisi" aynı gün muhataplarıyla buluştu. Sergi, bahar boyunca görülebilir.

Etkinliğin omurgasını oluşturan "Ço-

cuk Dilinde Sanat" başlıklı panel, vakfın Vefa'daki merkezinde gerçekleştirildi. İhmal edilmiş bir konuyu gündeme taşımak, çocuk gerçekliğinde sanat ürünlerinin nasıl algılandığını tartışmak ve çocuk yayıncılığını bu açıdan sorgulamak amacını taşıyan program, Mustafa Özel'in açış konuşmasıyla başladı. Ali Pulcu'nun yönettiği panelin konukları, yazar ve yayıncı kimliğiyle Fatih Erdoğan, çizer Osman Turhan, çizer Emel Kehri ve akademisyen Dr. Nilgün Canel'di.

Dîvân'ın 24. sayısı çıktı

Osmanlı tecrübesinin yanı sıra Rusya ve İran gibi meşrutî yönetime geçmek zorunda olan komşularının da tecrübelerinin önemli olduğu anlayışından hareketle *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*'nin 2008 yılına ait iki sayısı Osmanlıda ve komşularında meşrutiyet tecrübesini ele alan yazılara tahsis edildi. Meşrutiyet

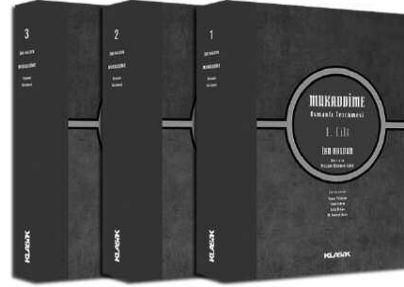
tecrübesinin daha iyi anlaşılabilmesine katkı sağlayacağı ümit edilerek, birinci sayıda, modern dönem meşrutiyet düşüncesi ve tecrübesinin tarihi kökenleri ile Osmanlı çevresinde meydana gelen benzer tecrübeler değerlendirilmeye çalışıldı.

Divan'ın sayılarına internet üzerinden de ulaşılabilir: www.divandergisi.com

Mukaddime Osmanlıca Tercümesi yayınlandı

Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İbn Haldun'un çağları aşan eseri *Mukaddime*'nin Osmanlıca tercümesini uzun süren bir çalışmanın ardında yayına hazırladı. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan ve M. Cüneyt Kaya'nın içinde bulunduğu ekibin titiz çalışmasıyla hiçbir ilave ve sadeleştirme yapılmaksızın Klasik Yayınlarınca üç cilt halinde hazırlanan eser, Osmanlıca neşrinin 150. yılında nihayet okurlarıyla buluştu.

İbn Haldun'un tarih ve topluma ilişkin çağları aşan ve çığır açıcı nitelikteki kapsamlı açıklamalarını içeren *Mukaddime*, erken bir dönemde Osmanlı muhitinde yankı buldu ve kitabın 18. yüzyılda Şeyhülislam Pîrîzâde Mehmed Sâhib tara-

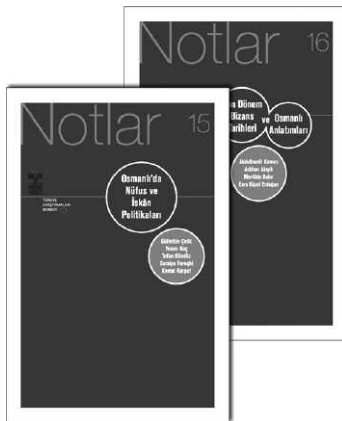

findan başlanan tercümesi 19. yüzyılda Ahmed Cevdet Paşa tarafından tamamlandı. Mütercimler, bu önemli klasik eseri Arapçadan Türkçeye çevirmekle kalmamış, ek bilgi, eleştiri ve hataların düzeltilmesi gibi pek çok katkıda bulunarak, Osmanlı derinliğini ve bakış açısını yansıtan dikkate değer bir *Mukaddime* yorumu ortaya koymuşlardır.

2009 Bahar seminerleri sona erdi

Bilim ve Sanat Vakfı'nın geleneksel hâle gelen seminerlerinin 39. dönemi 20 Mart-9 Mayıs 2009 tarihleri arasında gerçekleşti. 51 seminer ve 19 ihtisas ve atölye çalışmasının yer aldığı seminer programı yine yoğun bir ilgi ile karşılaştı.

BSV Notlar 15 ve 16 çıktı

BSV Notlar 15 ve 16 çıktı

Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin (TAM) hazırladığı Notlar 15 ve 16 yayınlandı. Notlar'dan ilki, *Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları* başlığını taşıyor. Bu kitapçık, Ekim 2005-Haziran 2006 tarihleri arasında TAM'ın düzenlediği "Tarih Okumaları" programı çerçevesinde misafirimiz olan Gülfetkin Çelik, Yunus Koç, Tufan Gündüz, Suraiya Faroqhi ve Kemal Karpap'ın Osmanlı'da nüfus ve iskân politikaları meselesi üzerine yap-

tıkları konuşmaların özetlerini içeriyor.

Son Dönem Bizans Tarihleri ve Osmanlı Anlatımları başlığı ile yayınlanan Notlar 16'da ise, Mayıs 2007-Mart 2008 tarihleri arasında TAM'ın düzenlediği "Tarih Okumaları: Bizans Kronikleri" programı çerçevesinde misafirimiz olan Abdülhamit Kırmızı, Aslıhan Akışık, Mevlüde Bakır ve Esra Güzel Erdoğan'ın Dukas, Halkondil, Francis, Anagnostis ve Kritovulos gibi Osmanlı'yı anlatan son dönem Bizans tarihçilerinin eserleri

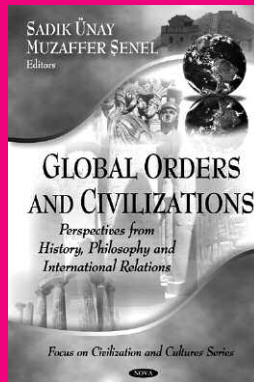
Hayal Perdesi'nin 13. sayısı çıktı

Sinema fanzini *Hayal Perdesi* uzun bir aradan sonra bekleyenleriyle buluştu. Bu sayıda kapak konusu olarak sinema salonlarını merkeze alan bir dosya hazırlayan dergi, her geçen gün seyircisini kaybeden semt sinemalarına vefa borcunu ödüyor. Dosyaya İhsan Kabil "Sinema Salon İlişkisi"yle, Tuba Deniz de "Düş Şatoları Yıkılıyor" başlıklı yazısıyla katkıda bulunmuş. Bu sayıda Semih Kaplanoğlu'yla toplu konuşma, Aida Begiç ve Yeşim Ustaoglu'yla söyleşi gerçekleştirilmiş. Bir yönetmen üç film bölümü ise Michael Haneke'ye ayrılmış. Sinema üzerine tefekkür etmek isteyenler için derginin yorum sayfaları -hem vizyondan seçilenler hem de hatırlatılan klasiklerle- bu sayıda oldukça zengin. İzlenim, Kitap, dvd ve Neden Film Seyrediyoruz? bölümleri de unutulmamış. Sözün özü uzun bir bekleyişin ardından *Hayal Perdesi* hacimli bir sayıyla karşınızda...

Nova Science Publisher Medeniyetler ve Dünya Düzenleri'ni yayınladı

Vakfımızca 12-14 Mayıs 2006 tarihleri arasında düzenlenen *Medeniyetler ve Dünya Düzenleri* başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan tebliğler arasından seçilen makalelerin yer aldığı ve Dr. Sadık Ünay ile Muzaffer Şenel'in derlediği *Global Orders and Civilizations: Perspectives from History, Philosophy and International Relations* başlıklı kitap Nova Science Publisher arasından çıktı.

XX. Öğrenci Sempozyumu

Bilim ve Sanat Vakfı'nın geleceksel hâle gelen öğrenci sempozyumlarının yirincisi 14 Mart 2009 tarihinde Vakfın Vefa'daki merkezinde gerçekleşti. Farklı disiplinlerden 21 tebliğin sunulduğu sempozyum ilgiyle takip edildi.

İşletme ve Yönetim Toplantıları

Küresel Araştırmalar Merkezi bünyesinde "İşletme ve Yönetim Toplantıları" başlığı altında yeni bir toplantı serisi başladı. İşletme, pazarlama, tanıtım, e-ticaret ve yönetim düşüncesi gibi konularda gerek sektör tecrübesi gerekse akademik çalışmalar yapan uzmanların görüş, düşünce ve önerilerini her ayın son cumartesi günü dinleyeceğiz. Serinin ilk toplantısı 25 Nisan 2009 Cumartesi günü Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu'nda Genel Koordinatörlük görevini yürüten Doç. Dr. Melih Bulu ile *Uluslararası Alanda Türkiye'nin Rekabet Avantajları* üzerine yapıldı.

“İnsanı insan olmaktan çıkaran bir eğitim ve telkinler sistemi var.”

Faruk Deniz

Turgut Cansever'in 1949 yılında Edebiyat Fakültesi'nde Ernst Dizez'in murakebesinde hazırladığı "Türk Sütun Başlıkları" konulu doktora tezinin basılmasına rıza gösterdiği günden beri bununla yatıp kalkıyordum. Metnin dizgisi yapılmıştı ama hata olma ihtimaline karşı satır satır orijinal metin ile mukabele ediyorduk. Fotoğraf albümlerinin bir cildi kayıptı. Kayıp fotoğraf albümünü bulamayacağımı anlayınca, kendim o albümü oluşturma çabası içerisine girmiştım. Bütün bu uğraşlar içerisinde en önemli yol göstericimizden hastalığı sebebiyle mahrum kalmamız bizi haliyle üzüyordu. Bu karmaşık duygular içerisinde Turgut Cansever hocamızla doktora ve doçentlik tezlerine dair konuşmak istedim. O konuları çalışmaya hangi saiklerle ve nasıl karar vermişti? Hocaları ile ilişkileri nasıldı? Tez aşamasında hangi zorlukları yaşadı? Geriye doğru baktığında nasıl görüyordu? Bu sorular muvacehesinde kapalı ve nisbeten soğuk bir İstanbul günü Çiftelahavuzlar'daki sade hanelerinde kendisi ile görüşmeye gittim. Tarih 23 Ocak 2008. Salondaki kanepede uzanıyordu, hastalıklardan ve ileri yaşın yorgunluklarından olsa gerek biraz bitkindi. Konuşmaya başlayınca o yorgunluktan eser kalmadı. 4-4.30 saati bulan bir sohbet oldu. Hemen birçok konuda konuştuk. Sohbeta yer yer muhterem eşi Nilüfer hanım da katıldı. Bazen tatlı tatlı atıştılar. Bunlara şahitlik etmek ayrıca güzeldi. Doçentlik tezini konuşmaya fırsat bulamadık, onu daha sonra konuşalım diye sözleştik. Fakat maalesef bu hiçbir zaman gerçekleşemedi. Konuşmanın büyük bir kısmını yakında yayınlayacağımız *Osmanlı ve Selçuklularda Sütun Başlıkları* kitabının

giriş yazısında değerlendirdik. Doğrusu söyleşinin diğer kısımlarının zayi olmasına gönüm el vermedi.

22 Şubat 2009 Pazar günü 13.00 sularında kaybettiğimiz Turgut Cansever ile yaptığım sohbetin bir kısmına aşağıda yer veriyorum. Öyle tahmin ediyorum ki, bu söyleşi vefatından evvel kendisiyle

yapılmış son söyleşilerden biriydi. Bu açıdan da ayrı bir kıymet taşıyor.

Parça parça yayınlanan bu söyleşi, aslında tam da insan hakikatine işaret ediyor. İnsanın hiçbir kurguya sığmayan saf ve samimi düşünceleri ancak bu yolla dile gelebilirdi şüphesiz.

Mimarlar Odası

Bir tarafa entelektüel yazma serüveninizi, diğer tarafa mimarlık projelerinizi koyup, aralarındaki paralelliği göstermek gerekirse Mimarlar Odası'nın kuruluşu ile ilgili çalışmalarınızı nereye koymak gerekiyor?

Doğrusu şuna inanıyorum. Meslek hayatı düzenlenmezse hiçbir başarı sağlanamaz. Bana bu çok vakit kaybetti. Nasıl ki 10. asırdan 13. asır ortalarına kadar loncalar, meslek hayatı Anadolu'da düzenlenerek Anadolu Türk İslam kültürü oluştu ise mutlaka meslek hayatının düzenlenmesi zaruret. Onun için meslek odalarının kurulması, mesleklerde çalışmak bana çok önemli göründü. Doğrusu benim o yönde yapmak istediğim, bir sonuca varmadı ama o mesele her zaman var. Onun için o döneme işaret edecek şekilde bir yer ayırmak faydalı olur sanıyorum. Yani bugünün meslek hayatını sıradan ticaret odası hayatı gibi düşünmemek lazım.

Sizin için düşünce ile meslek hayatı zaten çok ayrı şeyler değildi...

O da öyle. Mimarlık sanatının nasıl yapılacağı, geliştirileceği, eğitileceği bütün bunlar Mimarlar Derneği'nde başlayıp Mimarlar Odası'nın kurulmasına, Mimarlar Odası'nın çeşitli dönemlerde

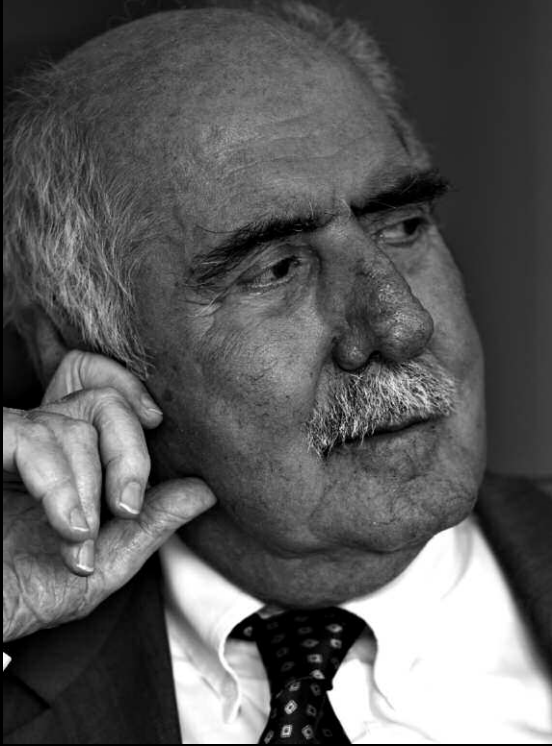
yaptıklarına yansıyan şeyler, bunun en azından işaretini vermekte yarar var değil mi? Bir gün bu alanda, önem verip de çalışacak birisine sürecin gerçek yapısını tanıtmaya fırsatı bulunabilir.

Onlara kolaylık sağlamak için nelerden bahsetmek gerekir hocam?

Mimarlar Odası arşivleri, Mimarlar Mühendisler Odaları Birliği arşivleri, bir de devlet arşivleri. Devlet arşivlerindeki yok edilmediyse eğer, mevzuatlar çıktıkça resmi gazetelerde yayımlanıyordu, onlara ait zabıtlar vardır.

Size dair hiçbir şeyin kaybolmaması gerekir hocam.

Mesele benimle ilgili olması değil. Bir İtalyan sanat tarihçiler grubu bundan 30-40 sene yahut 50 sene evvel Rönesansın oluşmasıyla ilgili çok geniş bir çalışma yaptılar. Meslek gruplarının teşkilatlanma haklarının oluşmasıyla ilgili cereyan eden bütün çabaları, savaşları, mücadeleleri, hak elde edişleri, hak kaybedişler karşısında karşı çıkışları vb. incelediler, yayımlananı aşağı yukarı 30-40 sene oluyor. O zaman müthiş bir ilgi noktası oldu bu. Rönesans oldu ama hop diye değil. Altında müthiş bir sosyal oluş vardı. Bu sosyal oluşun ürünü olarak oldu. Bizde de bazı fikirler varsa hop diye değil onların

da arkasında bir sürü çaba var. Bunda bugün var olan, olmayan bir sürü insanın katkısı var. Fikirlerin gelişme kademeleri var. Doğrusu bunlara ait de bir sürü bilginin hatırlatılması, zikredilmesi yararlı olur.

Şimdi benim geçmişime ait hiçbir şeyi atmadım ben. Çocuklar bazı şeyleri attı ama çok gereksizleri attık dediler. Onların elinde neler var, ciddi bir şekilde onlara gelip bakmak gerekir.

Bütünlüklü bir şey çıkarsa güzel olur. Bütün bunlar tarihe ışık tutacak şeyler. Meslek odalarıyla ilgili bir sürü tartışmalarınız var. Birçoğunu yazmışsınız. Toplantı öncesi hazırlıklar vs.

Toplantı zabıtları. Aldığım notlar var. Kimin kim olduğunu ortaya koyar. Mesela Orhan Alsaç denilen adamın aldığım notlarda işin başında neler söylediklerini bir görerseniz?

Doktora Tezi...

Doktora tezinizin sonuç, değerlendirme bölümleri bugünkü Cansever'den işaretler taşıyor. Sütun başlıklarının Osmanlı için ne anlama geldiğini orada ortaya koyuyorsunuz. O kısmı hatırlıyor musunuz hocam? 15 sayfa kadar bir şey, ama bir tür manifesto gibi.

Birkaç ayda yazıldı, defalarca.

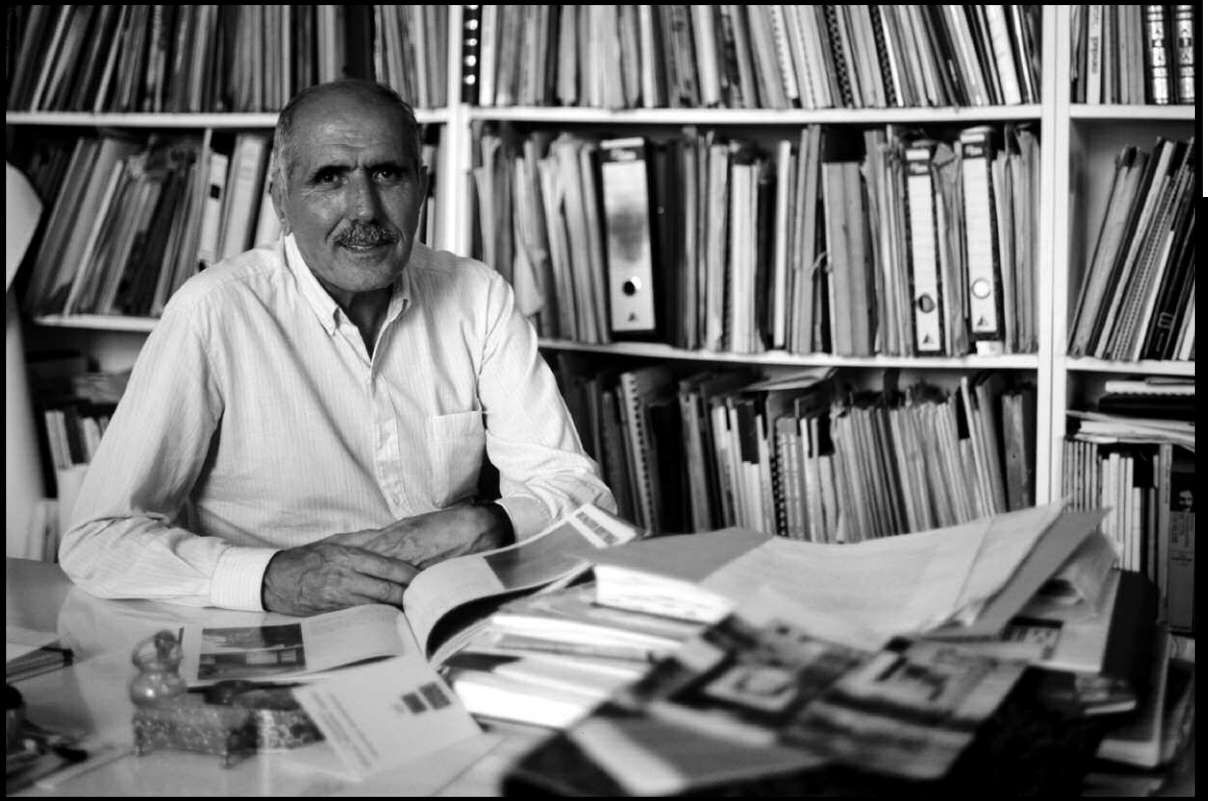
O ana kadar 'teknik bir analiz' var, ama sonuç ve değerlendirme kısmına gelince zihin dünyası içinde bunların ne anlama geldiğini kavramaya başlıyorsunuz.

İlk bölümler kuru tespitler. Analizler ve tespitler olması, modern bilimsellik kriterlerine uymak içindi. Ama nihayetinde hayat onlardan ibaret değil. Onlar hayata intikal ettiğinde davranış tercihleri haline dönüşüyorlar. Yazının iki kısmı birbirinden çok farklı diye zamanında da bir miktar konuşulmuştu. Orada gerekiyordu.

Eğer bütün saflık, gerçeklikleriyle onların üzerine basılarak ilerlenmezse sonradan söylenenler boşta kalır. Ona inanıyordum. Beni Ernst Diez çok etkilemişti. Kupkuru bir ders anlatıyordu. Sonra o kupkuru dersin bir yerinde beş tane cümle söylüyordu ve üfff... dünyalar açılıyordu.

Teziniz de öyle hocam!

Onun için söylüyorum Diez'in etkisini.

Sizin kitaplara aşına olanlar için, bu tez farklı gelebilir. Ama kimi yerde öyle bir cümle kuruyorsunuz ki yepyeni ufuklar açıyor.

Beni çok sevindiriyorsunuz.

Estağfurullah.

Ben doğrusu bir şeyden çok emindim. Hatırlıyorum, yakınlarım, “Sen bunları yazıyorsun ama kim okuyacak, yazacak? diyorlardı. “Birileri okuyacak biliyorum”, diyordum. Çok bahtiyarlık oluyor benim için.

Gidip buluyor muhatabını. Denize atılan bir taşın meydana getirdiği dalgaların hangi kıyıya vuracağını kim bilebilir?

Zaten yapılacak başka şey yoktur. Büyük insanlar hep güzel şeyler söylüyor... Kalbini temizle, dik dur, ağır adamlarla ilerle! Yapılacak şey bu.

Saf ilim adamının yaptığı şeyin güzelliği bu. Büyük hakikatı arıyor, buluyor, yalnızca onu dile getiriyor, naklediyor ve orada duruyor

Etkinizin mimarlık dışında başka birçok alana da sirayet ettiğini görüyorum. Mesela sinemanın telkinde bulunmaması gerektiği yollu fikrinizin en azından farkına varılması güzel.

Yapılacak olan o. Güzel bir şey yapıldıysa dile getirmek ve devam etmek. Bunun Allah'ın bir lütfu olduğunu ayrıca ifade etmek isterim.

Mimarlık alanında daha çok takipçiniz olsun isterdik...

Bir şeyler yapamayacağım bundan sonra, ama o düşünceler etrafında bir şeyler yapmak isteyenler muhakkak güzel şeyler yapacaktır. Şunu da yazdım bir iki yerde: Dünyanın çeşitli yerlerinde de-

vam eden ıpsız sapsız modaların peşinden gitmeyen bir oluşum eğer başlarsa, bu hem Türkiye hem de dünya için çok büyük mutluluk sebebi olacaktır.

Maalesef Batı Avrupa'da, yayın organları, mecmualar, gazeteler iki tane yalan haber için saçma sapan işler yapıyorlar. Ortallığı kirletici bir etkileri oluyor. Gazeteciliği ahlaksızlığın aleti haline dönüştürüyorlar.

Yeni Şehirler...

Sizin şehir projeniz gerçekleşmedi ama onun da bir takipçisi mutlaka çıkacaktır.

Onun hemen olmasını beklememek lazım zaten. O proje şunun bunun değil, bu toplumun bir ürünü. Bu memleketin insanları için, bu memleketin çocuklarının geleceği için. Bugün üç kişi katılır, yarın elli beş, ertesı gün beşyüz elli olur. Hiç bırakmamak lazım. O projenin eksikleri olabilir. Geline güne göre yeni programlar eklenebilir. Ama bugün biz böyle bir şey tasarladıkça, biz bugün unutsak, yarın birileri yakın şeyler tasarlayacaktır. Yarın onu hatırlayanlar da olacaktır.

Bir karar aldın, uyguladın. O kararın tashih edilmesi, değiştirilmesi ne kadar zorsa o kadar önemli bir karardır. Ona özel önem verilmelidir. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Avrupa ülkelerinin birinci gündem maddesi şehirleşme ile ilgili olmuştur.

Hocam siz 1950'lerden itibaren ısrarla Türkiye'nin ilerideki en önemli meselesinin şehirleşme ve konut meselesi olduğunu söyledi-

Bir sorudan dört kişi hayır görür!

Hocam katarak ameliyatı tarihiniz belli mi?

Yok, bana söylemediler, bilmiyorum. Göz az görüyor, sağ göz. Neredeyse hiç görmüyorum. Sol göz görüyor. Yapılınca da açılmış göz, çok da kolay bir şeymiş.

Gözde teknikler çok gelişti.

Evet, öyle söylüyorlar. Biraz okuyabilir hale gelirsem sevineceğim. Tebessüm ettiğinizi fark ediyorum, ama hepsini görsem daha çok sevineceğim.

Sizi bir kaç kez rüyamda gördüm...

Sağolun. Allah razı olsun. Geveze bir ihtiyarım artık!

Bütün gün zor oluyordur evde. Ara ara ziyaret etmek isteriz, okunacak kitap olur...

Görüşmek istediğiniz bir şey olursa çok memnun olurum. Arkadaşların sorusu olursa... Peygamberin hadisi var. Birinin sorusu varsa ondan dört kişi hayır görür. Soran, cevap veren, dinleyen ve takdir eden. Soru sormak isteyen olursa ben de hayır görmüş olurum.

niz. Son verilere göre Türkiye'nin % 70'i şehirlerde yaşıyor.

Evet, ama bu %70'in %75'i de gecekondü standardında yaşıyor.

Sizin tahminlerinizden daha mı önce varıldı bu sonuçlara?

Biraz önce biraz sonra, çok da önemli değil. Ekonomiye, dış siyaseti düzeltmek için yapılan çabalar var. Bunlar önemli elbette. Ekonomi bugün biraz bozuktur, yarın düzelir. Ama şehirlerde yaşayan nüfusun %70'i gecekondüde yaşıyorsa, onu hemen yarın %20'ye düşüremezsiniz. Onun için II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı ülkelerinin ana meselesi şehirleşme olmuştur, çok önemli mesafe katetmişlerdir. Bu konuda da Hz. Muhammed'in irşadından haberdar olmak lazım: "Hükümdarın iyisi âlimin

Nietzsche: Kirliliğe razı olmayan insan...

Doğrusu ben batılı yazarlar içinde çok az kişiye gönülden yakınlık hissetmişimdir.

Biri Nietzsche diğeri de Heidegger değil mi?

Evet biri Nietzsche. Kitabının birinin adı *Neşeli Bilim*. Orada şöyle bir şey var. Aklım vazifesini eksiksiz yapmadığı günden itibaren, benim sorumluluklarımı affet, ama neşemi bana bırak diyor.

Neşeniz yerinde hocam!

Çok şükür. Okumuştunuz değil mi *Zerdüşt Böyle Buyurdu*'yu?

Evet okudum hocam.

Nietzsche, “şeytan kışlayıcı olma dostum” diyor. Bunları kışlamaya bile değmez. Yapılması gereken doğruyu söylemek. Doğruyu ortaya koymak, o istikamette şaşmadan yürümek lazım. Bu bir kere saadet

için en büyük kaynak. Ondan sonra işe yarar bir şeyler yapmak için de en büyük kaynak. Nietzsche'nin son sözleri her şeyi anlatıyor. Çok güzel değil mi Nietzsche?

Nietzsche rahatsızlığı olan adam, feveran ediyor, çılglık atıyor.

Kirliliğe razı olmayan insan..

Şehirden bıkmış, kapısından lanetleyerek bir çıkışı var ki...

Adamın o çılgılığı etkisiz kaldı denemez.

Bir şekilde bir yerlerde makes buldu...

Biz zikrediyoruz şu anda, düşünün kim bilir kimler zikrediyor?

Dostsuz, arkadaşsız biri.

Ama hakikatle, Allah ile dost.

Yaşlıları Almanya sokaklarında nara atarken, babası yaşındaki insanlarla aynı kürsüde çalış-

ayağına giden, âlimin kötüsü hükümdarın ayağına gidendir.” Evrenin altına iyi bir idare koydunsa o iş bitmiş demektir. Bu işlerin nasıl devam edeceği önemli ama sağlıklı bir istikamette değildir demek istiyorum. Kuran-ı Kerim’de zikredilen şehirlerle ilgili, ikazlara uymayanların gaffeti aynen yaşanıyor.

Bugün her yerde aynı binalar yapılıyor. Oysa şehirlerin yerel unsurları gözetilerek daha iyi evler ve mahalleler kurulabilir.

Bakın, bir kere İslâmî varlık tasavvurunun köklü şekilde ayrıldığı nokta şudur. Hristiyanlıkta insan günahkar doğmuştur. İslâm’da insan Allah’ın vasıflarına göre yaratılmıştır ve günahkar değildir. Bir Müslümanın hem Müslüman hem de mesih olması mümkün değildir. Mesihlik kafiye hastır. Maalesef kendini Müslüman sayan Türk okumuş yazarlarının, yaygın olan mesihçe tavrı, sahip olduğumuz

inancın temeline aykırıdır. Heidegger her inanç sistemi, kendi temellerinin zıddına dönüşür ve yok olur diyor. Bu zıddına dönüş, İslâm’ın özünden tamamen kopuştur. Onun böyle olduğunu bilmeleri lazımdır. Hz. Peygamber, “Ümmetimin zevali kötü âlimler ve kötü emirlerden olacaktır” buyuruyor. İslam ulemasının vazifesini eksiksiz yaptığını söylemek ne yazık ki mümkün değil. Bu İslâm ulemasına kendisini Müslüman sayan mimarlarını da dahil etmek lazım. Değil mi?

Yeni Nesiller...

Geçmişteki birikimle nasıl bağ kurarım, oradan hangi nüveleri taşıyım, yeniden nasıl yorumlarım diye bir çaba olması gerekir.

İnsanı insan olmaktan çıkaran bir eğitim ve telkinler sistemi yaşanıyor. Para kazan, ye, iç, öl! Mesleğin

yordu. Çok genç yaşta profesör oluyor. Hakikat sorgusu onu çıldırma noktasına getiriyor. Birkaç saat uyumak için bir sürü ilaç alıyor. İnsanın acıyarak ama öykünerek baktığı biri.

Her şeyiyle acımamak mümkün değil, ama öyle yüce bir şey yaşamış ki. O yücelik yaşanırken, bizim gibi faniye acımak hak mı?

O da sorulabilir elbette.

Bize belki yalnız utanmak düşer.

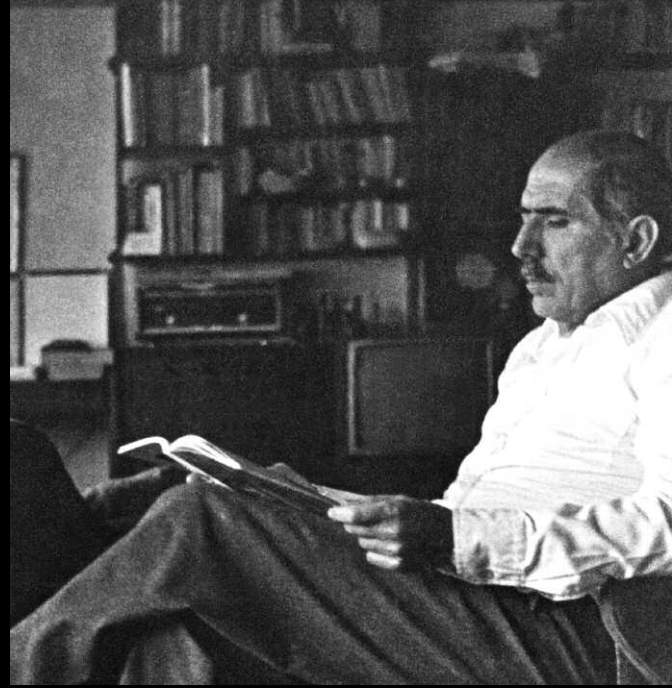
Namuslu insan kalmadı, her şeyde bir sahtelik, sathilik.

En doğrusu her türlü... Hiçbir gölgesi kalmamış olması lazım. Kalmadı dediniz, doğru değil.

Ümitli olmakla ilgili hadis-i şerifi sıklıkla hatırlattığınızı biliyorum.

Bu havada bir laf değil, yaradılışın yapısına ait bir inanç. Allah yaratmış, şeytan bozmaya çalışıyor ama her şey Allah'ın himayesinde. Şeytanın bozma çabasına bakıp da her şeyin kötü olduğunu, kötüye gittiğini tasavvur etmek Allah'ı inkar demek. Her şeyi iyi yapanın varlığına ihanet. Bundan dolayı Hz. Peygamber, "Ümitsizlik kafiye hastır!" diye buyuruyor. Onun için hiçbir düşünce ve tasavvurumuzda ümitsizlik olmamalıdır.

bir misyonunun söz konusu olması için, insanın evvela bu dünyadaki misyonundan söz etmek gerekiyor. Bugün Müslümanlar bu misyonu yeteri kadar ikna edici anlatıyor diyebilir miyiz? Yani nasıl oluyordu da, Hz. Peygamberin zamanında, insanlar kitleler halinde Müslüman olmak için geliyordu? İslamiyet'te ne buluyorlardı? Neye inanarak heyecanla eski inançlarından vazgeçiyorlardı? Bu soruları sormamız lazım. İslamiyet'in neye davet ettiğini bilmiyoruz. Elbette İslamiyet yalnızca ibadete davet etmiyor. İbadet etmenin bütün şümülüyle anlamı anlaşılrsa o da yetebilir. O da bütün şümülüyle idrak edilmiyor. Onun için aslında İslami-

yet'in özünde olduğu gibi, yaptığımız ne varsa dünyada, meslek adamıysak mesleğimizde İslamiyet'e göre davranmamız gerekiyor. Bunu sormamız gerekiyor. Gençler arasında bir parça bu düşüncenin kıpırtıları var mı bilmiyorum?

Var hocam.

Var değil mi?

O konuda müsterih olun. Görünce insanın içinin kıpırdadığı genç arkadaşlar var.

Ümitle bakabileceğimiz genç arkadaşların olması ne güzel! İnşallah ben de görürüm ama siz bol bol görürsünüz, en güzel günleri.

KAM Kitap/Makale Sunumları

Küreselleşme: Medenileştirici mi? Yıkıcı mı?

Yunus Kaya

5 Ocak 2009

Değerlendirme: Nurullah Ardiç

Küresel Araştırmalar Merkezi'nin 2009 yılındaki ilk konuğu Kitap/Makale Sunumları kapsamında Wilmington North Carolina Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Yunus Kaya idi. Pennsylvania Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Ekrem Karakoç'la beraber yürüttükleri henüz tamamlanmamış araştırmalarının geçici sonuçlarını dinleyicilerle paylaşan Kaya, "Küreselleşme: Medenileştirici mi Yıkıcı mı?" başlıklı sunumunda *küreselleşme* olgusunun çok fazla tartışılmayan bir yönüne, nüfus hareketleri ve farklı ülkelerdeki yabancıların nasıl algılandığı meselesi üzerine odaklandı.

"Günümüzde dünya nüfusunun %3'ü doğduğu ülkeden farklı bir ülkede yaşamaktadır" hükmünden hareketle konunun önemine dikkat çeken Kaya, küreselleşme literatüründeki temel yaklaşımları özetleyerek başladığı konuşmasında şu hususları dile getirdi:

Küreselleşmenin yabancılara karşı gösterilen tutum ile ilişkisi konusunda biri *iyimser*, diğeri *kötümser* olmak üzere iki temel yaklaşım vardır: Küre-

KAM Yuvarlak Masa Toplantıları

KİTAP/MAKALE SUNUMLARI

Küreselleşme: Medenileştirici mi Yıkıcı mı? Yunus Kaya
5 Ocak 2009

TEZAT

Değişen Dünya Düzeninde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Reformları Medine Çağlayan
23 Aralık 2008

Öğrenme Teorisi Işığında Türkiye'nin I. ve II. Körfez Savaşı Politikalarının Analizi Kutbettin Kılıç
6 Ocak 2009

Mısır Politikasında Filistin Mehmet Özkan
9 Ocak 2009

Sovyetler Birliği'nde Türkiye Çalışmaları Liaisan Şahin
20 Şubat 2009

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Politikaları Şeyma Akkoyunlu
27 Şubat 2009

Sistemin Krizi ve Krizin Sistemi Şükrü Yazgan
10 Nisan 2009

ÖZEL ETKİNLİK

Macedonia after the fall of Communism Mevludin İbış
10 Ocak 2009

Turkish Foreign Policy and the Gaza Conflict Philip Robins
20 Ocak 2009

World History: A Panoramic View Alfred J. Andrea
16 Nisan 2009

Uluslararası Alanda Türkiye'nin Rekabet Avantajları Doç. Dr. Melih Bulu
25 Nisan 2009

TERCÜMAN-I AHVAL

Küresel Görünüm 2025: Yükselen Güçler ve Türkiye Yunus Sönmez
19 Mart 2009

Kaya, Ekrem Karakoç'la birlikte yürüttükleri henüz tamamlanmış araştırmanın geçici sonuçları bağlamında *küreselleşme* olgusunun çok fazla tartışılmayan bir yönüne, nüfus hareketleri ve farklı ülkelerdeki yabancıların nasıl algılandığı meselesi üzerine odaklandı.

selleşmeyi *medenileştirici* bir faktör olarak gören - ve BM Kalkınma Programı (UNDP) ve IMF gibi uluslararası kuruluşlarca da paylaşılan- iyimser yaklaşıma göre, bu süreç iktisadî refah ve demokratikleşme konusunda olumlu gelişmelere sebep olduğu gibi farklı kültürlerle etkileşimi de artıracaktır. Dolayısıyla iyimser yaklaşım, küreselleşmenin yabancılara bakış konusunda da olumlu yönde bir dönüşüm sağlayacağını savunur. Kötümser bakış açısı ise küreselleşmeyi bu konuda 'yıkıcı' bir unsur olarak görür; zira bu süreç etnik milliyetçiliğin, işsizliğin ve 'gelişmekte olan' ülkelerdeki emeğin sömürülmesi olgusunun yaygınlaşmasına sebep olur. Dolayısıyla bu görüşe göre küreselleşme yabancılara yönelik menfi bir tutumu besler.

Kaya, bu hipotezleri test etmek için gerçekleştirdikleri araştırmada istatistiksel analiz temelinde BM tarafından "Dünya Değerler Araştırması" ismiyle her yıl 67 ülkede 156.000'den fazla kişi ile yapılan anketlerden elde edilen verileri kullanarak, çokkatmanlı logaritmik modele dayalı -HLM programı vasıtasıyla yaptıkları- inceleme neticesinde ulaştıkları temel bulguları şu şekilde sıraladı:

1. 2000'li yıllarda dünya genelinde -"yabancıları komşu olarak kabul etmeme" göstereni ile ölçülen- yabancı düşmanlığı artış göstermektedir.
2. Yabancı düşmanlığı daha ziyade erkekler, yaşlılar ve eğitim seviyesi düşük olanlar arasında yüksek çıkma eğilimindedir.
3. Demokrasi ve gayrisafi milli hasıla arttıkça yabancı düşmanlığı eğilimi azalmaktadır.
4. Dış ticaret açığı fazla olan ülkelerde yabancı düşmanlığı eğiliminin arttığı gözlenmektedir.

5. Yabancıların genel nüfusa oranı ise herhangi bir etkiye bulunmamaktadır.
6. Bir ülkedeki işsizlik oranının yalnız başına belli bir etkisi olmamakla beraber, yabancı oranının fazlalığı faktörüyle bir araya geldiğinde bu faktörün de yabancı düşmanlığı eğilimindeki artışla doğru orantılı olduğu görülmektedir.

Kaya, Ekrem Karakoç'la beraber yürüttükleri araştırmalar neticesinde ulaştıkları sonuçları ise şöyle anlattı:

Araştırma, bireysel düzeydeki faktörler (yaş, cinsiyet, eğitim gibi) ile yabancı düşmanlığı arasındaki ilişkiye dair mevcut bilgileri doğrulamaktadır. Ayrıca, küreselleşmenin niteliği konusunda yukarıda sözünü ettiğimiz iki temel hipotezden "yıkıcı küreselleşme" argümanını desteklemektedir; zira küreselleşmenin etkisini artırdığı dönemlerde yabancı düşmanlığı eğilimi de genelde artış göstermiştir. Ancak konuşmacı, küreselleşmenin yabancı düşmanlığı eğilimi üzerindeki etkisi konusunda genellemelere gitmenin de doğru olmayacağını; zira bu sürecin farklı boyutlarının değişik coğrafyalarda farklı etkileri olabileceğini belirtti.

Kaya'nın sunumundan sonra araştırmadaki bağımsız değişkenlerin görelî ağırlığı, analizde yer verilmeyen birtakım bağımsız değişkenlerin -mesela devletin- muhtemel etkileri ve mevcut bağımsız değişkenlerin alternatif biçimlerde gruplandırılmasının (örneğin göç alan-göç veren ülkeler şeklinde bir tasnif ile araştırmadaki OECD-gelişmekte olan ülkeler ayrımı yerine 5-6 kategoriden oluşan bir gruplama) mümkün olup olamayacağı konuları üzerin-

de duruldu. Ayrıca sosyal bilimlerdeki niceliksel yöntemin sınırlılığı hakkında da çeşitli yorumlar yapıldı.

KAM Tezat

Değişen Dünya Düzeninde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Reformları Medine Çağlayan

23 Aralık 2008

Değerlendirme: Harun Aladağlı

Küresel Araştırmalar Merkezi'nin düzenlediği Tezat sunumlarının Aralık ayı konuğu İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Medine Çağlayan idi. Çağlayan 2007 yılında Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladığı "Değişen Dünya Düzeninde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Reformları (The United Nations Security Council Reforms in a Changing World Order)" başlıklı yüksek lisans tezi bağlamında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yeniden yapılandırılmasına dair artan tartışmaları ele aldı.

Konuşmasının başında Türkiye'de konuyla ilgili yeteri kadar kaynak bulunmadığını belirten Çağlayan, tezinin teorik kısmını oluşturan "Changing World Order/Değişen Dünya Düzeni" kısmını Kenneth Waltz'un neo-realist perspektifinden yola çıkarak şekillendirdiğini ifade etti.

Çağlayan 1648 Vestfalya, 1815 Viyana, 1918 Paris antlaşmalarıyla dünyada yeni düzenlerin oluşturulduğunu ve BM'in de İkinci Dünya Savaşı sonrası Potsdam-Yalta anlaşmalarının ortaya çıkardığı düzenin bir ürünü olduğunu belirtti ve İkinci Dünya Savaşı sonrası düzenin en temel aktörlerinden BM'e, Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkileriyle süper-güçlerin hâkim olduğuna işaret etti. Çağlayan'ın da sunumunda ifade ettiği gibi kutuplu dünya düzenin getirdiği kamplaşmalar, Güvenlik Konseyi'nde de göze çarpmaktadır. Çağlayan, Konsey'de veto edilen kararların Soğuk Savaş döneminin dinamiklerini yansıtmakta olduğunu vurgularken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında şartlarında kurulan ve Soğuk Savaş sürecinde varlığını sürdüren BM'in Soğuk Savaş sonrası dönemde herhangi bir değişime uğramadan yoluna devam etmesini bir açmaz olarak değerlendirdi. Çağlayan'a göre BM tamamıyla farklı bir düzenin ürünü olup şu anda bambaşka bir düzene hizmet etmekte ve değişen uluslararası sistem içerisinde yerinde saymaktadır. Buradan hareket eden Çağlayan, tezini Soğuk Savaş sonrası dönemde hem misyonu hem de yapısı tartışılan BM Güvenlik Konseyi'ne ilişkin reform tartışmaları ve Konsey'in yeni düzene nasıl adapte olacağı üzerine kurdu ve konuyu şu şekilde özetledi:

Soğuk Savaş döneminde dünyayı iki süper güç "parsellemişti". Fakat yeni dönemde büyük ekonomilerin ortaya çıkmasıyla çok kutuplu bir düzene doğru gidilirken, tek süper güç olan ABD'nin bu süreçte BM çatısı altında dünyayı şekillendirmek gibi bir çabasının olmadığı göze çarpmaktadır. Bu yüzden Güvenlik Konseyi'ndeki reform talepleri, yükselmeye başlayan bölgesel güçlerden geliyor. Re-

Marmara Üniversitesi'nde tamamladığı yüksek lisans tezini sunan Çağlayan, BM Güvenlik Konseyi'ne ilişkin reform tartışmaları bağlamında Konsey'in yeni düzene nasıl adapte olacağı üzerinde durdu.

form tartışmalarında Bosna ve 2003 Irak Krizleri dönüm noktalarını oluşturuyor. Bosna Savaşı'yla gün yüzüne çıkan işlevsel problem, savaş sonrası reform seslerinin yükselmesine neden oldu. Bu krizin ardından örgüt bünyesinde BM Genel Sekreteri Butros Galli'nin inisiyatifiyle reform tartışmalarıyla ilgilenen *Open Ended Working Group* adıyla bir kuruluş oluşturuldu. 2003 Irak Savaşı'yla birlikte *işlevsel* tartışmalar da yerini *yapısal* tartışmalara bıraktı. Bu tarihten sonra da, BM Genel Sekreteri Kofi Annan süreci dönüm noktasına getirdi. "Âkil Adamlar"dan oluşan *High Level Panel* kuruldu ve bu kuruluş reforma ilişkin tamamen yapısal sorunlara işaret eden taslaklar hazırladı. Güvenlik Konseyi'ndeki temsil sistemi; karar sürecindeki şeffaflık ve demokrasi eksikliği bu taslaklarda öne çıkan başlıca sorunlardı. Fakat sunulan bu taslaklar daimi üyelerin çıkarlarına ters düştüğü için ya reddedildi ya da uygulanmadı. Hans Koechler'in tespitiyle BM, reforma engel olacak bir yapıda kurulmuştur. 1945 dünyasıyla 2000'lerin dünyası arasındaki farklılık, yaşadığımız dönemde yeni tehditlerle birlikte yeni nesil güvenlik anlayışlarını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, daha etkin bir BM için *yapısal* reformların uygulanması zorunludur.

Çağlayan'a göre uluslararası sistemde *tek kutuplu* ve *çok merkezli* olmak üzere iki eğilim vardır ve hangi eğilimin sistemi şekillendireceği belli olmadan reformların uygulanması mümkün değildir. Şu anda sistemin hâkim gücü ABD, reform konusunda isteksiz olsa da, yeni güçler sisteme hâkim olmaya başladıkça, reformlar da kaçınılmaz olarak yürürlüğe konulabilecektir.

Çağlayan çalışmasından yola çıkarak BM Güvenlik Konseyi'nde kısa vadede reformların uygulanmasının mümkün gözükmediğini vurguladı. Program, "Obama BM'lere değişim getirecek mi? Global Kriz bu reform sürecini ne kadar hızlandıracak? Türkiye'nin Güvenlik Konseyi'ndeki geçici üyeliği nasıl bir etki ortaya çıkaracak?" gibi güncel sorular ve tartışmalarla sona erdi.

Öğrenme Teorisi Işığında Türkiye'nin I. ve II. Körfez Savaşı Politikalarının Analizi Kutbettin Kılıç

6 Ocak 2009

Değerlendirme: Abdullah Ayasun

Küresel Araştırmalar Merkezi tarafından düzenlenen Tezat toplantılarının Ocak ayındaki konuşğu Kutbettin Kılıç idi. Indiana Üniversitesi doktora öğrencisi Kutbettin Kılıç, Türkiye'nin Birinci ve İkinci Körfez Savaşı sırasında izlediği politikaları *öğrenme teorisi* ışığında ele aldı ve kendi yaklaşımını ortaya koydu.

Kılıç, son elli yıldır istikrarlı bir çizgiye sahip Türk-Amerikan ilişkilerinin 1 Mart 2003 tezkeresinin reddedilmesiyle birlikte ilk defa ciddi sarsıntılar geçirdiğini belirtti: Türkiye, Birinci Körfez Savaşı'nda

Kılıç'a göre Birinci Körfez Savaşı'nın olumsuz sonuçları ve Türkiye'ye getirmiş olduğu sosyo-ekonomik ve siyasi maliyetler İkinci Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin izlediği politikayı etkilemiştir.

Amerika'nın neredeyse bütün taleplerini karşıladı. İkinci Körfez Savaşı'nda ise tezkere kararı Amerika'yı hayal kırıklığına, Batı akademi dünyasını da şaşkınlığa uğrattı. Kılıç, Türkiye'nin politikasını açıklamak için üç yaklaşım olduğunu söyledi:

1. Birinci yaklaşıma göre, Türkiye'nin AB ile girdiği yakın ilişki ve kurumsal bağ, kimliğini ve tercihlerini de şekillendirmeye başlamıştır. Bu yaklaşıma göre Türkiye, Amerika ekseninden Avrupa eksenine doğru kaydıkça politikaları da bu yönde değişim gösterecektir.
2. İkinci yaklaşıma göre, Türkiye'nin AB ile ilişkisi bağlamında demokrasinin gelişmesi, izlenen politikalar üzerinde etkili olmaktadır. Demokrasi ile birlikte sivilinler daha aktif ve belirleyici olması; kamuoyunun beklenti ve taleplerinin dikkate alınması ve askerinin etkinliğinin azalması gibi faktörler, bu açıklama modelini temellendirmek için kullanılıyor.
3. Üçüncü yaklaşıma göre, iktidarda İslâmcı kimliğe ve geçmişe sahip bir partinin olması, ABD'ye 'hayır' diyen tezkerenin çıkmasında etkili olmuştur.

Kılıç'a göre, farklı bir açıklama modeli olarak *öğrenme teorisi*, Türkiye'nin politikalarını analiz etmek için kullanılabilir. Öğrenme teorisi, yalın/basit bir hipotezden oluşuyor: "Ülkeler, yani karar alıcılar geçmiş tecrübelerinden dersler çıkarır ve bu tecrübeleri gelecekteki politikalarında uygular." Ayrıca hipotezin ikinci kısmına göre "geçmişte başarılı olan politikalar devam ettirilir, başarısız olan politikalar terk edilir." Kılıç'a göre Birinci Körfez Savaşı'nın olumsuz sonuçları ve Türkiye'ye getir-

miş olduğu sosyo-ekonomik ve siyasi maliyetler, İkinci Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin izlediği politikayı etkiledi. İki savaş arasında bu türden bir ilişki olduğunu iddia eden Kılıç, Amerika'nın taleplerinin reddedilmesinde ilk savaştaki tecrübelerin önemli rol oynadığını belirtti. Kılıç, Türkiye'nin Avrupa eksenine doğru kaydığı/bir siyasi güç merkezine yaslandığı yönündeki açıklama biçimlerine de karşı çıkarak, Türkiye'nin mutlaka bir merkeze yaslanmasının gerekli olmadığını ifade etti. Türkiye'nin herhangi bir güç merkezine yaslanmaksızın, fakat güç merkezleri arasında dengeli ve anlamlı bir pozisyon elde ederek 'bağımsız' bir dış politika izleyebileceğini; öğrenme teorisi ışığında geçmişten aldığı derslerle gelecekteki politikasını şekillendirebileceğini belirtti. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle jeopolitik öneminin azaldığını düşünen Türkiye, Körfez Savaşı'nda kişisel inisiyatifini kullanan

Özal'ın yönlendirmesiyle aktif bir politika izledi. Maksimum kazanç sağlamayı hedefleyen Özal'ın liderliğindeki Türkiye, BM'nin Irak'a yönelik yaptırım kararlarına uyan ilk ülke oldu. Bu doğrultuda Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı kapatıldı. Kılıç'a göre savaş sonrası kaybeden iki ülkeden biri Irak, diğeri de Türkiye idi. Petrol sevkiyatının durması yıllık 2.2 milyar dolara mal oldu. Bunun yanı sıra ticaretin kesilmesiyle Güneydoğu ekonomisi çöktü, Kuzey Irak'ta yaşanan otorite boşluğu PKK terör örgütünün bu bölgeyi üs olarak seçmesine yol açtı. Türkiye her anlamda ağır maliyetler ödediği bir on yıl yaşadı.

Kılıç, Türkiye'nin İkinci Körfez Savaşı'ndaki politikasının belirlenmesinde *öğrenme teorisini* metodolojik olarak nasıl test ettiğini/ölçtüğünü de şu şekilde açıkladı: “Karar alıcıların gazetelere verdikleri demeçlerde ya da muadilleriyle yaptıkları konuşmalarda hangi sıklıkla Birinci Körfez Savaşı'na referans verdiklerine baktım.”

Öğrenme teorisi, ülkelerin güç konfigürasyonundaki yerine bakmıyor, her ülkenin aynı öğrenme sürecinden geçtiğini varsayıyor. Ancak bu noktada Kılıç, teoriye yeni bir hipotez ekleyerek ülkelerin güç pozisyonlarının da öğrenme sürecinde önemli olduğunu iddia ediyor. Kılıç öğrenme sürecinden bahsederken, özellikle “bir ülkenin geçmişte izlediği başarısız politikayı değiştirebilme kabiliyetini” kastettiğini söyledi. Kılıç'a göre izlenecek politikalar süper gücün çıkarlarına aykırı ise, öğrenme süreci çok daha sancılı geçebilir. Mesela, AKP hükümetinin 2002'de Amerikan talepleriyle karşılaştığında, verilen taahhütlerin yazıya geçirilmesini ta-

lep etmesi, Ankara'nın Birinci Körfez Savaşı'ndan bu anlamda dersler aldığı anlamına geliyor. Bu noktada hareketle Kılıç, Türkiye'nin ikinci savaş öncesi muhtemel zararlarını öngörüp bunların tazminine çalıştığını söyledi.

“Süper güçle ilişkide bir tarafın ağır baskı gördüğünü” söyleyen Kılıç'a göre, Türkiye bu baskıyı hafifletmek amacıyla -komşu ülkeler nezdinde savaşı engellemek için yoğun bir çaba sarfederek- diplomatik kanalları yoğun şekilde kullandı. ‘Hayır’ kararının çıkmasının ardından oluşan şaşkınlık ve şok karşısında Türkiye, demokrasi mekanizmasını öne sürdü: “Bu karar, demokrasinin bir sonucudur; saygıyla karşılanması gerekir.” Bu şekilde Amerika'ya karşı demokrasi açıklamasıyla şokun etkisinin azaltılmaya çalışıldığını anlatan Kılıç, ilginç bir noktaya daha değindi: “Irak Savaşı öncesi İspanya'nın desteğini almak için ABD Başkanı George W. Bush, Madrid'e bizzat giderken, Ankara'dan ‘evet’ cevabını almayı çantada keklik olarak gördüğü için Türkiye'ye Savunma ve Dışişleri Bakan yardımcılarını göndermeyi yeterli görmüştü.” Diğer taraftan Kılıç'ında vurguladığı gibi 1 Mart Tezkeresine TBMM'nin vermiş olduğu ‘hayır’ cevabı Amerika için ilginç bir öğrenme sürecini de tetiklemiş olabilir.

Sunumun ardından soru-cevap faslında tarihten çeşitli örnekler verilerek öğrenme sürecinin etkileri ve konjonktüre bağımlı değişkenlerce nasıl şekillendirildiği üzerine çeşitli yorumlar ve görüşler serdedildi.

Sovyetler Birliği'nde Türkiye Çalışmaları **Liaisan Şahin**

20 Şubat 2009

Değerlendirme: *V u g a r İ m a n b e y l i*

Küresel Araştırmalar Merkezi tarafından düzenlenen Tezat toplantılarının Şubat ayındaki konuğu Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim görevlisi Liaisan Şahin, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde tamamladığı “Sovyetler Birliği'nde Türkiye Üzerine Araştırmalar, 1917-1991: Kurumsal Gelişiminin Tarihi ve Analiz Özellikleri (Soviet Studies on Turkey, 1917-1991: Institutional History and Analytical Perspectives)” başlıklı teziyle ilgili bir sunuş yaptı. Şahin'in tezi *Giriş, Sovyetlerde Türkoloji Çalışmalarının Tarihi ve Türkiye ile İlgili Sovyet Analizinin Bazı Hususları* şeklinde üç bölümden oluşmaktadır. Şahin bu bağlamda şu hususlara işaret etti:

Sovyetlerdeki genel şarkiyat çalışmaları içinde Türkiye en ilgi çeken ülkelerden biridir. Türkiye'nin bu konumu, sahip olduğu zengin tarihî birikimden çok, 20. yüzyılda yaşadığı çeşitli gelişmelerle (mesela siyasi alanda Mili Mücadeleyle, çok partili hayata geçişle; ekonomi alanında liberal, devletçi politikalarla) irtibatlıdır.

Batı'nın aksine Rusya'nın “kendi Doğu”su ile yakın ve doğrudan bir bağlantısının olması, ülkedeki şarkiyat çalışmalarının hem çok yönlü ve komplike olmasına hem de kültürel hayatın önemli faktörlerin-

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde tamamladığı yüksek lisan tezinin sunan Şahin'e göre Sovyetlerdeki genel şarkiyat çalışmaları içinde Türkiye en çok ilgi çeken ülkelerden biridir.

den biri haline gelmesine neden olmuştur. Ancak, Rusya'daki şarkiyat çalışmaları henüz Batı'daki gibi bir öz-eleştiri süreciyle karşılaşmamıştı. Bu bağlamda şarkiyatçılık, pür bir akademik disiplin olma özelliğini koruyordu. Sovyet döneminde ise, araştırmaların boyutu ve şekli değişmişti; özellikle Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren linguistik ağırlıklı çalışmalardan tarih, kültür ve sosyo-ekonomik konulara doğru bir kayma/yoğunlaşma söz konusu idi. Tüm bunlar, uluslararası şarkiyat çalışmalarını etkilemiş, Batı'da ve özellikle ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında benzeri çalışmaların ivme kazanmasında önemli rol oynamıştı. Bu çerçevede, mesela, Sovyetlerde yapılan çalışmalardan endişe duyan ABD'de 1949-1969 yılları arasında şarkiyatçılık kocaman bir “akademik imparatorluk”a dönüşmüştü.

Tezinin ilk bölümünde yukarıdaki hususlardan ve Çarlık Rusya'da Türkoloji araştırmalarının tarihinden bahsettiğini belirten Şahin, ikinci bölümde Sovyetler zamanındaki çalışmaları dönemlendirdiğini vurguladı. Şahin'in yaptığı dönemlendirme şu şekildedir: 1. Düzensiz büyüme (1917-1920); 2. Nispeten düzenli ve sınırlı gelişme (1930-1940); 3. Köklü yeniden yapılanma (1950-1961); 4. Düzenli büyüme, geç Sovyet dönemi.

Son olarak Şahin, tezin üçüncü bölümünde Sovyetler döneminde yazılan Türkiye ile ilgili iki önemli eserin -A. M. Şamsuttinov'un *Türkiye'de Milli Mücadele 1918-1923* (1966) adlı telif eseri ve *Türkiye'de Kapitalizm: 1950-1980'lerde Sosyoekonomik Gelişme* (1987) isimli edisyon bir kitap- içeriklerini analiz ettiğini söyledi. Toplantı, soru ve cevap faslıyla sona erdi.

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Politikaları

Şeyma Akkoyunlu

27 Şubat 2009

Değerlendirme: Uğur Matıç

Küresel Araştırmalar Merkezin Tezat toplantılarının Şubat ayı konuğu yüksek lisans çalışmalarını Central Florida Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü'nde

“Turkey's Relations With The Turkic Countries In The Caspian Sea Region” başlıklı tez çalışmasıyla tamamlayan Şeyma Akkoyunlu idi. Akkoyunlu ile Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikaları tartışıldı.

Tezinde, Türkiye'nin dış politikasındaki *yerel kaynakların* Hazar bölgesindeki *Türkî Cumhuriyetler* ile ilişkiler üzerindeki etkisini inceleyen Akkoyunlu, Türkî Cumhuriyetlerden -dördü Orta Asya'dan (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan), biri de Kafkasya'dan (Azerbaycan) olmak üzere- beş devleti temel alıyor. Bağımsız değişken olarak Türkiye'nin yerel kaynakları da 3 kısımda incelenmiştir: Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan (i) tarihsel ve kültürel ilişkiler; (ii) ekonomik çıkarlar ve (iii) politik bağ. Bağımlı değişken de, genel olarak bölge ülkeleriyle olan ilişkilerdir. Akkoyunlu, tezinde bu değişkenlerin birbirlerine yönelik etkilerini tartışırken hipotezlerini şöyle sıralıyor: Türkiye, bölge ülkeleriyle sosyo-kültürel bağlarını ne kadar güçlendirirse, bölgeye yönelik ne kadar çok ekonomik çıkar gözetirse, bölge ülkeleriyle ne kadar eşgüdümlü politikalar güderse, bu devletlerle o derece yakın ilişkiler kurabilir.

Akkoyunlu çalışmasında incelediği konuları şu şekilde sıraladı: Türkiye'nin tarihsel, kültürel, dini ve etnik bağları; Türkiye'nin enerji politikası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin başlangıç süreçleri ve süregelen ilişkiler; bölge ülkelerinin çalışma bağlamındaki yerel koşulları. Kullandığı kaynaklar ise, gazete haberleri; Türkiye'deki KOSGEP ve TİKA gibi çeşitli uluslararası kuruluşların yıllık raporlar; bu bölgelerde çalışan insanlarla yapılmış

röportajlar; ikincil kaynaklar ve konu ile ilgili yazılmış makalelerdir. Ancak, özellikle 1994 sonrasında ki birebir ilişkiler üzerine yapılmış çok fazla çalışma bulunmadığı gibi, Türkiye'nin bölgede yaptığı çalışmalarla ilgili dokümantasyon da yeterli değildir. Hiç şüphesiz bu eksiklikler Akkoyunlu'nun çalışmasını kısıtlamıştır.

Teorik çerçeveye geldiğimizde, Akkoyunlu, tezini Rosenau'nun *zincir politikası*na dayandırmaya çalışırken, aynı şekilde Kurt London'ın "ulusal ve uluslararası politikalar artık iç içe geçmiştir; eğer biri artı diğeri eksi olan kutuplardan birini ortadan kaldırırsanız diğeri hiçbir mânâya gelmez" şeklindeki yaklaşımını da dikkate aldığı ifade etti. Rosenau da, bir ülkede üretilen bir politikanın başka bir yerde etki yaratması ve karşılık bulabilmesinden bahsederek *zincir teorisini* oluşturur.

Bulgular ve hipotezler konusunda Akkoyunlu şu hususlara işaret etmiştir: En yakın ve yoğun ilişkiler 1991-1993 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu ilişkiler resmi ziyaretler ve anlaşmalar şeklinde tezahür ederken, Türkî Cumhuriyetlerin liderleri, Türkiye'nin sunduğu kalkınma modelini heyecanla sahiplenmiştir. Ancak bölge ülkeleri Türkiye'nin tecrübesini ve modelini önemseseler bile, herhangi bir şekilde 'ağabey' aramamaktadır. Bu kalkınma modelinin özellikleri seküler ve demokratik bir yapı, liberal ekonomi ve Batı ile olan yakınlık şeklinde sıralanabilir. Bunların hepsinin vurguladığı ortak nokta, Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi yolunda Türkiye'nin rehberliğinden faydalanmaktır.

Akkoyunlu Türkiye'nin bölgedeki politikası üzerindeki muhtemel ABD etkisi bağlamında şu hususla-

Akkoyunlu, Central Florida Üniversitesi'nde tamamladığı yüksek lisansı üzerine yaptığı sunumda, Türkiye'nin dış politikasındaki yerel kaynakların Hazar bölgesindeki Türkî Cumhuriyetler ile ilişkiler üzerindeki etkisini inceledi.

ra işaret etti: Türkiye ve ABD'nin özellikle silah kaçakçılığı ve uyuşturucu ticaretini önlemek gibi konularda birlikte hareket etmeleri bölgedeki ortak hedeflerine örnek olarak verilebilir. Ayrıca gerek İran ve Sovyetlerin bölgedeki etkisini sınırlayabilme olasılığı, gerekse de bölgede etkinliğini artırmak isteyen diğer güçlerle karşılaştırıldığında Ankara'nın Washington'a daha yakın bir pozisyonda olduğuna dair inanç Washington'daki karar alıcılar üzerinde etkilidir. Dolayısıyla, ABD Türkiye'nin bölgede başarılı olmasını istemektedir.

Sunumunun son bölümünde Akkoyunlu, ileride yapılabilecek çalışmalara yönelik önerilerini paylaştı. Bölge insanının kendi kimlik ve aidiyet tanımlamaları üzerine de araştırmalar ve çalışmalar yapılabileceğini öneren Akkoyunlu'nun sunumu verimli bir soru-cevap faslı ile nihayete erdi.

Sistemin Krizi ve Krizin Sistemi

Şükrü Yazğan

10 Nisan 2009

Değerlendirme: Gülnur Kılıçoğlu

Küresel Araştırmalar Merkezi'nin Nisan ayındaki Tezat toplantısında, Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Dr. Şükrü Yazğan'ın "Kriz ve Sistem: Sistemsel Krizin İncelenmesi ve Uluslararası Sistemin Yeniden Kurulması" başlıklı tezini tartıştık.

Doğanın düzeninin ve sınırlamalarının aşılama-ya çağını belirten Yazğan, kurulan tüm düzenlerin arka planında, görüp bildiğimiz faktörlerin yanı sıra, gözümüzle görmediğimiz bir kuralın daha işlediğini belirtti: Termodinamiğin ikinci yasası; *entropi*. Küreselleşme sürecinde toplumsal krizlerin güçlendiği algılaması giderek yaygınlaşırken, mevcut bakış açıları krizin dinamiklerini ve toplumsal düzen üzerindeki etkilerini anlamada yetersiz kalıyor. Bu süreçte kriz durumunun nesnel olarak değerlendirilebilmesi için termodinamiğin ikinci yasasının (*entropi*) öngörülerini ve karmaşık sistemler yaklaşımının sistemsel dinamiklere dair bulgularını dikkate alan yeni bir yaklaşıma ihtiyaç var. Entropi doğrudan düzensizliğin değil; enerjik düzensizliğin, yani enerjinin kullanılabilir miktarının bir ölçüsüdür.

Çalışmasında toplumsal düzenlerin kurulması, korunması ve çözülmesine dair yeni bir kuramsal-kavramsal çerçeveyi entropi yasası ışığında geliştiren Yazğan'ın ifade ettiği üzere bu model yalnızca

gerçek olayların değerlendirilmesinde kullanılabilir; zaten "herşeyi açıklayan bir model *karmaşık sistemler kuramının* da ifade ettiği üzere imkânsızdır." Yazğan'a göre, kriz durumu varoluşun asıl durumudur ve düzenin oluşturulması, hâkim kriz durumunun enerji kullanılarak baskılanmasıyla mümkün olur. Bu yüzden de düzenin her seferinde yeniden oluşturulması gerekir. Düzeni "zaman mekansal süreklilikler kurmak; sürekli kurulan ve yeniden kurulan/kurgulanan bir süreç" olarak tanımlayan Yazğan, yeniden kurulurken de düzenin belirli bir kalıba uydurulmaya çalışıldığını belirtti.

Yazğan'a göre bir şeyin nerede/nasıl hareket ettiğine dair varolan bütün ihtimaller, bir düzen/süreklilik içinde sınırlandırılır ve bunun için de enerji gerekir. Sistemin enerji düzeyi, o sistem içinde kurulabilecek düzenlerin de olasılık sınırlarını verir. Enerji akışındaki karmaşıklaşma ise, sistem içinde her zaman varolan doğrusal olmayan dinamikleri güçlendirdiği için krize yatkınlığı artırır. Bu çerçevede, Yazğan'a göre, bir sistemsel birleşme-bütünleşme süreci olan küreselleşme süreci, varolan düzen kalıplarını karmaşıklaştırdığı için sistemleri krize daha yatkın hale getiriyor. Sistemsel kapanma ve çoklu kriz unsurlarının etkileşimiyle oluşan kriz sistematığı, bu yatkınlığı daha da güçlendiriyor ve küreselleşmenin krizini üretiyor. Bir düzen için ne kadar çok olasılık varsa, o kadar çok enerji gerekiyor. Kapalı bir sistemde enerji sürekli düzen kurmak için harcanıyorsa, enerji giderek azalıyor; entropi giderek artıyor. En soyut ifadeyle, bütün maddeler kendisi üzerinde örgütlenen enerjiden ibarettir. Kendi hayatiyetimizi sürdürmek için dışarıdan bir şekilde enerji almak, içeride oluşan dü-

Yazgan, “Kriz ve Sistem: Sistemsel Krizin İncelenmesi ve Uluslararası Sistemin Yeniden Kurgulanması” başlıklı tezinde toplumsal düzenlerin kurulması, korunması ve çözülmesine dair yeni bir kuramsal-kavramsal çerçeveyi *entropi yasası* ışığında geliştiriyor.

zensizliği/atıkları atmak zorundayız. Yazgan’a göre bu soyutlama düzeyinden baktığımızda, toplumlar da daha bilinçli bir şekilde benzer bir şey yapıyor.

Düzenler doğar, büyür ve ölür. Yazgan’a göre entropi açısından, büyüme bir karmaşıklaşma ve sistemin iç entropisinin düşürülmesi sürecidir: Çünkü entropi sistemsel olasılıkların da göstergesidir. Düzen kendini yeniden üretmez; enerji kullanımıyla üretilir ve aynı verimlilikle tekrar üretilmediği için gerileme/çözülme kendiliğinden oluşur. Evrende herşeyin çözülmeye/dağılmaya meyilli olduğunu ifade eden Yazgan, bunu bir örnekle açıkladı:

Bir duvarı korumak için bu duvarı sürekli yeniden inşa etmeniz gerekir. Burada düzen kurucu mekanizmalarımız, bu duvarı yapan insanlar ve kullanılacak aletlerdir. Biz duvarı tutmaya, duvar da bozulmaya çalışıyor veya birileri duvarı hep bozuyor. Duvarı yıkan aslında *entropi* değil, diğer düzenlerdir. Sizin oluşturduğunuz düzen eğer doğanın düzenine ters ise, duvarı doğaya karşı korumak için sürekli yeniden inşa etmek zorundasınız. Düzenlerin yıkılabilir olmasının arkasında, termodinamiğin ikinci yasasının işaret ettiği “düzenlerin (ve herşeyin) çözülmeye doğru giden doğası” yatmaktadır.

Asıl düzenin insanların kendi zihin dünyasında kurulduğunu ifade eden Yazgan’a göre düzeni oluşturan en temel güç, insanın kendisi ve en etkin düzen kurucu mekanizma, kültürel sermayedir: Beşeri düzenler açısından baktığımızda, düzeni kurmanın en ucuz yolu budur.

Bir bankanın içindeki parayı koruyan güvenlik görevlisi veya camlar değil, insanların kendi zi-

hinlerinde “bunun böyle olmaması gerektiğine” dair kategorilerdir. İnsanların zihninde bunun olmadığını düşünün; insanların başkasına ait olanı almamasını sağlamak zorundasınız. O halde çok güçlü bir makro yapı kurmanız gerekiyor; polisler, askerler, vs... Ama bu defa şöyle bir sorun var: Silah verdiğiniz kişiler de o kuralların geçerli olduğunu kabul etmeli... Etmediği anda, çok daha büyük bir sorun içindediniz demektir...

Küreselleşmeyi de “bu düzenliliğin içindeki ilişkilerin gittikçe karmaşıklaşması; giderek daha çok sayıda altdüzenin zaman içerisinde daha uzun işlevsel bağlantılarla etkileşime geçmesi” olarak tanımlayan Yazgan, bu termodinamik sürecin aslında bu kadar net/öngörülebilir şekilde işlemediğini de vurguladı. Yazgan’a göre, *örgütlenmiş karmaşıklık* denen sistemlerde iki eksen var, *karmaşıklık* ve *rastgelelik*: “Toplumlar hem belirli açılardan rastgele, hem de karmaşık bir yapı arz ederler.” Her bir sistem kendi altındaki sistemlerinden oluşur. O alt-sistemlerin de kendi alt-sistemleri vardır. Yazgan’a göre sistemde meydana gelen krizleri herkes aynı şekilde veya ölçekte *kriz* olarak algılamıyor ve değerlendirmiyor: Sistem eğer bu durumu algıladıysa, çökme ihtimali daha zayıftır; aksi halde sistem çöker ve yerine yeni bir sistem kurulur. Bu nedenle kriz, sistemin sağlıklı işlediğinin de bir göstergesidir.

Yazgan’ın sunumu sonrasında soru-cevap kısmında çalışmanın tarihsel örneklerle nasıl delillendirilebileceği tartışıldı. Katılımcıların teori-pratik ilişkisine dair yorumları, eleştirileri, katkıları ve soruları ile program sona erdi.

KAM Özel Etkinlik

***Macedonia After the Fall of
Communism
(Komünizmin Düşüşünden Sonra
Makedonya)***

Mevludin İbish

10 Ocak 2009

Değerlendirme: Volkan Yahşi

Küresel Araştırmalar Merkezi'nin Özel Etkinlik toplantılarının Ocak ayı konuğu İtalya Bologna Üniversitesi'nde Doğu ve Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Programı'nda yürüttüğü lisansüstü çalışması kapsamında Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde misafir araştırmacı olan Mevludin İbish'ti. İbish, komünizmin çökmesi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Yugoslavya'nın dağılmasının ardından yeni bağımsızlığını kazanan Makedonya Cumhuriyeti'nin 1991 sonrası tarihini, iç ve dış sorunlara ilişkin referanslarla aktardı. İbish, hem Makedonya'nın özellikle komünist rejim sonrasındaki genel siyasi çehresine; yaşadığı değişimlere; Avrupa Birliği, NATO ve Birleşmiş Milletler gibi aktörlerle ve komşularıyla ilişkilerine ve bunların halk üzerindeki etkilerine hem de Makedonya'nın ve bölgenin şu an içinde bulunduğu duruma dair bilgilerini bizlerle paylaştı.

Bilindiği gibi Makedonya, bölgeyi ele geçirmek isteyen Balkan devletleri arasında 19. yüzyıl başından

günümüze kadar bir sorun olmuştur. Dil ve tarih benzerliğini göz önüne alan Bulgaristan, 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden yaralanarak bölgeyi kontrol altına almaya çalıştı. Ardından çıkan I. Balkan Savaşı sonunda Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan Makedonya'yı üçe ayırdı. Bulgaristan, I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'a ait bölümü işgal etmesine rağmen, 1919'da kendi topraklarının bir kısmını kaybederek bölgeden çekildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Makedonya'nın Sırbistan'a ait bölümü Yugoslavya'ya bırakıldı. Tito rejimi ve çift kutuplu dünya sisteminin sona ermesiyle dağılan Yugoslavya'nın ardından bağımsızlığını ilan eden Makedonya'nın tanınması problem olduğu gibi, özelde Yunanistan'ın bayrağına ve adına olan itirazlarıyla da sorun olmuştur.

Bu bağlamda devletin şu andaki durumuna ilişkin genel bir tablo çizerek sunumuna başlayan İbish'in verdiği bilgilere göre yaklaşık iki milyon nüfusa sahip Makedonya'nın yaklaşık 1/4 ülke dışında yaşamaktadır. 1990 sonunda yapılan çok partili ilk genel seçim sonrası bir koalisyon hükümeti oluşmuş, Kiro Gligorov devlet başkanı seçilmiştir. Ocak 1991'de Makedonya Meclisi egemenliğini ilan etmiştir. Bunun öncesinde, komünist rejim, insanları ulusal kimlik yerine kardeşlik bağıyla birarada tutmaya çalışmış; bunu baskı yoluyla yerleştirmek istemiş; halka Sovyet kimliğini dayatmış ve bunun oluşumu için uğraşmıştır. Buna rağmen, Yugoslavya'nın kuzeyindeki bölgeler güneyine nazaran öncelikli görülmüş; Sırlar ve Slovenler birinci sınıf vatandaş olarak algılanmış; Makedonlar, Boşnaklar, Müslümanlar, Türkler ve Romanlar ikinci sınıf vatandaş yerine konmuştur. Ulusal kimlik inşası sırasında

İbish, komünizmin çökmesi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Yugoslavya'nın dağılmasının ardından yeni bağımsızlığını kazanan Makedonya Cumhuriyeti'nin 1991 sonrası tarihini iç ve dış sorunlara ilişkin referanslarla aktardı.

devletler kendilerine düşmanlar ve ötekiler oluşturmuştur; çatışmaların ana sebebi de bu inşanın sakatlığıdır. Bu bağlamda -İbish'in ifade ettiği üzere Yunanistan ile bayrak ve isim problemi; Bulgaristan'la ortak dil ve ikonlar sorunu; Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Makedonya'daki kiliseye karşı tutumu ve Arnavut azınlıklara ilişkin küçük boyutlu anlaşmazlıklar Makedonya'nın karşılaştığı sorunlardır.

Bu bağlamda 2001 yılında altı ay süren ve Makedonya'da gerçekleşen çatışmalarda, sadece ülkenin etnik ve dini yapısı değil; komşularının Makedonya'ya bakışı ve yerel/bölgesel uyuşmazlıklar da etkindir. Zira Sırbistan, Makedon ulusunu tanıyıp Makedonya Cumhuriyeti'ni tanımamakta; Bulgaristan ise Makedonya Cumhuriyeti'ni tanımamasına rağmen, Makedon ulusunu tanımamaktadır. Yunanistan ise tamamen ret etmektedir; yani ne devleti ne de ulusu tanımaktadır. Arnavutluk ise hem devleti hem ulusu tanımakta; fakat ülkedeki Arnavut azınlığın taleplerine duyarsız kaldığı için Makedonya'ya karşı olumsuz bir politika izlemektedir. 2001 yılında çıkan olaylar sonrasında imzalanan Ohri Antlaşması'nın -Dayton Antlaşması kadar kapsayıcı olmadığı gibi- Avrupa Birliği ve Amerika menşeli olduğunu belirten İbish, antlaşma metninin sadece İngilizce kaleme alındığını ve uygulamada büyük aksaklıklar olduğunu belirtmiştir.

Makedonya devletinin içinde bulunduğu bu siyasi sorunların yanı sıra ekonomik sorunlara da değinen İbish, Makedonya'nın bu dağınık yapısı dolayısıyla ortaya çıkan istikrarsızlığın öteden beri ekonomiyi olumsuz yönde etkilediğini; işsizliğin iki binlerin başından 2008'e kadar %35'ten %40'lara kadar var-

dığını; buna paralel olarak suç örgütlerinin oluştuğunu, bu durumun da ekonomiyi daha da kötüye götürdüğünü belirtti. Ülkenin yabancı sermaye çekiciliğinin çok düşük olmasını da ekonomideki bu durumun nedenleri arasında sayan İbish'e göre bu durumdan çıkış ancak kredi ve yatırım talebiyle olabilir. Bu bağlamda halkın çoğu bu gidişattan kurtulmak için çareyi Avrupa Birliği'ne üye olmakta görüyor; bu noktada Yunanistan, isim ve bayrak dolayısıyla problem çıkarıyor. Bunun yanı sıra, katılımcı ve uzlaşmacı demokrasi bağlamında Makedonya'nın yaşadığı sorunlara değinen İbish, nüfusun %35'e yakını oluşturulan Arnavutların %3 kadar küçük bir oranla temsil edildiğini belirtti. Sunum katılımcıların soruları ve katkılarıyla sona erdi.

Turkish Foreign Policy and the Gaza Conflict

(Türk Dış Politikası ve Gazze Çatışması)

Philip Robins

20 Ocak 2009

Değerlendirme: Mesut Özcan

Küresel Araştırmalar Merkezi'nin Ocak ayındaki konuklarından birisi de Oxford Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyelerinden Dr. Philip Robins idi. Aynı zamanda üniversitenin Ortadoğu Araştırmaları Merkezi mensuplarından olan Robins, "Türkiye ve Gazze Çatış-

Türkiye'nin son dönemde yükselen dış politika grafiğini Gazze Çatışması gibi örnekler bağlamında değerlendiren Robins'e göre bu aktif politika bazı problemlere sebep olabilir.

ması” başlıklı konuşmasında Türkiye'nin yükselen dış politika grafiğini çeşitli örnekler etrafında değerlendirerek, son Gazze Krizi sırasındaki tutumunu da bu değerlendirmeler ışığında tartıştı.

Türk dış politikası ile ilgili gelişmeleri son 20 yıldır takip eden Robins, Türkiye'nin son dönemde oldukça çalışkan bir profil çizerek üst üste önemli sayılabilecek başarılar kazandığını aktardı. İlk olarak Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nde daimi olmayan üyelik kazanmasını dile getiren Robins'e göre adaylık sürecinde Türkiye'nin aldığı büyük destek, dış politikadaki tutumunun bir göstergesidir. Türkiye'nin son Gazze çatışması sırasında yürüttüğü mekik diplomasisi, AB süreci için atanan yeni baş müzakereci gibi gelişmelere de değinen Robins, Türk dış politikası ile ilgili genel değerlendirmeler yaptığı ilk kısımda ayrıca Türkiye'nin Rusya-Gürcistan çatışması, Irak'ın geleceği ile ilgili forumlar ve Ortadoğu ile ilgili konularda oynadığı arabulucu rolünü ve artan etkinliğini de dile getirdi.

Robins, konuşmasına -özetle- şöyle devam etti:

Türkiye'nin ittifak ilişkileri oldukça önemlidir. Bu bağlamda, Türkiye'nin NATO'ya Afganistan'daki katkısı, bu ilişkiler bakımından da Türkiye'nin yeniden önem kazandığını göstermiştir. Uygulanan bu politikalar bağlamında takip edilen ahlaki prensipler, hem iç siyasette hem de diğer ülkelerdeki kamuoylarını etkilemekte büyük bir başarı kazandı. Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı, Hamas'la kurulan ilişkiler, İKÖ'nün daha aktif hale getirilmesi gibi önemli girişimler de çeşitli tartışmalara neden olmakla beraber, son dönemde Türkiye'nin dış politikada attığı önemli adımlar arasında yer alıyor. Ancak bu aktif politika bazı problemlere sebep olabilir:

1. Türkiye'nin Afrika dâhil pek çok yerde aktif bir şekilde yer alması, personel ve kaynaklar gibi bazı sorunları (kapasite sorunu) beraberinde getirmiştir. Dış politikada odağın dağılması muhtemeldir.
2. Türkiye özellikle bölgesel siyaset bağlamında bazı tuzaklara dikkat etmelidir. Bu maddede, Ortadoğu'da prensipler üzerinden hareket eden, fakat daha sonra sorunlarla karşılaşan Nâsır gibi bazı örnekler hatırlanmalıdır. Bölgesel popülarite iyidir; ama tehlikeli sulara yol alınmasına neden olabilir.
3. Özellikle Ortadoğu ülkeleri arasında ortaya çıkan kamplaşmada, Türkiye'nin her iki kampla da ilişkilerini iyi şekilde uzun süre devam ettirmesi kolay değildir: “Türkiye söz konusu ittifak bağlantıları arasındaki uzlaşmaz ilişkileri uzlaştırmada çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalabilir.”
4. “Türkiye'nin merkez ülke olması fikriyle AB üyelik perspektifinin nasıl birarada yürütüleceği konusunda endişeler taşıyorum.”
5. Aktivizm ile etki arasında birebir doğru orantı yoktur; dolayısıyla Türkiye'nin bölgedeki diğer aktörler üzerindeki etkisi sınırlıdır.

Bu eleştiriler bağlamında Türkiye, son Gazze Krizi sırasında ateşkes için ciddi oranda çaba sarf etmesine rağmen, imzalar atılırken önplanda değildi. Bu bağlamda bölgede yürüttüğü diplomatik faaliyetlerden her zaman istediği karşılığı alamayan Türkiye'nin bölgede etkin olması için yaptığı yatırımın karşılığını ne kadar aldığı önemlidir.

Özetlediğimiz bu açıklamaların ardından geçilen soru-cevap bölümünde, Türkiye'nin AB üyelik sü-

recine; Türkiye'nin bölgedeki etkinliğine karşı Suudi Arabistan ve Mısır'ın tutumlarına ve İsrail'in son dönemdeki tepkisine ilişkin konular önplana çıktı.

İşletme ve Yönetim Toplantıları-1: Uluslararası Alanda Türkiye'nin Rekabet Avantajları Melih Bulu

25 Nisan 2009

Değerlendirme: Murat Cerit

Küresel Araştırmalar Merkezi *İşletme ve Yönetim Toplantıları* başlığı altında yeni bir seriye başladı. Serinin ilk toplantısındaki konuğumuz Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Genel Koordinatörü Doç. Dr. Melih Bulu'ydu. Kendisiyle *uluslararası alanda Türkiye'nin rekabet avantajları* üzerine konuştuk.

Yönetimin kalıplaşmış tanımlara sığabilecek bir kavram olmadığı düşüncesinden hareket eden Bulu'ya göre, özellikle değişime ayak uydurabilen bir anlayış, yönetimi bildiğimiz klasik kalıpların dışına çıkartabilir. Bulu, mikro ölçekte yönetimin nasıl oluştuğu ile ilgili şöyle bir örnek verdi: "Hobi olarak toprak testi üreten Ayşe Teyze'nin, bunu ekonomik bir faaliyete dönüştürmek istemesi, beraberinde çok karmaşık bir yapının hayata geçmesine neden olmaktadır. Önceleri kendisine bir yardımcı olarak işe başlayan Ayşe Teyze, talebin artması ve gelirin

yükselmesi sebebiyle farklı süreçleri, farklı insanların yerine getirdiği, basit bir organizasyon şeması ile işletme sahibi olmaktadır."

Bulu'ya göre aslında sorun bu aşamadan sonra kendisini gösteriyor; zira yönetimin, durağanlıktan çıkarılıp iç kontrolü kaybetmeden hareketli, esnek bir yapıya büründürülmesi gerekiyor: "Bu bağlamda, matris organizasyonları günümüz şartlarına daha iyi cevap verecektir. Eğer küreselleşme ile her türlü imkâna ulaşmanın kolaylaştığını kabul ediyorsak, işletmemizi ve çalışanlarımızı da bu yola adapte edebilmemiz gerekiyor." İşte bu noktada Bulu'ya göre, farklı bir yapı arz eden matris organizasyonların önemi artıyor: "Bu tür bir organizasyonun muhasebe bölümünde çalışan biri, iş akış şeması içinde, satış bölümünde gerçekleştirebileceği bir proje söz konusu olduğunda orada görevlendirilebilir ve proje bittikten sonra yeniden kendi bölümüne dönebilir. Bu sistem *outsourcing* (dış kaynaklardan yararlanma) şeklinde de tasarlanabilir. Örneğin, satış sonrası müşterilerden sağlanacak geri-bildirimlerin elektronik ortamda, ilgili departmanlara aktarılması için bir dizi sistem iyileştirmesine gidilebilir. Bu süreci yürütecek uzman bir ekip, şirket dışından tedarik edilip yönetim şeması içine yerleştirilebilir ve bu sürece bölüm yöneticisi ile çalışanlarından bir ekip dâhil edilebilir." Bulu'ya göre yönetime, bu şekilde dinamizm kazandırılmış olur. "Peki, tüm bu değişim toz pembe bir hüviyette mi gerçekleşecek?" Bulu'nun bu soruya yanıtı çok net: "Orta düzey yöneticiler adına üzgünüm."

Yönetim algısının değişmesinde *teknoloji* de büyük paya sahiptir. Artık, *ERP* (Enterprise Resource Planning/Kurumsal Kaynak Planlaması) gibi sistemle-

Yönetimin kalıplaşmış tanımlara sığabilecek bir kavram olmadığı düşüncesinden hareket eden Bulu'ya göre, özellikle değişime ayak uydurabilen bir anlayış, yönetimi bildiğimiz klasik kalıpların dışına çıkartabilir.

rin çok daha sık ve aktif olarak kullanılacağını ifade eden Bulu, “ERP, işletmenin sinir sistemidir; karar veremez ama karar için gerekli tüm bilgileri sunar” tanımını yapıyor. ERP kısaca, kurumların tedarikten dağıtımına kadar tüm iş süreçlerini bütünlük bir veri/bilgi yönetim sisteminin desteğiyle yönetmesini sağlayan kapsamlı ve modüler bir yapıya sahip yazılım paketidir. Buradan da anlaşılacağı üzere, bir üstüne rapor vermekle yükümlü orta düzey bir yönetici, bu sistemle rekabet etmek zorunda kalacaktır. ERP'nin en büyük özelliklerinden biri, “büyük resmi” görebilmesidir. Basit bir şekilde şöyle örneklendirebiliriz: Üst üste yüksek kârlar açıklayan bir şirket, kârlarının büyük bir bölümünü borsadaki hisse alım-satımlarından veya bu görünümün verdiği sanal fiyatlar ile kendi hisselerinin değer yükselişinden kazanıyor olabilir. Fakat asıl faaliyet alanında yaşanan sorunlar, bu iyi hava nedeniyle gölgeleniyor olabilir. Bu durumda satışların gerilemesinden dolayı stoklar çoğalacak ve bu süreç, şirketin çalışma sermayesinin yitirilmesine neden olacaktır. İlk bakıştaki olumlu hava ile hareket eden bir yönetim sistemi için sorun görülmeyebilir; fakat -Bulu'nun da vurguladığı üzere- “ERP sistemi olmayan veya olup da etkin olmayan bir işletmemiz var ise, iflas etmiş olabiliriz, daha kötüsü iflas ettiğimizi 5 sene sonra anlarız.”

Bulu, sunumunda küreselleşmeye nasıl ayak uydurulacağını, yönetimde teknolojinin etkin ve verimli biçimde nasıl kullanılacağını ve yönetimin çağın gereklerine nasıl uyarlanabileceğini çeşitli örneklerle açıklamaya çalıştı. Diğer taraftan Bulu, asıl vurgulamaya çalıştığı noktayı çeşitli sorularla açmaya çalıştı:

- Bunların hepsini muntazam bir şekilde yerine getirilmesi, bulunduğumuz sektörde söz sahibi olmamız için yetecek mi veya bu alt-yapıları çok iyi organize etmiş olmamız yeni bir sektöre girmemiz için yeterli olacak mı?
- Sürekli okuruz veya bir yerlerden duyarız büyük satın almalar veya birleşmeler gerçekleşir iş dünyasında. Mercedes-Daimler, Archelor-Mittal sadece birkaç örneği... Satın alımlar ile ilgili verilebilecek önemli örneklerden biri P&G'nin stratejisidir. P&G, deterjan sektörüne yeni giren bir firmanın satışlarını izleyip bir süre sessiz kaldı ve piyasa payının %4 gibi bir değere ulaşmasından sonra bir kampanya ile fiyatları aşağı çekti ve pek tabii finansal açıdan bu kırılabilirliği kaldıramayan yeni firma sektörden çekilmek zorunda kaldı.

Bulu, ayrıca, geçmiş yıllardaki tecrübelerine dayanarak iş dünyasının ne kadar acımasız olduğunu göstermek adına şunu ifade etti: “Bazı sektörlerde giremezsiniz; varsayalım girdiniz, satın alırsınız; eğer satmazsanız, iflas etmeniz için uğraşılır.”

Kısacası yönetim, tanımından uygulamasına kadar ciddi mânâda özen isteyen; şirket içindeki güçlü ve zayıf yönlerimizin tespitinden vizyonumuzun genişliğine ve çevremize varıncaya kadar pek çok yönü dikkate almayı gerektiren çok bilinmeyenli bir denklem.

Bulu, konuşmasının son kısmında küresel bir güç olmak için, o küresel gücün gerekliliklerini de yerine getirilmesi gerektiğini çeşitli örnekler vererek açıklamaya çalıştı. Soru cevap kısmıyla program sona erdi.

Sönmez'e göre National Intelligence Council adlı kurum tarafından yayımlanan *Global Trends 2025* adlı raporun bizim açımızdan faydası, "ortaya koyduğu birikimden ve üretilen düşünceden istifade etmek"tir.

KAM Tercüman-ı Ahval

Küresel Görünüm 2025: Yükselen Güçler ve Türkiye

Yunus Sönmez

19 Mart 2009

Değerlendirme: Bilal Yıldırım

Küresel Araştırmalar Merkezi'nin Tercüman-ı Ahval toplantılarının Mart ayı konuğu Yunus Sönmez, Amerikalı National Intelligence Council adlı kurum tarafından yayımlanan *Global Trends 2025* adlı rapora dair değerlendirmelerini "Küresel Görünüm 2025: Yükselen Güçler ve Türkiye" başlığıyla bizlerle paylaştı.

Toplantının başında aynı kurumun daha önce de böyle bir rapor yayımladığı; fütüroloji çalışmaları olarak nitelendirilen bu tür raporlarla Amerikalıların, bir dünya panoraması ile, bölgesel ve küresel ölçekte nasıl bir gelecek öngördüklerini çeşitli düşünceleri içerecek biçimde ortaya koydukları belirtildi.

Sönmez, rapora dair değerlendirmesine geçmeden önce bir arkaplan sunarak, raporu hazırlayan kurumun ve uzmanların niteliğini, raporun neden hazırlandığını ve böyle bir raporu bizim neden tartıştığımızı açıkladı. Buna göre sözkonusu kurum, istihbarat dünyası ile akademiye buluşturmak üzere oluşturulmuş; yöneticileri akademik geçmişe sahip üst düzey bürokratlardan oluşmaktadır. Raporu hazırlayanlar ise akademi ya da enstitü mensuplarıdır. Böyle bir raporun hazırlanmasındaki temel

amaç, karar alıcılara yardımcı olmak ve daha önceki raporları değerlendirerek daha iyi tahminlerde bulunmaktır. Toplantıda bu ve bunun gibi raporların sadece düşünce kuruluşları tarafından ortaya konan tahminlerden ibaret olduğu ve ABD'nin resmi politikalarını yansıtmadığı da belirtildi. İki yıllık bir çalışmanın ürünü olan raporun bizim açımızdan faydasını, "ortaya koyduğu birikimden ve üretilen düşünceden istifade etmek" şeklinde ifade eden Sönmez, bu tür uzun vadeli çalışmaların ülkemizdeki eksikliğini de vurguladı.

Aynı kurum tarafından hazırlanan dördüncü rapor olan *Global Trends 2025*'in (ve diğerlerinin) temelinde nüfus, iklim ve enerji gibi alanlarda elde edilen veriler; bu verilerin gelişim ve eğilimleri; küresel ekonomik ve siyasi aktörlerin mevcut durumları ve bu verilere dayanarak bu aktörlerin gelecekteki konumlarına dair tahminler bulunduğu ifade eden Sönmez, bu rapor(lar)da somut verilere dayalı tahminlerin oldukça tutarlı olduğunu; ancak manipülasyona dayanan tahminlerin aynı derecede tutarlı olmadığını belirtti.

Sunumun ikinci bölümünde Sönmez, raporda *belirlilikler* ve *belirsizlikler* başlıkları altında verilen tahminleri aktardı.

Belirlilikler: Çin ve Hindistan'ın ekonomik yükselişi ile birlikte devlet kapitalizminin canlanması; Batı'dan Doğu'ya doğru ekonomik güç kaybının sürmesi; artan nüfusla birlikte enerji, gıda ve su talebi üzerindeki baskının artması; ABD'nin nisbi güç kaybına rağmen, uluslararası sistemdeki yerini koruyacak olması; istikrarsızlık yayı denem bölgedeki ülkelerin sayısında yaşanacak azalmaya rağmen, genç

nüfusun artması ve işsizlikle birleşmesi neticesinde artacak istikrarsızlık; Ortadoğu'da silahlanmanın artması ve çatışmaların sürmesi ve ABD'nin bölgedeki rolüne ihtiyaç duyulması; teröristlerin azalması, ancak -teknoloji faktörüyle- etkilerinin artması.

Belirsizlikler: Fosil yakıtlardan alternatif enerji kaynaklarına geçilmesi; iklim değişikliğinin etkisi; merkantilist bir ekonomiye geçilip geçilemeyeceği; Çin ve Rusya'daki demokratikleşme hareketlerinin başarısı; Arap-İsrail çatışmasından dolayı Ortadoğu'da istikrarlı bir yapının oluşması; Avrupa ve Japonya'nın ekonomiye ve demografiye dayalı sosyal problemlerini çözmesi; küresel güçlerin, çok taraflı kurumlarla birlikte çalışıp çalışmayacağı; küresel ulusal güçlerin zayıflayıp çok kutuplu bir yapının ortaya çıkması.

Bu maddelerin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı sunumun bundan sonraki kısmında Sönmez, raporda 2025 yılına dek gerçekleşeceği tahmin edilen çeşitli ekonomik, siyasi ve sosyal hususlara değindi.

Türkiye'nin 2025 vizyonuna dair temennilerini ise şu şekilde sıraladı: Sosyal problemlerin çözümü; ekonomik verimliliği olan bir toplum; nitelikli yabancıları cezbedebilmek; çok kültürlü bir yapı ve böyle bir yapının fiziksel yaşam alanı boyutunu tasarlayabilmek ve yüksek bölgesel hareketlilik. Toplantıya ilgiyle dinlenen sunumdan sonra, katılımcıların sorularıyla devam edildi.

Küresel Araştırmalar

2009 Bahar Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

İktisadın Temel Kavramları	M. İbrahim Turhan-Halil Tunali
Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları	Mesut Özcan

TEMEL SEMİNERLER

Liderlik ve Değerler	Hüseyin Çırpan
Türk Anayasal Düzeni	İbrahim Kaya
Türkiye Ekonomi Politikası	Sadık Ünay
Uluslararası İlişkiler Teorileri II	Tuncay Kardeş
Uluslararası Finansal Sistem	Lokman Gündüz
Uluslararası Hukukun Temelleri	Berdal Aral

ÖZEL SEMİNERLER

Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler	Ali Resul Usul
Avrasya ve Avrasyacılık	Vügar İmanbeyli
Çağdaş Yönetim Düşüncesi	Ömer Dinçer
Dijital Çağın Pazarlaması	Yüce Zerey
Enerji Ekonomi Politikası	Süleyman Beşli
İletişim Psikolojisi	İbrahim Zeyd Gerçik
Kimlik ve Edebiyat	Fatma K. Barbarosoğlu
Stratejik Yönetim ve Planlama	Haluk Dortluoğlu

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

İktisat Politikası	M. İbrahim Turhan
--------------------	-------------------

ATÖLYELER

Modernite ve Uluslararası İlişkiler	Ali Aslan
-------------------------------------	-----------

Havuz

Ahmet Haşim

Akşam yine toplandı derinde...

Cânan gülüyor eski yerinde,
Cânan ki gündüzleri gelmez
Akşam görünür havz üzerinde,

Mehtâb kemer tâze belinde,
Üstünde semâ gizli bir örtü
Yıldızlar onun güldür elinde...

MAM Tezgâhtakiler

İslâmî İlimler-1: Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı İshak Emin Aktepe

17 Ocak 2009

Değerlendirme: Hasan Öztürk

Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği Tezgâhtakiler toplantı serisinin 2009 Ocak ayı konuğu Dr. İshak Emin Aktepe'ydi. Aktepe, Marmara Üniversitesi'nde tamamladığı ve *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı* başlığıyla neşredilen (İnsan Yayınları, 2008) doktora tezi üzerinden ilk dönemdeki *sünnet* ve *hadis* tartışmalarını ele aldı.

Sünnetin Cahiliye döneminde atalardan tevarüs edilen *örf*, *âdet* ve *gelenek* anlamında kullanıldığına işaret eden Aktepe, Hz. Peygamber devrinde bu kelimenin ıstılah haline geldiğini; bazı hadislerde kelime anlamında kullanılmış olsa da, diğer birçok hadiste ıstılahî anlamda *sünnete* işaret edildiğini söyleyerek sunumuna şu bağlamda devam etti:

Hz. Peygamber'in her davranışını takip eden ve kayıt altına alan sahâbenin gayretleri sayesinde *sünnet* tespit edildi ve sonraki nesillere aktarıldı. Sahâbe döneminden itibaren *sünnetin* ıstılahî anlamda kullanılışı gittikçe yaygınlaşmıştır; ancak sahâbenin tamamı *sünneti* aynı şekilde telakki etmiyordu. Bu bağlamda, sahâbe '*sünnet*'in *ittiba* ve *bağlılık*

Aktepe, Marmara Üniversitesi'nde tamamladığı yayınlanmış doktora tezi bağlamında mezheplerin teşekkülü sürecindeki *sünnet* anlayışını, bu anlayışın temellerini atan sahâbe arasındaki anlayış farklılıklarından hareketle ele aldı.

anlamında ittifak etse de, aralarında birtakım anlayış farklılıkları vardı: Bazıları her şeyi hadislerde ifade edildiği şekilde anlayıp tatbik ederken, diğerleri hadis metinlerinin arkasındaki amaçlara dikkat etmiş ve bir hadisin metnini aynen tatbik etmek yerine bu hadisle amaçlanan *sünneti* tespit edip uygulamaya çalışmıştır. İşte bu anlayış farklılıklarına sahip olan sahâbe, özellikle, Hz. Peygamber'in vefatından sonra gittikleri muhtelif bölgelerde kendi anlayışları doğrultusunda öğrenciler yetiştirmişler ve bu öğrenciler/tâbiîn âlimleri de bu farklılıkları sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, mezheplerin teşekkülü sürecinde de etkili olan bu anlayış farklılıklarının temelleri bizzat sahâbe tarafından atılmış oluyordu. Tâbiîn döneminde dikkat çeken en önemli merkezler Hicaz'da *Medine*, Irak'ta *Kûfe* idi.

Tâbiîn döneminde *Medine*'de öne çıkan Said b. el-Müseyyeb'in şahsında Hz. Ömer ve Hz. Aişe gibi fakih sahabeler ile Ebu Hureyre ve İbn Ömer gibi hadisçi sahabelerin ilmî mirası cem edilmişti; *Kûfe*'de

MAM Yuvarlak Masa Toplantıları

TEZGÂHTAKİLER

İslâmî İlimler (1): Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı	İshak Emin Aktepe 17 Ocak 2009
İslâmî Düşüncesi (1): Emrullah Efendi'nin İkdâm Gazetesindeki Felsefe ve Bilime Dair Makaleleri	Meryem Üke 7 Şubat 2009
İslâmî Düşüncesi (2): Erken Dönem İslâm Düşüncesindeki Felsefe Tasavvurunun Mahiyeti Hakkında Bir Deneme	Hikmet Yaman 7 Mart 2009
İslâmî İlimler (2): Fıkıh Usulü Literatüründe İstishâb	Nurhayat Haral Yalçı 31 Mart 2009
İslâmî Düşüncesi (3): Çağdaş Türk Düşüncesinde İbn Arabî Felsefesinin Ele Alınışı	Özkan ÖZTÜRK 14 Nisan 2009
İslâmî İlimler (3): Fıkıh Tarihine İslahçı Bir Bakış: Şevkânî	Nail Okuyucu 21 Nisan 2009
İHTİSAS TOPLANTILARI	
Türkiye'de/Türkçede Felsefe-5	Zeynep DİREK 27 Ocak 2009
Türkiye'de/Türkçede Felsefe-6	Ahmet ARSLAN 25 Nisan 2009

ise, Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud'un öğretileri İbrahim en-Nehaî tarafından sürdürülüyordu. Bu dönemde Medine'de daha çok hadislere önem verilirken, *rey* istisnâî bir durumdu; Kûfe'de ise hadislerin değerlendirilmesi sürecinde *rey* de kullanılıyordu.

Hangi âlimin hangi grupta yer aldığına kesin bir şekilde hükmetmek zor olsa da, ilk asırdaki farklı yaklaşımların ikinci asra *Ehl-i Rey/Ehl-i Hadis* gruplaşması şeklinde yansıdığı söylenebilir. Ancak bu dönemde göz önünde bulundurulması gereken üçüncü bir grup vardır: *Ehl-i Amel*. Ehl-i Amel tabiriyle özellikle İmam Mâlik ve çevresi kastedilmektedir. Medine'de Mâlik'in ön planda olduğu dönemde Kûfe'de Ebu Hanife ve iki talebesi Ebu Yusuf ve Şeybânî görülmekte, yine aynı dönemde Şâfiî'nin ismi de daha fazla duyulur hale gelmektedir.

Ebu Hanife hadisleri Kur'an'a, meşhur sünnete, küllî kaidelere, çok bilinen olaylara ve akla arz ederek -aynı zamanda ravisinin diğer rivayetlerini de dikkate alarak- değerlendirirken, talebesi Ebu Yusuf da hadislerin güvenilir kimseler tarafından Kur'an ve meşhur sünnete aykırı olmayacak ve ilim ehline kabul edilecek bir yolla rivayet edilmesini dikkate alıyordu.

Ebu Hanife'nin diğer talebesi Şeybanî'nin hadis anlayışı üzerinde de ayrıntılı olarak duran Aktepe, onun sened ve metin tenkidi yaptığını, hadisleri Kur'an'a arz ettiğini, maruf ve meşhur olmayan rivayetleri kabul etmediğini, "ravinin kendi rivayetine aykırı davranmaması"nı prensip olarak uyguladığını söyledi.

Ebu Hanife'nin çağdaşı ve dönemin Medine çevresinin en önemli temsilcisi konumunda bulunan İmam Mâlik'in sünnet anlayışına da değinen Aktepe, Mâlik'e göre *sünnet* denilince umumiyetle kaynağını nebevî bir tatbikattan alan Medine amelinin veya uygulamasının anlaşılması gerektiğini söyledi ve buna dair örnekler verdi. İmam Mâlik'in de hadisleri sened ve metin itibarıyla tenkide tabi tuttu-

ğunu, Ebu Hanife gibi onun da hadisleri Kur'an'a arz ettiğini, mesalih-i mürseleye, Medine ameline aykırı hadisleri reddettiğini söyledi. Bu bağlamda İmam Mâlik'in hadisleri ameli esas olarak değerlendirmesiyle, Hanefilerin haber-i vahidi, meşhur hadisleri esas olarak değerlendirmesi arasında yön-temsel bir paralellik olduğuna dikkat çekti.

Aktepe son olarak İmam Şâfiî'nin sünnet anlayışını ele aldı: Genel olarak insan aklının yetersizliğine inanan Şâfiî'ye göre doğru bilgi ve hakikat yalnız Kur'an ve Sünnet'te bulunabilir. Sünnet de yalnızca Hz. Peygamber'e hastır ve sahabe görüşü ya da amel-i ehl-i Medine gibi şeyler sünnet sayılamaz. Şâfiî Hz. Peygamber'den gelen haberleri *haber-i âmme* ve *haber-i hâssa* şeklinde ikiye ayırarak her iki kısmı da bağlayıcı kabul etmiştir. Ayrıca Şâfiî - yaygın olarak bilinenin aksine- *mürsel* ve *munkatı* hadisleri kabul etmemekle birlikte, pek çok defa bu tür hadisleri esas almıştır.

Şâfiî'nin bugün zihniyet dünyamıza hâkim olan sünnet telakkisinin esaslarını belirleyen en önemli şahsiyetlerden biri olduğuna dikkat çeken Aktepe'ye göre, Şâfiî kendisinden önceki iki asırlık birikimi çok iyi değerlendirmiş; hem Hanefilerle hem de Mâlikilerle mücadele ederek bu mücadeleden başarıyla çıkmış; Ehl-i Hadis'in ilmî bir disiplin hususiyeti kazanmasına çok büyük katkı sağlamış; neticede Sünnet İslâm Dünyasının Şâfiî-Ehl-i Hadis çizgisinde bir sünnet anlayışına sahip olmasında en büyük adımı atmıştır.

Aktepe'nin sunumu, katılımcıların soruları ve yorumları üzerinden gerçekleştirilen bir değerlendirme faslı ile sona erdi.

İslâm Düşüncesi-1: Emrullah Efendi'nin İkdam Gazetesindeki Felsefe ve Bilime Dair Makaleleri Meryem Üke

7 Şubat 2009

Değerlendirme: Kübra Şenel

Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin Tezgâhtakiler toplantı dizisinin Şubat ayı konuğu "Emrullah Efendi'nin İkdam Gazetesindeki Felsefe ve Bilime Dair Makaleleri" başlıklı yüksek lisans tezini Prof. Dr. İsmail Kara'nın danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Felsefesi Bilim Dalı'nda tamamlayan Meryem Üke idi.

Üke, ilk olarak tezinin bölümlerini ve içeriğini anlattı: İlk bölümde Emrullah Efendi'nin hayatı, eserleri ve makaleleri; ikinci bölümde *İkdam* gazetesindeki on bir makalenin transkribi; üçüncü bölümde ise makaleler, ders notları ve diğer gazete yazılarından derlenen Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe yaklaşık iki yüz elli kavramı içeren bir felsefe sözlüğü.

Tezinde Emrullah Efendi'nin *İkdam* gazetesindeki makalelerini (1896-1900) ele aldığını söyleyen Üke, Emrullah Efendi'nin hayatıyla ilgili şu bilgileri verdi: Emrullah Efendi 1858'de Lüleburgaz'da doğdu. İbtidaîyi ve rüşdiyeyi Lüleburgaz'da okuduktan sonra İstanbul'a gelerek Mekteb-i Mülkiye'yi bitir-

Emrullah Efendi'nin felsefeyle ilişkisini dil üzerinden kurduğunu ifade Üke, sunumunda yüksek lisan tezi bağlamında Emrullah Efendi'nin eğitim, dil, felsefe, psikoloji gibi konulardaki görüşlerini ele aldı.

di. Sonra Yanya, Selanik, Halep ve İzmir'de Maarif Müdürlüğü yaptı. 1893'de Cenevre'ye kaılan Emrullah Efendi, iki-üç ay sonra Sultan'ın izni ve İzmir'de kalmak şartıyla Cenevre'den geri döner. Daha sonra İstanbul'a geri döner ve *Servet-i Fünûn*'da *Emrî* ismiyle yazılar yazmaya başlar. Yazdığı yazılar daha çok terbiye ile ilgilidir. Daha sonra *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, *Kâmûs-ı Ulûm* projesinin başına Emrullah Efendi'yi getirmiştir. İmzasız yazıların Emrullah Efendi'ye ait olduğunu kendisinden öğrendiğimiz Necip Asım Bey, kendisinin ve birkaç arkadaşının da bu projede yer aldığını ifade etmiştir. Necip Asım Bey, 1896 yılından itibaren Emrullah Efendi'nin dil tartışmalarına yönelik *Muhitü'l-Maârif* adlı ansiklopedisine yönelik yazılarını *İkdam*'da yayınlanmaya başladığını söylemektedir. *Kâmûs-ı Ulûm*'da yer alan yazıların bir kısmı Emrullah Efendi'ye diğer kısımları ise Ahmet Cevdet ve Necip Asım Bey'e aittir. *İkdam*'daki yazılar doğrudan Emrullah Efendi ismiyle değil "Ulûm-ı lisanîyye muharriri" müstear ismiyle yer almıştır. Elli yazı yayımlandıktan sonra, 1898'de altı aylık bir ara verilir ve ardından *Muhitü'l-Maârif* de yayımlanacak yazıların tefrikasına devam edilir. Bu yazılar daha sonra genişletilerek ansiklopediye alınır ve elli sayı sürer. Bu tezde Emrullah Efendi'nin 1900'e kadar yayımlanan yaklaşık yüz makalesi ele alınmıştır. Bunların içerisinde de "felsefe nedir?", estetik veya hikmet-i bedî'îye, his ile hissiyata ve "âme-esprit" in ruha mı yoksa nefse mi karşılık geleceğine dair temel felsefi kavramlarla ilgili makalelere yer verilmiştir. Döneminde çeşitli tartışmalara da sebep olan "Hikmet-i Lügaviye"

ye" ve "Sarf-ı Hikemî" başlıklı yazıları da doğrudan dil felsefesiyle alakalı olması hasebiyle yer verilmiştir. *Muhitü'l-Maârif* de ortak bir dil ve imla kullanılması gerektiğini söyleyen Emrullah Efendi, Türkçe'nin felsefi anlamda zengin ve Batı dilleriyle benzerlik içerisinde olduğunu belirtmekte ve buna *fiil-i cevherî* kavramını yani "-dır"ı örnek olarak göstermektedir.

Emrullah Efendi'nin felsefeyle ilişkisini *dil* üzerinden ortaya koyduğunu söyleyen Üke, bunun serencamını da şöyle anlattı: Emrullah Efendi Selanik Maarif Müdürü olduğu yıllarda *Mecelle-i Muallimîn*'de yazdığı *Muhitü'l-Maârif* in ilk yazısında terbiyeye yardımcı ilimler olarak bir ilimler tasnifi yapmıştır. Bunların başında felsefeye yer veren Emrullah Efendi, burada daha ziyade felsefe tarihçiliği yapmıştır. Aristo'dan başlayarak kısa bir felsefe tarihi anlatan Emrullah Efendi'nin yazısında, Üke'nin vurguladığı üzere İslâm felsefesine dair izler yok denecek kadar az olmakla birlikte Fransız ve Batı felsefesi etkisi çok fazla göze çarpmaktadır. İlm-i ruh ve Dârülfünun'daki ilm-i ahlâk ders notlarının tamamen kavram tercümesi şeklinde olduğu görülür. Bu tarzını, Selanik Maarif Müdürlüğünde, *İkdam* gazetesindeki felsefe yazılarında ve 1900 yılında açılan Dârülfünun'daki felsefe hocalığı sırasında da sürdürmüştür.

Daha sonra Üke tezin ikinci bölümünde, makalelerin taşıdığı önemi değerlendirdiğini söyleyerek sözlerine şöyle devam etti: Emrullah Efendi'nin söylediklerinin önemi dönemiyle ilgili yapılacak diğer çalışmalarla ortaya çıkacaktır. İlk başta "âme-esprit" i yazarken her şeyin temelinde psikolojinin olması

gerektiğini; hatta metafiziğin temelinde bile ilmu'n-nefs yer aldığını söyler ve bir kişinin “ahlâkı, ilm-i cismaniyi ve felsefi ilimleri bilmesi için ilmu'n-nefs bilmesi gerekir” der. Ayrıca *Muhitü'l-Maârif*deki ortak dilin de yine ilmu'n-nefs vasıtasıyla kurulabileceğini söylemektedir. Emrullah Efendi böylece herkese hitap edilebileceğini, hikmet-i lügaviyenin de ancak ilmu'n-nefs vasıtasıyla bilineceğini iddia etmiştir. Diğer yazıları da “hikmet-i lügavî” başlığı altında eczâ-yı kelâm, sarf-ı hikemî ile “düşünce nasıl ifade edilir”i anlatır. Sadece tanıtıcı ve tanımlayıcı tarzda olan estetik ve hissiyatla ilgili felsefi makalelerinde, bu konuları ilk olarak araştırıcıların kullandığı terminolojinin Türkçeye nasıl aktarılacağına yer vermiştir. Esasen eğitimci olan Emrullah Efendi, tamamen kavramsal ve tarihî tartışmalar yapmış ve ulaştığı sonuçları öğrencilere nasıl aktaracağı üzerine de ciddi bir şekilde düşünmüştür.

Üke, tezinde, Dârülfünun'daki ilk ilm-i hikmet (felsefe) derslerini veren Emrullah Efendi'nin ders tavrını nasıl yaptığını, neleri ele aldığının göstermeye çalıştığını; fakat dönemin gazeteleri üzerine yapılan herhangi bir çalışma olmadığından gazetenin önemine dair yeterli bir cevap veremediğini ifade etti. Bu çerçevedeki problemleri anlatmaya devam eden Üke, Dârülfünun'un hocaları ve verdikleri derslere dair birtakım sorunlar olduğunu -mesela ilm-i hikmet grubunda yer alan mantık, ahlâk, ilm-i hikmet, ilmu'n-nefs gibi derslere kimlerin girdiğine dair yeterli bilgi olmadığını- söyledi. Bu durum, Üke'nin de işaret ettiği gibi, Dârülfünun üzerine ciddi çalışmaların yapılmasını gerektiriyor. Üke, son olarak şu hususa işaret etti:

Emrullah Efendi'nin etkilerinin görülebilmesi açısından kendisinden sonra içtimaiyat derslerine giren Ziya Gökalp'le mukayese edildiği bir çalışma yapılmalıdır. Ziya Gökalp, bir konferansında Emrullah Efendi'nin “Tuğba Ağacı nazariyesi”ne değinerek, Emrullah Efendi'nin farklı bir yönüne işaret etmiş ve dikkatleri ona yöneltmiştir. Emrullah Efendi'nin “Tuğba ağacı nazariyesi” eğitimle ilgili bir nazariyedir. O bu bağlamda, ilköğretimin iyi olabilmesi için bu okullara öğretmen yetiştiren Dârülfünun'a ve medrese-i muallimînler için önem verilmesi gerektiğini söyler. Bu görüşe birçok eleştiri yöneltmiştir.

Emrullah Efendi'nin felsefi bakış açısı hakkında sorulan bir sorunun cevabında Üke, şunları söyledi: Onun için belirleyici nokta kendisini felsefeci değil; eğitimci olarak tanımlamasıdır. Batı'nın anlaşılması için onlara ait felsefi kavramların tercümesine önem verilmesi gerektiğini söyler; bundan dolayı kendisi felsefe dili kurma noktasında çok önemli bir yerde durmaktadır. Emrullah Efendi Maarif Nazırı olduğunda bu çalışma tarzını kurumsallaştırma imkânı bulur. 1912'de İstılahat-ı İlmiye Encümeni'nin kurulmasını ister ve vefatına (1914) kadar kendisi de burada fiilen yer alır. Encümende bulunan herkes bir felsefe dili kurma hususunda ona çok şey borçludur. Tercüme yapılarak İslâm felsefesinin ilk dönemlerinde yapılan tercüme yardımı alır. İslâm felsefesinin kavramlarıyla Batı felsefesi kavramlarını ifade etmeye çalışmıştır.

Yaman, *hikmet* kavramı etrafında ördüğü sunumunda iki konu üzerinde durdu: *Hikmet* kavramının sözlükbilimsel (*lexicographical*) çerçevesi ve hikmetin felsefe literatüründeki yansımaları.

İslâm Düşüncesi-2: Erken Dönem İslâm Düşüncesindeki Felsefe Tasavvurunun Mahiyeti Hakkında Bir Deneme

Hikmet Yaman

7 Mart 2009

Değerlendirme: M. Cüneyt Kaya

Harvard Üniversitesi'nde 2008 yılında tamamladığı "The Concept of *Hikmah* in Early Islamic Thought" başlıklı doktora tezi çerçevesinde Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin Tezgâhtakiler programına konuk olan Hikmet Yaman, *hikmet* kavramı etrafında ördüğü sunumunda iki konu üzerinde durdu: *Hikmet* kavramının sözlükbilimsel (*lexicographical*) çerçevesi ve hikmetin felsefe literatüründeki yansımaları. Yaman, öncelikle bir kavramın -özellikle de bilgi teorisiyle yakından alakalı, *fıkıh*, *ilim*, *hikmet* gibi kavramların- İslâm'ın erken dönemlerindeki görünüşleri hakkında yapılacak çalışmalarda karşılaşılabilecek zorluklara dikkat çekti. Yaman'ın da ifade ettiği gibi bu zorlukların başında o dönemlere ait metinlerin çoğunun ya elimizde bulunmaması ya da bulunanların sıhhatli neşirlerinin yapılmamış olması gelmektedir. Kaynak konusundaki bu sınırlılık, bir kavramla ilgili yapılacak yorumların doğruluğunun test edilebileceği 'şahit' metinlerin mevcut olmayışıyla had safhaya ulaşmaktadır.

Hikmet kavramına dair yorumlarını Gazzâlî (ö. 505/1111) öncesi dönemle sınırlandıran Yaman,

sunuşunun ilk kısmını *hikmetin* anlam dünyasını irdelemeye ayırdı: Cahiliye döneminden kalan şiirlerde geçmeyen *hikmet* kelimesinin anlam dünyasını keşfetmek için erken dönem sözlüklere müracaat edildiğinde, kelimenin kökünü oluşturan *h-k-m*'ye dair verilen başlıca anlamın "men etmek/engellemek" olduğu görülmektedir. Söz konusu engel zulme karşı olduğunda *adalet*, cehalete karşı olduğunda *hikmet*, sefahate karşı olduğunda *hilm* adını almaktadır. Diğer yandan *h-k-m* kökünün sahip olduğu bu anlam, *akıl* kelimesinin kökünü oluşturan *a-k-l*'de de karşımıza çıkmakta ve *hikmet* ile *akıl* arasındaki anlam yakınlığına işaret edilmektedir. Yaman'a göre kişiyi kendisine ya da başkalarına zararlı olabilecek nazarî/teorik ve amelî/pratik bir davranış teşebbüsünden men etmeye yönelik her türlü girişim *h-k-m* kökünden türetilmiştir. Hikmete dair verilen tanımlarda *ilim* (bilgi) ve *amel* (davranış) birlikteliğine her zaman dikkat çekildiğini belirten Yaman, buna örnek olarak İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *hikmet* tarifini verdi ve ilk İslâm filozofu Kindî'nin de bu hikmet tasavvurunu benimsediğini belirtti: "Hikmet, ilim ve amelden ibarettir; kişi ancak bu ikisini birleştirirse *hakim* olarak isimlendirilir."

Felsefe literatüründeki hikmet tasavvuruna geçmeden önce hikmete dair oryantalist literatüre de değinen Yaman, bu konuda özellikle iki ismin Franz Rosenthal ve talebesi Dimitri Gutas'ın ön plana çıktığına işaret etti. *Knowledge Triumphant* isimli eserinde İslâm medeniyetindeki *ilim* tasavvurunu inceleyen Rosenthal, hikmetin daha ziyade "hüküm verme ve yönetme" anlamlarına vurgu yapmış ve

hikmetin taşıdığı *wisdom* anlamının Arapçaya diğer Sâmi dillerinden geçtiğini ileri sürmüştür. Batı dünyasındaki *knowledge-wisdom* arasındaki gerilimin İslâm medeniyetindeki *ilim-hikmet* kavramlarında da bulunduğu varsayımından hareket eden Rosenthal'in çalışması, tahlil eksikliği bir kenara bırakılırsa, Yaman'a göre, antoloji olarak önemli bir konuma sahiptir. Dimitri Gutas ise 'hikemiyât' literatürü üzerine hazırladığı *Greek Wisdom Literature in Arabic Translation: A Study of the Graeco-Arabic Gnomologia* başlıklı doktora tezinde hikmetin "maksim/özdeyiş" anlamını ön plana çıkarmış ve hikmetin geniş anlam dünyasını tümüyle yansıtamamıştır. Yaman'a göre özellikle Rosenthal'in 'hikmet'in *wisdom* anlamının Arapçaya diğer Sâmi dillerden geçtiği iddiası, hem Arapçada 'hikemiyât' literatürü olması hem de bazı bilgin kimselere, Lokman Hakîm örneğindeki gibi 'hakîm' denmesi sebebiyle geçersizdir.

Sunuşunun son kısmında felsefe literatüründeki hikmet tasavvuruna değinen Yaman, ilk tercüme-lerden itibaren felsefenin *hikmet* olarak karşılanmasının genel kabul gördüğünü belirtti. Bilhassa tabakat kitaplarında çizilen felsefe tarihi tasavvuru incelendiğinde Yaman'a göre hikmetin ve dolayısıyla felsefenin *mişkât-ı nübüvvetten*, yani peygamberlik nurundan kaynaklandığı ana fikri hâkimdir. Eşyanın/varlığın hakikate dair doğru bilgiyi içeren *hikmet* ya da *felsefe* bu literatürde Hz. Lokman'a ya da bazı eserlerde Hz. İdris ile özdeşleştirilen ve kimliği hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadığımız Hermes'e kadar götürülmektedir. Bu bağlamda "Peygamberlik kapısı Hz. Muhammed'le

kapanmış olsa da, hikmet kapısının Allah tarafından kıyamete kadar açık bırakıldığı" yönündeki anlayış hem Antik ve Helenistik döneme ait felsefi eserlerin tercümesini, hem de bu tercümelerin revaç bulmasını kolaylaştırmıştır. Yaman Empedokles, Sokrat, Eflatun ve Aristo gibi isimlerin "esâtînu'l-hikme/hikmetin sütunları" olarak isimlendirildiğine de işaret etti. Sunuşun ardından toplantı, Beytül-Hikme'nin mahiyeti, hikmete nebevî köken arayışının tarihi, hikmet-sünnet ilişkisi gibi konulardaki soru ve yorumlarla tamamlandı.

İslâmî İlimler-2:

Fıkıh Usulü Literatüründe İstışâb

Nurhayat Haral Yalçı

31 Mart 2009

Değerlendirme: Mustafa Demiryay

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yakın zamanda tamamladığı "İlk Beş Asır Usulü'l-Fıkıh Literatüründe İstışâb Delili" başlıklı doktora tezini Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin konuğu olarak katıldığı Tezgâhtakiler programında bizlerle paylaşan Nurhayat Haral Yalçı, konuşmasının başında *istışâb* konusunun usul-ı fıkıh içinde teknik bir konu teşkil ettiğini vurguladıktan sonra tezinde fıkıh usulü ilminin gelişimi açısından önemli bir asır olan beşinci asır

Yalçı, ilk beş asır usul eserlerindeki istishâba dair mülâhazaları ve bu delilin ilk dönem usul bilginleri tarafından nasıl algılandığına dair temel yaklaşımları ortaya koymaya çalıştı.

dâhil olmak üzere, ilk beş asır usul eserlerindeki istishâba dair mülâhazaları ve bu delilin ilk dönem usul bilginleri tarafından nasıl algılandığına dair temel yaklaşımları ortaya koymaya çalıştığını ve bu konuyu değerlendirebilmek için, aralarında dört mezhep âlimlerinin yanı sıra İbn Hazm, Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hüseyn el-Basrî gibi âlimlerinde bulunduğu, farklı mezhep ve ekollerden 18-20 müellifin eserlerini incelediğini ifade etti. İncelediği döneme ait eserlerde fıkıh usulünün ve kavramlarının henüz oturmamış ve tam yerleşmemiş olduğunu ifade eden Yalçı, bu sebeple hem konudan hem de malzmeden kaynaklanan zorluklarla karşılaştığını dile getirdi.

Konuşmacı, araştırmasının başlangıç soruları olarak şunları ortaya koydu: Şâri'in hakkında hiçbir hüküm belirtmediği bir alan var mıdır? Kitap ve sünnetten, yani sayıca sınırlı metinlerden hareketle sınırsız olayların çözümüyle meşgul olan, bu çözümleri üretmek için gerekli delil ve metotları araştıran ve hiçbir olayın hükümsüz bırakılmayacağı kanaatini taşıyan müctehidler, hakkında hüküm belirtilmemiş alanlara nasıl ve ne kadar müdahil olabilirler? Bu boş alanda aslolan *hazır* mıdır *ibâha* mı?

Esasta "sabit olan şeyin devamlılığı"nı ifade eden istishâb, fıkıh usulündeki fer'î delillerden biridir. Fıkıh usulü âlimleri istishâbı "Geçmişte sabit olan bir durumun -değiştigiğine dair delil bulunmadıkça- hâlihazırda varlığını koruduğuna hükmetmek" olarak tarif ederler. Buna göre, varlığı yakinen bilinen bir şeyin ortadan kalktığı ve keza yokluğu kesin olarak bilinen şeyin ortaya çıktığı hususunda şüpheye düşüldüğünde -ortadan kalkma ya da or-

taya çıkmaya dair delil bulunmadığı müddetçe- istishâb ile hükmedilerek, önceden kesin olarak bilinen durumun sürdüğüne hükmedilir. Konuyla ilgili üç temel ilkenin (*Berâet-i zimmet asıldır / Eşyada aslolan ibâhadır / Şek ile yakîn zail olmaz*) yanı sıra benzer ilkelerin de (*Aslolan bir zamanda sabit olan şeyin varlığını devam ettirmesidir*) ilgili eserlerde hem metin hem de kavram olarak yer aldığını söyleyen Yalçı, *istishâb-ı hâl* ile *ibâha-i asliyye* arasındaki ilişkiye de dikkat çekti. Buna göre, "hakkında özel delil bulunmayan durumlarda eşyadan yararlanma ve davranışlarda serbest olmak anlamında *istishâb*, müctehidin zihninde yer alan ve akılda yerleşik birer hüküm olduğu kabul edilen aslî *ibâha* ve aslî *berâet* anlayışlarının literatürde teknik olarak ifade edilmiş hali gibidir. Dolayısıyla usul eserlerinde genellikle şer'î delillerin sonuncusu olarak zikredilen istishâbın, hakkında hükmü belirlenmeyen şeylerde aslî *ibâha* fikrine ulaştırılması açısından, aslında fer'î delillerin ilki olarak düşünülmesi mümkündür."

Nurhayat Yalçı, istishâbın terim olarak ilk defa Malikî mezhebine mensup İbnu'l-Kassâr'ın eserlerinde görüldüğünü, ancak ondan önce Hanefilerden Cessâs'ın metinlerinde ilgili kavramlara rastlandığını ve ilk dönemdeki usul eserlerinde konunun dağınık bir şekilde ele alındığını ifade etti. Ayrıca, bu dönemdeki usul bilginlerine istishâb konusundaki görüşlerinin kelâmî görüşleriyle de alakalı olduğuna; hatta şeriatın vürudundan önce eşyaya dair hükümleri ve hüsn-kubh meselesindeki görüşlerine göre istishâb hakkındaki bakış açılarının farklılaştığına değindi.

Öztürk, Osmanlı-Türk modernleşmesi döneminde kendisine sıklıkla atıf yapılan İbn Arabî'yi ve vahdet-i vücud bağlamında İbn Arabî'ye yapılan atıfların muhtevasını analiz ederek dönemin parametrelerinin anlaşılmasına ışık tuttu.

Yalçı'ya göre, ilk dönem usul eserlerinde “berâet-i zimmet” ile maddî bir borç değil; dinî mükellefiyetin yokluğu anlaşılıyordu; *berâet-i asliyye*, *nefyü'l-hükm*, *nefyü'l-vücûb* da denen bu ilkeye göre, *şer'* varid olmadıkça ya da *şer'*i delil bulunmadıkça herhangi bir dinî yükümlülük de doğmamaktadır.

Çoğu lisansüstü öğrenci ve akademisyen olan dinleyicilerin sorularıyla daha da açılan konu ve tartışmalar, Yalçı'nın, karşılaşılan meselelerde müctehidin önünü açması ve küllî bir bakış açısı sunması açısından çok büyük önem taşıyan istishâbın, ilk dönemdeki anlamı öne çıkarılarak fıkıh faaliyetindeki yerini alması gerektiği yönündeki kanaatini paylaşmasıyla sona erdi.

İslâm Düşüncesi-3: İbn Arabî Felsefesinin Çağdaş Türk Düşüncesine Tesirleri Özkan Öztürk

14 Nisan 2009

Değerlendirme: A. Taha İmam oğlu

Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin Tezgâhtakiler toplantılarının Nisan ayı konuğu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Felsefesi Bilim Dalı'nda “Çağdaş Türk Düşüncesinde İbn Arabî Felsefesinin Ele Alınışı” başlıklı yüksek lisans tezini savunan Özkan Öztürk idi. Öztürk, tezi çerçevesin-

deki sunuşunda, Osmanlı-Türk modernleşmesi döneminde kendisine sıklıkla atıf yapılan İbn Arabî'yi ve vahdet-i vücud bağlamında İbn Arabî'ye yapılan atıfların muhtevasını analiz ederek dönemin parametrelerinin anlaşılmasına ışık tuttu.

Modernleşme döneminin baskın ideolojileri pozitivizm ve materyalizme dair düşüncelerini, vahdet-i vücud nazariyesinden yola çıkarak temellendiren dönem müelliflerinin metodik zaaflarına dikkat çeken Öztürk, İbn Arabî'nin metafizik sisteminin özellikle modernleşme döneminde kurucu ve kurtarıcı bir role büründüğüne vurgu yaptı. Tezinin giriş kısmında, dönemin felsefî sorunlarına ve literatürüne kısaca değinen Öztürk, birinci bölümde “İlk Müellifler ve Ele Alış Tarzları” başlığı altında Ziya Gökalp, Ahmed Rıfki ve Baha Tevfik'in yaklaşımlarını değerlendirdi. İkinci bölümde ise “savunmacı yaklaşımlar” olarak da nitelendirilebilecek Mehmet Ali Aynî, Ferid Kam, Filibeli Ahmed Hilmi ve İsmail Fenni Ertuğrul'un yazılarını inceledi. Üçüncü bölümde ise “Kadimle Cedid Arasında” diyerek belirttiği Musa Carullah ve Rızaeddin b. Fahreddin'in yazılarını inceleyen Öztürk, İbn Arabî'ye dair Rusya'daki yaklaşımların muhtevasına ve İbn Arabî'nin Anadolu'daki algılanışında ortaya çıkan farklılıklara da dikkat çekti. Dördüncü ve son bölümde ise kelamî perspektiften İbn Arabî'ye yöneltilen eleştiri ve yaklaşımları Said Nursî ve Mustafa Sabri Efendi zaviyesinden ele aldı.

Bu dönemde İbn Arabî idealizm akımının öncüsü olarak görülmüş, bu durum da onun hür fikirli karakteriyle ilişkilendirilmiş ve hatta görüşleri Darwin'le mukayese edilmiş, panteizmle özdeşleştiril-

miş, pozitivistimin en temel kavramlarından *terakkinin* insan-ı kâmil görüşünün bir uzantısı olduğu ileri sürülmüştü. Dönemin müelliflerinden bir kısmı da İbn Arabî'yi felsefe tarihinin merkezine alarak Batı felsefesi ile mukayese ederken, oryantalistlerin eleştirilerine maruz kalarak fikrî bir tartışma zemininin oluşmasına yol açmışlardır.

İbn Arabî'ye dair yapılan çağdaş dönemdeki yorumların klasik kelamdan yeni ilm-i kelama geçişe köprü vazifesi gördüğünü de dile getiren Öztürk'e göre Batı felsefesi tarihi kitaplarıyla beslenen İbn Arabî okumaları tartışmaların yönünü de değiştirmiştir. Ayrıca Batı düşüncesi içinde belli bir konuma oturan René Guénon gibi tradisyonalist ekoldeki düşünürlerin İbn Arabî'ye dair yorumlarının irfanî düşüncenin anlaşılması konusundaki belirleyiciliği ciddi bir kritiğe tabi tutulmalıdır.

İbn Arabî'nin zaman zaman İbn Teymiyye ve Ebu'l-Alâ el-Maarrî ile beraber zikredilmesinin zaafına da dikkat çeken Öztürk'e göre, bu dönemdeki müelliflerden kısmî farklarla ayrılan Ziya Gökalp, Filibeli Ahmed Hilmi, İsmail Fenni Ertuğrul ve Ferid Kam'a ait yaklaşımlar daha tutarlı ve felsefidir. Öztürk, Ahmed Avni Konuk ve İhsan Oğuz gibi mutasavvıfların İbn Arabî'ye dair yaptıkları çalışmalara ve aralarındaki mektuplaşmalara da kısaca temas ederek sunumunu nihayete erdirdi.

Toplantı, dönem müelliflerinin yaklaşımlarının felsefi olarak hangi düzeyde seyrettiği, materyalistlerin İbn Arabî'yi nasıl okuduğu, müelliflerin İbn Arabî'nin düşünce sistemine hangi düzeyde nüfuz edebildiklerine dair dile getirilen sorular üzerinden yapılan tartışmalarla sona erdi.

İslâmî İlimler-3:

Fıkıh Tarihine İslahçı Bir Bakış:

Şevkânî

Nail Okuyucu

21 Nisan 2009

Değerlendirme: Özgür Kava k

Son iki yüzyılda İslâm Dünyasının değişik coğrafyalarında muhtelif şahışlar tarafından İslâm ilimlerinin durumu bağlamında dile getirilen birtakım düşüncelerin, çeşitli dünya görüşlerine bağlı çok sayıda müellif tarafından günümüzdeki algılanışları farklılık arz etmekte ve dolayısıyla mezkur dönemdeki faaliyetlerin nitelendirilmeleri de bu okuma tarzlarına göre farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda zikredilen tavsifler arasında *ihya*, *islah*, *reform*, *uyanış*, *tecdid* ve benzerleri zikredilebilir. Esas itibariyle dinde yenilik/yenilenme arayışının etkisini taşıyan bu nitelermelerde, modernleşme sürecinin hemen öncesinde yaşayan kimi müelliflerin çabaları bazı araştırmacılar tarafından özellikle İslâmci modernizmin öncü simalarının habercisi olarak görülürken, diğer bazı araştırmacılar iki yaklaşım arasında esası farklılıklar olduğunu iddia etmektedir.

Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin Tezgâhtakiler programına konuk olan Nail Okuyucu, modernleşme sürecinin hemen öncesinde yaşayan önemli şahsiyetlerden Yemenli âlim Muhammed b. Ali eř-Şevkânî'nin (ö. 1834) fıkıh tarihi anlayışı ve mezheplere bakışını ele aldığı yüksek lisans tezi çerçevesinde bir sunum yaptı. Şevkânî'nin hayatı, eserleri ve Yemen

Okuyucu, modernleşme sürecinin hemen
öncesinde yaşayan önemli şahsiyetlerden
Yemenli âlim Şevkânî'nin fıkıh tarihi anlayışı ve
mezheplere bakışını ele aldığı yüksek lisans tezi
çerçevesinde bir sunum yaptı.

tarihindeki yerine ilişkin malumatların akabinde, yaklaşık kırk yıl boyunca başkadılık yapan Şevkânî'nin konu çerçevesindeki görüşleri özetlendi. Okuyucu'ya göre ehl-i hadis yanlısı selefî bir âlim olarak kabul edilen Şevkânî, Kur'an'a ve 'sünnet'e dayanarak fikhî faaliyet yapılması gerektiğini düşünen ve bu düşüncelerinden dolayı birtakım iddialar öne süren biridir. Onun iddialarına göre İslâm'ın ilk nesilleri olan Sahâbe, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiîne mensup Müslümanlar bütün dinî meselelerini doğrudan Kur'an'a ve 'sünnet'e başvurarak çözüme kavuşturmuşlar, araya birtakım kişileri koymadan delillere göre hareket etmişlerdir. Karşılaşılan herhangi bir meselenin çözüme kavuşturulmasında, delillerden hareketle ictihad faaliyetinde bulunmak gerektiğinde, bu nesillere mensup müctehid kişiler ictihadda bulunmuş, müctehid olmayanlar ise müctehidlere sorarak hükümleri öğrenmişler, yani yine delile bağlı olarak hareket etmişlerdir. Ancak bu durum bir zaman sonra kesintiye uğramış ve müctehid olmayan kimselerin müctehidlerle ilişkisi "sorarak ittiba etmek"ten "sormadan taklid"e dönüşmüştür. Şevkânî'ye göre bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte Müslümanlar giderek naslardan uzaklaşmış, naslar yerine taklid ettikleri kimselerin görüşlerini koymuşlardır.

Bu değerlendirmeler, esas itibarıyla "mezheplerin teşekkülü" olarak bilinen sürecin naslardan uzaklaşma olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Okuyucu'nun naklettiğine göre, Şevkânî mezheplerin yayılması ile birlikte insanlar arasında "ictihad kapısı kapanmıştır" şeklinde bir kanaatin yayılmaya başladığını düşünmektedir. Bu kanaate şiddetle karşı çıkan Şevkânî, bu kapının hiçbir zaman kapanmadığını savunmuştur. Ona göre dinin hayatta kalması ictihadda

mümkün olacağı için ictihadın sona erdiğini söylemek, dinin de ortadan kalktığını iddia etmektir. Bu görüşleri doğrultusunda bir fıkıh tarihi anlayışı geliştiren ve temel iddialarını bu çerçevede oluşturan müellif, taklidin ve mezheplere intisabın bid'at olduğunu merkeze alan bir fıkıh tarihi tasavvuruna sahiptir. Şevkânî'nin Batı'nın entelektüel birikimine muttali olmadan bu görüşleri dile getirmesini önemli bulan Okuyucu, modernleşme sürecinde aralarında Reşid Rıza gibi müelliflerin de bulunduğu kimi İslâmcı modernistler tarafından Şevânî'nin görüşlerinin önemli ölçüde benimsendiğini ifade etti. Ancak Okuyucu'ya göre kendi projeleri çerçevesinde kullanılan bu görüşler, zaman zaman Şevkânî'nin genel yaklaşımıyla örtüşmeyecek zorlama yorumları da beraberinde getirmiştir.

İslâm Dünyasında ıslahçı bir geleneğin var olduğu ve bu geleneğin son halkasını Afganî-Abduh-Reşid Rıza çizgisinin teşkil ettiği yönünde günümüzde genel bir kanaat oluşmuştur. Bu sebeple, Okuyucu'nun bu tespitlerinden ilham alarak şunu söylemek mümkündür: Şevkânî'nin yanısıra Hind alt-kıtasında Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1762), Hicaz bölgesinde Muhammed b. Abdulvehhâb (ö. 1787) ve onun öğrencisi Hamd b. Nâsir b. Muammer (ö. 1810), Batı Afrika'da Osman b. Fûdî (ö. 1817), Kuzey Afrika'da Muhammed b. Ali es-Senûsî (ö. 1859) ve Sudan'da Muhammed el-Mehdî (ö. 1885) gibi âlimlerin İslâm medeniyetinin birikimlerine getirdikleri tenkitleri müstakil olarak inceleyecek çalışmalar kadar; bu müelliflerin özellikle "İslâmcı modernistler" tarafından kullanımlarının sıhhatine dair yapılacak araştırmalar da, günümüz İslâm hukuku söylemini anlamlı bir çerçeveye yerleştirebilmek için elzemdir.

“Pîrîzâde ve Ahmet Cevdet Paşa, sadece çeviri yapmıyor, İbn Haldun düşüncesine de hesaplaşıyor!”

Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinin Osmanlıca tercümesini uzun süren bir çalışmanın ardında yayına hazırladı.

İbn Haldun'un Kitâbu'l-İber başlıklı dünya tarihi eserine bir giriş olarak kaleme aldığı *Mukaddime* günümüze değin önemini koruyan bir eser. Eserin Osmanlı ilim ve siyaset dünyasında da etkili olduğu bilinmektedir. Yaklaşık 150 yıl önce üç cilt olarak yayınlanan *Mukaddime*'nin Osmanlıca tercümesini günümüz harflerine aktaran araştırmacılar Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan ve M. Cüneyt Kaya ile İbn Haldun, *Mukaddime* ve Osmanlı tercümesini konuştuk. **Röportaj: Özgür Kavak**

İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinin İslâm ilim geleneği içerisinde nasıl bir yer tuttuğu meselesine dair bir girişle başlayalım. Günümüze değin etkisi süren, değişik dünya görüşüne mensup çok sayıdaki müellif tarafından kapsamlı yorumlara konu edilen bu eserin önemi nedir?

Yavuz Yıldırım: İbn Haldun (ö. 1406) *Mukaddime*'de tarih ve toplum hakkındaki düşüncelerini, başka bir ifadeyle, geçmişin ve günün nasıl doğru anlaşılabileceğini tartıştığı bir tarih metodolojisi ortaya koymuştur. Aslında o, *Kitâbu'l-İber*'in bu metodoloji ışığında okunmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede *Mukaddime*'de sırasıyla tarih bilimi, dünya coğrafyası, bedevî (şehirli olmayan) toplumlar, hadarî (şehirli/medenî) toplumlar, devletin oluşumu, geçirdiği aşamalar ve yıkılışı, şehir ve medeniyet, ekonomi, bilgi ve bilimin niteliği, İslâmî ilimler, aklî ilimler, felsefe, eğitim, dil ve edebiyat konuları ele alınmaktadır. İbn Haldun'un ve *Mukaddime*'sinin önemi ve şöhreti, bütün bu konulara dair üst bir bakış açısı ya da bir yöntembilim tesis etmesinden kaynaklanıyor. Üstelik bu yöntembilim, sadece İslâm medeniyetini değil, tüm insan

topluluklarını açıklamayı hedeflemesiyle ayrı bir yere sahip.

İbn Haldun'un *Mukaddime*'de tartışmaya açtığı yeni bilimin temel özelliklerinden kısaca bahsedebilir miyiz? *Mukaddime*'yi bu denli çığır açıcı yapan fikrî arka planda neler yer alıyor?

Yıldırım: İbn Haldun'a göre tarih sağlıklı bir şekilde anlayabilmek için insan topluluklarını tanımak gerekir. Bu amaçla toplumu konu edinen bir bilim kurmuştur: *umran ilmi*. Ona göre iki ana toplum tipi vardır: *bedevî* (şehirli-olmayan) ve *hadarî* (şehirli). Bedevî toplumların tarih boyunca oynadıkları role dikkat çeken İbn Haldun, onların sahip oldukları dinamik güce *asabiyet* adını verir. Asabiyetin verdiği dinamizm ile bedevî kabileler devletlerin kuruluş, yükseliş ve yıkılışında çok önemli roller oynamıştır. Şehirli toplumlar ise medeniyet kuran ve geliştiren toplumlardır. Bilim, sanat, felsefe ve teknoloji, medeniyeti meydana getiren başlıca unsurlardır. İbn Haldun bedevî ve hadarî toplumları dinî, siyasî, ekonomik, ahlakî yönlerden analiz eder ve karşılıklı ilişkilerini inceler.

Osmanlı ilim ve siyaset dünyası İbn Haldun’u nasıl keşfetmiş, görüşlerini hangi çerçevede değerlendirmiştir? Bu çerçevede Osmanlı uleması arasında “İbn Haldun’cu” olarak nitelenebileceğimiz bir ekolden söz edilebilir mi?

Yıldırım: Osmanlı seçkinleri *Mukaddime*’yi 16. yüzyıldan itibaren ilgiyle okumuştur. Taşköprüzade, Kâtip Çelebi ve Naimâ bu bağlamda ilk akla gelen isimlerdir. Nitekim İstanbul kütüphanelerindeki *Mukaddime* yazmalarının çokluğu, bu ilginin somut bir göstergesi olarak yorumlanabilir. 18. yüzyılın başlarında Arapça bilmeyenlerin de okuyabilmesi için *Mukaddime*’nin Türkçeye tercüme edilme ihtiyacı hissedilmiştir. Lale Devri’nde, 1725-1730 yılları arasında Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1749), bu ilgiyi, eserin üçte ikilik kısmını Türkçeye çevirerek somutlaştırmıştır. Eserin, geri kalan kısmının çevirisi ise 19. yüzyılın ortalarında ünlü tarihçi ve hukukçu Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) tarafından tamamlanmıştır. *Mukaddime* tarih, toplum, bilim, sanat, edebiyat, ekonomi ve siyaset konularındaki analizleri sebebiyle gerek Arapça orijinali gerekse Osmanlı Türkçesine tercümesi yoluyla Osmanlı ilim ve siyaset dünyasında

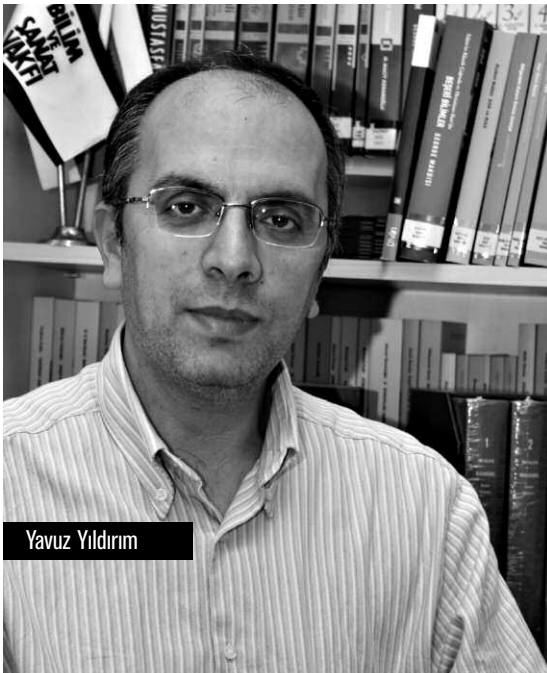
büyük rağbet görmüş ve Osmanlı tarihçileri, toplum ve siyaset düşünürleri arasında pek çok takipçi bulmuştur.

Bu çerçevede mütercimlerin hangi saiklerle eseri tercüme ettikleri konusunda neler söyleyebiliriz?

Sami Erdem: Pîrîzâde, tercümesinin başında, *Mukaddime* Arapça haliyle sadece belirli bir kesim tarafından kullanıldığından, Arapça bilmeyen ya da Arapçası *Mukaddime*’yi okuyup anlayacak seviyede olmayan kimselerin de bu eserden faydalanmaları amacıyla eserin tercümesine giriştiğini ve ulemanın önde gelenlerinin de kendisini bu tercümeyle teşvik ettiklerini belirtiyor. Cevdet Paşa da Pîrîzâde’nin bu tercümeyle *Mukaddime*’ye gösterilen rağbetten dolayı giriştiğini teyit etmekte. Pîrîzâde, kitabın son kısmını neden tercüme etmediğine dair bilgi vermiyor. Ancak daha sonra Cevdet Paşa, bilim ve edebiyat konularını içeren bu son faslın kitabın en zor kısmı olduğunu belirterek bir yandan kendi yaptığı işin önemini vurgulamakta, bir yandan da sanki Pîrîzâde’nin bu işin altına girmeye cesaret edemediğini ima etmektedir.

Mukaddime tercümesini yayınlama düşüncesi nasıl gelişti? Uzun bir süreçte ortaya çıkardığınız bu çalışmanın serüveninden de biraz bahsetsek.

Erdem: Kitabın sunuşunda da belirttiğimiz üzere bir ekip çalışması olan bu projeyi Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin ilk kuruluş hazırlıkları esnasında gündeme getirmiştik. 2006 yılının UNESCO tarafından İbn Haldun yılı olarak belirlenmesi de bizim bu yöndeki gayretimizi artırdı. Ayrıca 2004 yılında yaptığımız "Klasiklerden Yeniden Düşünmek" başlıklı uluslararası sempozyumda klasik meselesine yaptığımız vurgunun bize yüklediği bir sorumluluk olarak, medeniyetimin kurucu klasiklerini dikkatlere sunmanın heyecanını da olumlu bir saik olarak belirtmek gerek.

Yavuz Yıldırım

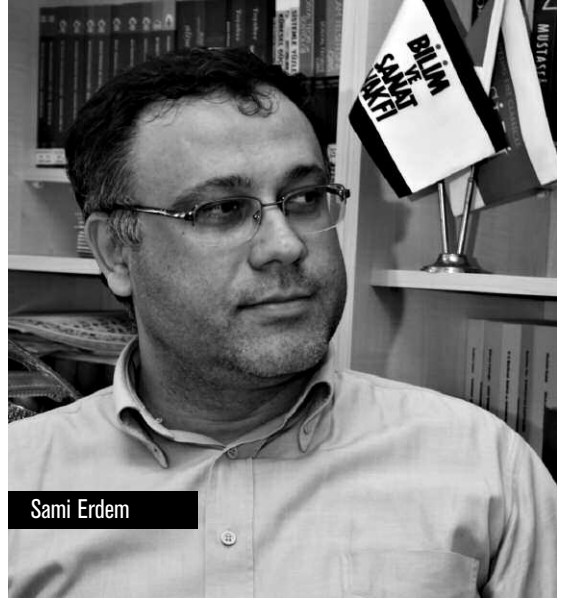
2002 yılında filizlenen bu hayalin gerçeğe dönüşmesi, yaklaşık beş yıllık yoğun bir emeği gerektirdi. Projenin MAM ve BSV gündemine alınmasından sonra bir grup genç araştırmacı arkadaşımızla yaptığımız ortak okumalarla önce üç ciltlik metni yeni harflere aktardık. Sonra da kitapta imzası bulunan dört isim, bütün metni farklı baskılarıyla birebir mukabele ederek metne nihai şeklini verdi. Bu vesileyle şunu belirtmek isterim ki zor ve meşakkatli bir iş olan bu yayın faaliyeti, emek verenlere ve özellikle genç araştırmacı arkadaşlarımıza birçok açıdan yeni tecrübeler kazandırdı. Hepimiz için öğretici bir mektep oldu. Bu vesileyle, metnin hazırlık ve yayın aşamalarında emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

Farklı baskılardan söz edildi. Bu baskılar ve sizin metne katkılarınız hakkında neler söylebiliriz?

Halit Özkan: Eserin Pîrîzâde tarafından tercüme edilen kısmının iki baskısı mevcut. Biri 1858 Bulak (Kahire), diğeri 1859 İstanbul baskısı. Cevdet Paşa'nın tercüme ettiği son kısım ise, 1860'da İstanbul baskısının üçüncü cildi olarak basılmıştır. Metni yayına hazırlarken, daha az hata içeren İstanbul baskısını esas aldık, ancak Bulak baskısıyla da mukabele ettik. Orijinal metne mümkün olduğunca müdahale etmemeye çalıştık; sadece eserde geçen ayet ve hadislerin tahrirlerine yer verdik ve bariz yazım yanlışlıklarını düzelttik. Ayrıca, konu bütünlüğünü gözeterik metni paragraflara ayırdık ve okuyucunun metni takibini kolaylaştırmak için noktalama işaretleri kullandık.

Osmanlı ilim muhitindeki tercümelerin büyük kısmının salt ibarelerin Osmanlı Türkçesine aktarılması şeklinde gerçekleşmediğini biliyoruz. Mütercimlerin kendi ilmî birikim ve endişeleri doğrultusunda metni bir anlamda “yorumlayarak” aktarmaları, bu çerçevede tasarrufta bulunmaları sözkonusu. Bu açıdan *Mukaddime* tercümesi nerede duruyor? Mütercimlerin katkısını görebiliyor muyuz bu metinde?

M. Cüneyt Kaya: Osmanlı ilim muhitindeki tercümelerin niteliği hakkındaki bu tespitin *Mukaddime* için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Zaten Arapça orijinali tek cilt olan *Mukaddime*'nin Osmanlı tercümesinin üç cilt olması, tercümenin ötesinde bir şey olduğunu göstermek için yeterli. Gerek Pîrîzâde gerekse Cevdet Paşa, *Mukaddime* metnini Arapçadan Türkçeye aktarmakla kalmamış, dikkate değer bir *Mukaddime* yorumu ortaya koymuşlardır. Pîrîzâde'nin katkıları birkaç istisna dışında metinden ayırt edilebilecek belirginlikte kendini göstermese de, Cevdet Paşa'nın yorumları hem hacim hem de düzen açısından daha farklı bir yerde durmaktadır. Cevdet Paşa tercüme ettiği bölümde yer alan hemen her konuyu yorumları ve ilaveleriyle zenginleştirmiştir. Bu yorumların hacmi çevirdiği kısmın -yaklaşık- üçte birine ulaşmaktadır. Bu zenginliğin başlıca sebebi, herhalde, Cevdet Paşa'nın *Mukaddime*'nin ilim ve edebiyat bölümünü çevirmiş olmasıdır. Bu konular, Cevdet Paşa'ya hem İslâmî ilimlerdeki hem de aklî ilimlerdeki birikimini rahatça sergileme fırsatı vermiştir. Cevdet Paşa, kendi katkılarını metinden ayırt etmek için başlarına *li'l-mütercim*, sonuna da *temme kelâmü'l-mütercim* veya *intehâ kelâmü'l-mütercim* ibarelerini koymuştur.

Samî Erdem

Özkan: Burada Pîrîzâde'nin sayfa kenarlarındaki notlarını da unutmamak lazım. Tercüme içindeki katkılarını bazen kendisine ait olduğunu belirterek sunan Pîrîzâde, sayfa kenarlarına koyduğu notlarla da metne önemli katkılarda bulunmuştur.

Peki, *Mukaddime*'nin bu tercümesine mütercimlerin yaptığı katkıları tasnif etmek gerekirse neler söylenebilir? Bunu sadece tashih ya da yorum olarak mı anlamalıyız?

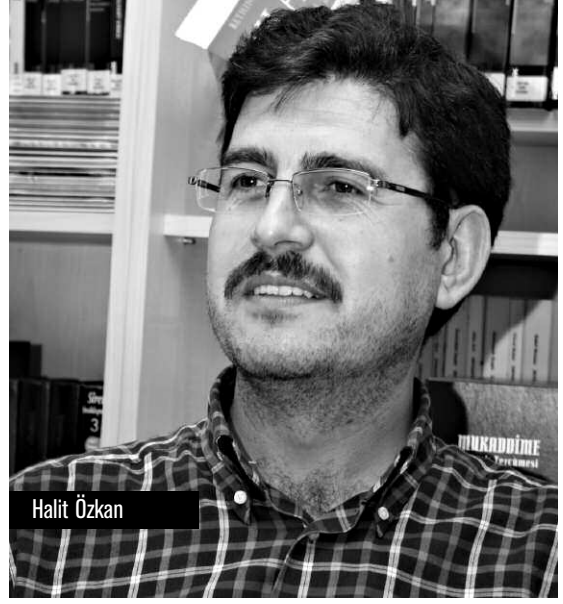
Yıldırım: Elbette hayır. Pîrîzâde ve Cevdet Paşa'nın bu tercüme esnasında yaptıkları iş basit bir editör müdahalesi gibi görülmemeli. *Mukaddime*'nin pek çok yerinde, onların İbn Haldun ve düşüncesiyle bir ölçüde hesaplaştıkları; *Mukaddime* gibi bir klasik eserin Osmanlı bakış açısıyla nasıl okunması gerektiğini ikmal ve yorumlarıyla gösterdikleri söylenebilir. Bu konudaki tespitlerimizi kitabın girişinde ana hatlarıyla da olsa tasnif etmeye çalıştık. Buna göre mütercimlerin esere yaptıkları katkıları şu şekilde sınıflandırabiliriz: Eleştiri ve düzeltmeler, İbn Haldun'dan sonraki gelişmeler hakkında bilgi verme, konu açıklama, kavram geliştirme, kavram açıklama, konuya hazırlayıcı girişler, cümle açıklama ve İbn Haldun'un görüşlerini yine onun görüşleriyle açıklama. Bunlara dair örnekler için söz konusu giriş kısmına müracaat edilebilir. Ama çarpıcı bir iki örnek vermek gerekirse, mesela İbn Hal-

dun'un devletlere 120 yıl ömür biçmesini Osmanlı tecrübesine aykırı bulan mütercimlerin bu konuda İbn Haldun'dan ayrı düşündüklerini vurgulamaları dikkat çekicidir. Keza Cevdet Paşa'nın, *Mukaddime*'de hiç yer almayan ama Osmanlı muhiti için ayrı bir önemi bulunan Mâtürîdîlik konusunda etraflı açıklamalar yapması, coğrafi keşiflerle ortaya çıkan yeni verilerin kitaba dâhil edilmesi gibi örnekleri çoğaltmak mümkün.

Tercümenin Osmanlı ilim ve siyaset dünyasındaki etkilerine dair tespitleriniz nelerdir?

Yıldırım: Türkiye kütüphanelerinde hem *Mukaddime*'nin hem de Pîrîzâde tercümesinin pek çok yazma nüshasının bulunması, bu kitaplara duyulan ilginin göstergesi olarak kabul edilebilir. Pîrîzâde tercümesinin basılmadan önce yüzyılı aşkın bir süre tamamen ya da kısmen istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Babinger'e göre tercümenin pek çok yazmasının bulunması yanında basılması da esere rağbet edildiğini göstermektedir. Pîrîzâde tercümesine Avusturyalı ünlü Osmanlı tarihçisi Hammer de ilgi duymuş ve bu kitaba Avrupa ilim dünyasının dikkatini çekmiştir. Babinger'e göre *Mukaddime*'nin Pîrîzâde tarafından tercüme edilmesi, Osmanlıların tarih anlayışının 18. yüzyılın ortalarında değiştiğini göstermektedir.

***Mukaddime*, Osmanlı Türkçesine tercüme edildikten yıllar sonra gerek Batı dillerine gerekse Türkçe'ye birçok kez tercüme edildi. Acaba bu tercümelemlerde, Osmanlı tercümesinden yararlanılmış mıdır? Bu çerçevede, mev-**

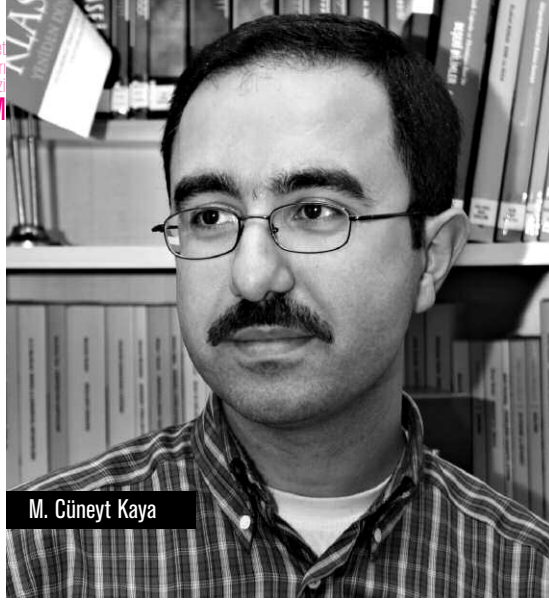

Halit Özkan

cut tercümelemleri *Mukaddime*'yi doğru bir şekilde aktarmadaki başarıları açısından değerlendirilebilir misiniz?

Yıldırım: *Mukaddime*'nin Fransızcaya ilk tam tercümesini gerçekleştiren De Slane, çalışmasında Türkçe tercümelemleri de kullanmıştır. De Slane, Türkçe tercümelemleri bir rehber olarak kullandığını, eğer bu tercüme olmasaydı, kendi tercümesinin birçok yönden eksik ve hatalı kalmış olacağını ifade etmektedir.

Kaya: Cumhuriyet döneminde de *Mukaddime*'nin birkaç çevirisi var. Bunların başında Zakir Kadiri Ugan'ın tercümesi geliyor. 1954-1957 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından üç cilt olarak basılan bu tercümede, eserin altıncı kısmının ilk altı konusu eksiktir. Bu tercümeden yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra, 1977'de, Turan Dursun'un başladığı tercüme yarım kalmıştır. Türkçedeki en kapsamlı *Mukaddime* çevirisi, Süleyman Uludağ'a aittir (1982). İki cilt olarak yayınlanan eserin girişinde mütercim, İbn Haldun'un hayatı, eserleri ve görüşlerini içeren geniş bir giriş yer vermekte, yer yer dipnotlarda İbn Haldun'un görüşleriyle ilgili uzun yorumlar yapmaktadır. Uludağ'ın gerek tercümede gerekse yorumlarda sık sık Pîrîzâde ve Cevdet Paşa tercümelemlerine müracaat ettiği dikkat çekmektedir. Son olarak *Yeni Şafak* tarafından yayınlanan Halil Kendir imzalı tercümelemlere de (2004) işaret etmek gerekir.

M. Cüneyt Kaya

Son olarak *Mukaddime*'nin ve Osmanlı tercümesinin günümüz okuru ve araştırmacıları için ne ifade ettiğini sormak istiyorum...

Erdem: İbn Haldun, *Mukaddime* isimli bu ölümsüz eseriyle, sadece İslâm medeniyeti için değil, bütün dünya tarihi açısından topluma dair ihmal edilemez bir yeni açıklama getirerek, çağları aşan bir klasik eser meydana getirmiştir. Ortaya attığı yeni kavramlar, bugün sosyolojiden siyaset bilimine kadar farklı disiplinler için yeni ufuklar ortaya koymakta, İslâmî ilimler ve onların tarihi konusunda yaptığı tasnif ve nitelermeler, sonraki pek çok çalışmaya örneklik teşkil etmekte, kılavuzluk yapmaktadır. Bu mühim mukaddimenin Osmanlı mütefekkir ve uleması tarafından erken sayılabilecek bir sürede fark edilerek dikkate değer bir yoruma tâbi tutulması, tercüme edilerek yeniden yorumlanması, giriş olarak yazıldığı *Kitâbu'l-İber*'den ayrı bir kitap olarak algılanmasında da önemli bir etkiye sahip olmalıdır. Bu sebeple Osmanlı tercümesinin, derinlikli katkı ve yorumlarıyla, *Mukaddime*'nin bir dünya klasığı haline gelmesinde çok önemli yeri olduğu söylenebilir. İslâm medeniyetinin bu kıymetli eseri, Osmanlı tecrübe ve birikiminden beslenerek daha da önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla okurların daha kolay ulaşacağı bir halde yayına hazırladığımız bu kıymetli eser, ilim yolcuları için tekrar keşfedilmeyi bekleyen bir hazine olarak cazibesini hâlâ sürdürüyor.

Teşekkürler.

Medeniyet Araştırmaları 2009 Bahar Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

Çağdaş İslam Düşüncesi: Cumhuriyet Dönemi	İsmail Kara
Klasik Sosyal Teori	Nurullah Ardiç

TEMEL SEMİNERLER

Fıkha Giriş	Özgür Kavak
İslam Felsefesi Tarihi	Burhan Köroğlu
Psikiyatri ve Psikoloji	Medaim Yanık
Tasavvufa Giriş	Reşat Öngören

ÖZEL SEMİNERLER

İbn Sina ve Felsefesi	M. Cüneyt Kaya
İslam Batı İlişkileri Tarihine Giriş	İbrahim Kalın
İslam Toplumunda Yahudiler	Nuh Arslantaş
Kognitif Nörobilim Açısından Algı ve Dikkat	Lütfü Hanoğlu
Tüketim Kültürü, Kimlik ve Hayat Tarzı	Nazife Şişman
Yahudiliğin Dört Yorumu	Mahmut Salıhoğlu

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

Düşüncebilim I-II	Selim Değirmenci Semih Atış
İslam Siyaset Düşüncesi	Hızır Murat Köse
Kant ve Sonrası Felsefe	İshak Arslan
Klasik Felsefeye Giriş	Furkan Torlak

Yarı Yol

Ahmet Haşim

Nasıl istersen öyle dinle, bakın:
Dalların zirvesindeyiz ancak,
Yarı yoldan ziyade yerden uzak,
Yarı yoldan ziyade mâha yakın.

Vuran, sunumunda çocuk yayıncılığının açmazlarını, bu alanda yayıncılık yapmanın zorluklarını ve ülkemizde çocuk yayıncılığının dünü, bugünü ve yarını ele aldı.

SAM Kırkambar

Çocuk Dergiciliği: Çocuğun mu var, dergin var!

Nihat Vuran

5 Şubat 2009

Değerlendirme: Ayşenur Gönen

Sanat Araştırmaları Merkezi Kırkambar programının Şubat ayı konuklarından biri *Ebe Sobe*, *Okyanus* ve *İsim Şehir* dergilerinin Genel Yayın Yönetmeni Nihat Vuran idi. Çocuk yayıncılığının açmazları, bu alanda yayıncılık yapmanın zorlukları ve ülkemizde çocuk yayıncılığının dünü, bugünü ve yarını konuşmak üzere davet edilen Vuran, kendi yayıncılık geçmişi ve çocuk yayıncılığına geçiş hikâyesiyle sunumuna başladı.

Program alışılmış durumun aksine, ülkemizde çocuk yayıncılığının gelişim serüveniyle ilgili katılımcı sorularıyla birlikte enformatik bir sohbet havasında sürdü. “Türkiye’de çocuk yayıncılığı ile ne tip eğitimlerden geçmiş, hangi alanlardan insanlar uğraşüyor? Bu alanda yeteri kadar yetişmiş insan var mı? Çocuk yayıncılığını kim denetler?” gibi sorular etrafında şekillenen oturum, zaman zaman Vuran’ın çocuk yayıncılığı ile ilgili tecrübelerini paylaştığı serbest çağrışımlı bir sunuma dönüştü. Türkiye’de bu işle ilgilenen yazar-çizerlerin ve sivil toplum örgütlerinin çalışmalarından da örnekler veren Vuran, bu hususta üzerlerine düşeni yerine getirmek için gerekli gördükleri durumlarda tavrı geliştirmeye çalıştıklarından ve alanla ilgilenen herke-

sin eleştirel tavrı takınarak gönüllü denetçi olmaları gerektiğinden söz etti. *Okyanus* dergisinin kötü örnekler karşısında tavrı alma noktasında üzerine düşeni yapmaya çalıştığının altını çizen Vuran, bilhassa iyi örnekleri yaymaya ve kötü örnekleri dikkate almamaya özen göstererek bu görevlerini yerine getirmeye çalıştıklarını söyledi.

Katılımcıların sorularını cevaplayarak konuşmasını sürdüren Vuran’ın sunumunu şu sorular etrafında başlıklandırmak mümkün:

- Çocuk dergiciliğinin yayıncılık serüveni Türkiye’de ne şekilde gelişmiştir? Beslendiği kaynaklar nelerdir ve sponsorları kimlerdir?
- Çocuk dergilerinin muhatabı çocuklar mıdır, ebeveynler mi?
- Son yıllarda Türkiye’de çocuk yayıncılığı ne gibi bir gelişme kat etti? Bu tür yayınlar yapan kaç yayınevi ve dergi var? Bunların kaçta kaçını müstakil olarak çocuk yayıncılığı yapmaktadır?
- *Ebe-Sobe*’nin yayıncılık macerası ve başarı hikâyesinin gerisindeki etkenler nelerdir?
- Türkiye’de bağımsız çocuk yayını yapmanın zorlukları nelerdir?
- Çocuklardan gelen şiir ve fotoğrafların yayınlanmasının yeni kabiliyetlerin ortaya çıkmasına katkısı oluyor mu?
- Türkiye’de çocuk yayıncılığının yine bu alanda yapılan panel, festival, atölyeler gibi faaliyetlerle etkileşimi nasıldır?

Bu ve benzeri sorular etrafında gelişen oturum çocuk yayınlarının geleceğine yönelik açılım ve gelişim temennileriyle noktalandı.

SAM Yuvarlak Masa Toplantıları

KIRKAMBAR

Çocuk Dergiciliği

Nihat Vuran
5 Şubat 2009

Gezginci Belgesel Sinema

Osman Denker
12 Şubat 2009

Çizgidiő bir Çizerle Çizgiler Üzerine

Dağistan Çetinkaya
18 Şubat 2009

BİR BİRİKİME YENİDEN BAKMAK

Türk Romanına Kritik Yaklaşımlar 13:
Ötede Saklı Bir Hakikat Tasanımı Olarak
Taşrayı Yeniden Düşünmek

Mehmet Narlı
14 Ocak 2009

Türk Romanına Kritik Yaklaşımlar 14:

Anlatsak Yine de Roman Olur mu:
Edebi ve Bilişsel Bir Kategori Olarak Roman
Hâlâ Mümkün müdür?

Erol Köroğlu
19 Şubat 2009

SİNEMA KONUŞMALARI

Sonbahar ve Türkiye'de Politik Sinema

Özcan Alper
15 Ocak 2009

PANEL

Çocuk Dilinde Sanat

7 Mart 2009

ÇOCUK VE SANAT BULUŞMASI ETKİNLİKLERİ

Kaf Dağı'nın Ardından, Masal Etkinliği

Özlem Mumcuoğlu
7 Mart 2009

Çiz-elim, Parmak Boya Etkinliği

Reza Hemmatirad
7 Mart 2009

SERGİ

Büyük Çizerler Sergisi

6 Mart- 9 Mayıs

HAYAL PERDESİ

Ocak

Modern Zamanlar (Amerika, 1936), Yön: Charlie Chaplin

Muhteşem Hayat (Amerika, 1946), Yön: Frank Capra

Paisa (İtalya, 1946), Yön: Roberto Rossellini

Bisiklet Hırsızları (İtalya, 1948), Yön: Vittoria de Sica

Şubat

Sevmek Zamanı (Türkiye, 1965), Yön: Metin Erksan

Pather Panchali (Hindistan, 1955), Yön: Satyajit Ray

Yağmurdan Sonraki Soluk Ayın Üyküsü (Japonya, 1953), Yön: Kenji Mizoguchi

Sonsuz Sokaklar (İtalya, 1954), Yön: Federico Fellini

Mart

Yaban Çilekleri (İsviçre, 1957), Yön: Ingmar Bergman

12 Öfkeli Adam (Amerika, 1957), Yön: Sidney Lumet

Günaydın (Japonya, 1959), Yön: Yasujiro Ozu

Dr. Garipaşk (Amerika, 1964), Yön: Stanley Kubrick

Nisan

Ah Güzel İstanbul (Türkiye, 1966), Yön: Atif Yılmaz

Kutsal Güne Saygı Göstereceksin (Polonya, 1990), Yön: Krzysztof Kieslowski

SİNEMA GRUBU/HAYAL PERDESİ KADEME FİLM TARTIŞMALARI

Ocak

Serçelerin Şarkısı (2008), Yön: Mecid Mecidi

17 Yıl (1999), Yön: Zhang Yuan

Şubat

Amerika'ya Mektup (2001), Yön: Iglıka Trifanova

Bir İdam Mahkümü Kaçtı (1956), Yön: Robert Bresson

Mart

Dogville (2003), Yön: Lars von Trier

Mösyö Verdox (1947), Yön: Charlie Chaplin

Nisan

Düşler Tarlası (1989), Yön: P. Alden Robinson

Denker'e göre belgeselin amacı her ne kadar bilgi vermek olsa da, belgeseller hiçbir zaman tam olarak gerçeği yansıtamaz; çünkü *gerçek*, belgesel formatının içerisine hapsedilecek bir şey değildir.

Gezginici Belgesel Sinema

Osman Denker

12 Şubat 2009

Değerlendirme: M ü c a h i t E k e r

Sanat Araştırmaları Merkezi'nin Şubat ayı konuklarından biri, belgesel sinema konusunda çalışan Osman Denker idi. Değişik ülkelerde belgesel çalışmaları yapan Denker'le -Fas'ta çektiği ham görüntüler eşliğinde- belgesel sinemanın dili ve mahiyeti üzerine konuştuk.

Belgeselin en başta bir kamera başarısı olduğunu söyleyen Denker, temiz görüntünün öncelikli kazanç olduğunu, çekimler başarılı olduktan sonra çalışmanın istenildiği gibi kurgulanabileceğini ve belgeselin de bir kitap çalışması gibi sistemli bir çalışmayla hazırlanabileceğini dile getirdi ve araştırma, çekim ve kurgu aşamalarında sistemli çalışmanın önemini vurguladı.

Denker konuşmasının devamında şu hususlara işaret etti:

Belgeselin en önemli özelliği *iletişimdir*. Bu sebeple izleyen belgeselden bir şeyler almayı umar, bir şeyler öğrenmek ister. Bu da görüntüler üzerine yerleştirilecek müzikle ya da üst-sesle sağlanabilir. Ancak bu belgeseller için tek yöntem değildir; zira görüntülere bir üst-sesle anlatıcının eşlik etmediği bir tarz da tercih edilebilir. Ancak 'yorumsuz' bir tarz tercih edilse bile, muhataplarında bir 'iz' bırakması dikkate alınmalı; izleyici "Bunu bilerek benim önüme koymuşlar" diyebilmelidir.

Belgeselin amacı her ne kadar bilgi vermek olsa da, belgeseller hiçbir zaman tam olarak gerçeği yansıtamaz. Çünkü *gerçek*, belgesel formatının içerisine hapsedilecek bir şey değildir. Belgeselde 'gösterilenin' arkasında, yönetmenin fikrî temelleri ve yeteneği vardır. O halde, *belgesel* "kayıt tutmak, kayıtları geleceğe aktarmak" diye tanımlansa da, yönetmen nihayetinde gerçeği parçalamakta, dilimlemekte ve kesip biçmektedir... Sözün özü, anlatmak istediği konuya dair tercihleri ve sıralaması vardır. Dolayısıyla belgesel, ele aldığı 'konu'ya dair bir başlangıçtır ve 'gerçek'e bu başlangıca eklenecek başka kaynaklarla ulaşılabilir; yani anlatılan 'konu'ya dair bir bütünlük sağlanabilir.

Belgesel çok masraflı bir çalışma değildir. Ancak hem maddî imkânların artması hem de teknolojide yaşanan gelişmeler anlatım gücünü zayıflatabilir. Ayrıca teknolojideki ilerlemeyle kurgu işi içine daha çok girebilir; bu da bir yerin gözlemcinin eli değmeden aktarılması ile neticelenebilir.

Denker, bir şehri turla gezmekle, bir rehber kitapçığının yardımıyla dolaşmak arasındaki farka da -bir tecrübesinden hareketle- işaret etti. Denker'e göre "gezi rehberleri" gidilen şehri ve insanlarını daha fazla tanıma ve onlara yakınlaşma imkânı verirken, turlar ekseriyetle şehrin merkezî yerlerine götürdükleri için şehrin ruhunu tanımamıza imkân vermez. Dolayısıyla bir şehirdeki hayatı tamamıyla yakalamak için, kişi edindiği bir rehber kitapla kendisi şehri tanımalıdır; katıldığı bir turla değil.

Denker'e göre, yabancı ülkelerdeki çekimlerde en büyük sıkıntı, mahremiyet kaygısı ya da çekilen ülkenin kötü anlatılacağı şüphesiyle insanların ka-

meradan kaçınmasıdır. Yabancı ülkelerde rahat çekim yapmak, büyük ölçüde sakinlerinin hoşgörüsüne bağlıdır. Bu sebeple büyük kamera ve üçayak kullanmamak avantaj sağlayabilir; küçük kameralarla çalışmak hayatın normal akışını kendi halinde yakalama imkânı vermektedir.

Denker'in, belgeselin sinematografik yanından ziyade, arşivleme ve belgeleme işlevini öne çıkarması, bir anlamda işin estetik kısmını ötelemesi, hep tartışıla-gelen bir meseleyi tekrar gözler önüne serdi; üstelik daha da bulanıklaştırarak:

Sanat (dar anlamıyla sinema) belgeselin neresine düşer?

Çizgidışı bir Çizerle Çizgiler Üzerine Dağistan Çetinkaya

18 Şubat 2009

Değerlendirme: Neslihan Demirci

Sanat ne için gereklidir, sanatçı ne için yaratır? Bu soruların cevapları, bu yazının sınırlarını aşıyor olsa da, -Gombrich'in *Sanatın Öyküsü*'nün girişindeki "Sanat diye bir şey yoktur aslında. Yalnızca sanatçılar vardır" sözünü de hatırlayarak- sanatçıların kendi serencamlarından aktaracakları anlara kulak vermek bu sorulara bizi bir adım yaklaştırabilir.

Duygu evrenini ifade etmek için çizgileri seçmiş bir sanatçı Dağistan Çetinkaya. Askeri okuldan kaçma-

sıyla başlayan sürecin okuldan atılmasıyla sonuçlanması, profesyonel çizgi dünyasının yollarını döşemiş. Sanatçı "Türk gibi başla, İngiliz gibi bitir!" ilkesini benimseyen kişiliğiyle çizmeyi heves aşamasında bırakmamaya karar vermiş ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi'nde eğitimine başlamış. Tam da burada bütün sanat dallarıyla meşguliyet açısından kafalara takılan bir soru beliriyor: "İyi sanatçı olmak için diploma veya 'okulluluk' şart mıdır?" Çetinkaya, kabiliyeti inkâr etmemekle beraber, sanat eğitimi alınmazsa zaman içinde bir kısır döngüye düşüleceğine, kişinin kendini tekrarlamaya başlayacağına inanıyor; "Eğitim, çizeri bir üst noktaya taşımaya yarar" diyor. Yoksa bir sanatçı, yayıncıya diplomasıyla değil; koltuğunun altındaki 'iş'leriyle başvurur. Sihirli kelime *kabiliyete* ise -her sanat alanında olduğu gibi- çizerin de fazla sırtını dayamaması gerektiğini söylemeye gerek var mı?! Çetinkaya'nın söyleşi boyunca üstüne basa basa vurguladığı unsur, *yetenek* değil, *emektir*; yani mebzul miktarda alın teri ve elinde kalem kâğıtla nasıl sabahlandığı bilinmeyen geceler...

Dağistan Çetinkaya'nın çizmekle ilişkisi kıskanılacak cinsten; hangi duyguyu aktarmaya çalışırsa çalışsın, çizerken sükûna erdiğini dile getiriyor. Sanatçıyı hem çocuklar için çizdiği illüstrasyonlar, hem de güncel/siyasi konuları yansıtan karikatürlerinden tanıyoruz. İki arasında nasıl bir fark gözettiğini sorduğumuzda, çocuklar için çizmenin kendisine daha fazla haz verdiğini; çünkü çocuklara çizerken, kendini resim çizen bir çocuk kadar rahat hissettiğini itiraf etti. "Çocuklarınkı, sizin hayal dünyanıza karşılık gelen bir dünya aslında. Orada istediğiniz kadar hayallerinizi palazlandırabilirsiniz."

Çetinkaya, kabiliyeti inkâr etmemekle beraber, sanat eğitimi alınmazsa zaman içinde bir kısır döngüye düşüleceğine inanıyor: “Eğitim, çizeri bir üst noktaya taşımaya yarar.”

niz.” Tabii ki çocukların karşısına resmin kurallarını kenara bırakarak çıkabilmenin serazatlığı yanında, bir ilkeyi ihlal etmeme zorunluluğu var: “Onların bilinçaltını kirliletmemek.” Bu da bir tezhîp ustasının titizliğini gerektirebilir.

Dağıştan Çetinkaya’ya göre herkes çizebilir; yani çizmek öğretilir. “Mesele çizginize karakter vermek... Çizgi diliniz oluşmuşsa, işiniz zaten imzadır.” Bunun için de üç temel ilkeyi benimsiyor: *işini çok sevmek, azimle emek vermek* ve *-hepsinden önemlisi- gerçek bir hedef belirlemek*.

Bugünkü nesli, ‘arayış’ içinde olmaları ve kendilerine sunulan ‘sorgulama’ları itibarıyla olumlayan Çetinkaya’ya göre, bu neslin kendisine ‘para’ ve ‘kariyer’ gibi hedefler belirlemesi bir hatadır; zira bu tür hedeflerin kişiyi zamanla hayal kırıklığına uğratması yüksek bir ihtimaldir.

Bir çizerin kendini eğitirken ana hatlarıyla geçireceği gelişim evreleri; el, göz, beyin koordinasyonunu geliştirmesi, sonraki aşamada işin içine kalbini de katarak resmin son şeklini vermesiyle özetlenebilir. Çetinkaya’ya üreticiliğini nelerle beslediği sorulduğunda bir sanatçıya farklı bakış açısı kazandıran şeyin okumak olduğunu söyledi:

Hep aynı pencereden bakarsanız aynı manzarayı görürsünüz. Her insan size yeni bir pencere açar, dünyasına girebildiğiniz herkes size yeni bir zenginlik katar.

Çizer, bugün hepimizi yoran ruh kirliliği karşısında çizgileriyle acı bir tebessüm bırakmak istiyor; bu çabası *mesaj* vermek gibi bir kaygıyı barındırmıyor. Çetinkaya, zaten içine mesaj katılmış işlerin suni kaçtığını, bilhassa çocukların bunu hemen fark et-

tiklerini ve sunilikten hoşlanmadıklarını sözlerine ekledi.

Dağıştan Çetinkaya, kendisinin sesli düşünmesi kadar verimli bulduğu söyleşide, samimiyetle dışarıya vurduğu zihin dünyasıyla dinleyicilere yepyeni pencereler açtı.

SAM Bir Birikime Yeniden Bakmak

Türk Romanında Kritik Yaklaşımlar: 13 Ötede Saklı Bir Hakikat Tasarımı Olarak Taşrayı Yeniden Düşünmek

Mehmet Narlı

14 Ocak 2009

Değerlendirme: Zeynep Gökğöz

Nasıl taşra hep hazırdır aşka.

Cezmi Ersöz’ün yukarıdaki mısrasıyla oturuma giriş yapan Ümit Aksoy’un bu ayki konuğu Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mehmet Narlı idi. Taşranın aşka hazır olması; saflığa, bozulmamışlığa, insaniliğe ve iyiliğe yaptığı gönderme ile çok anlamlı geliyor kulağa. Peki, taşrayı kendisine yüklenen bu anlamlar üzerinden düşünmek ne kadar doğru? Bu minvalde

Narlı'ya göre cumhuriyet döneminin *merkezdeki* entelektüeli, taşraya yönelmesinin gerekçesini gerçekliğe ve milliliğe atıfla yapar; halkı aydınlatmayı ve kalkındırmayı kendine vazife bilir.

Türk romanında taşraya ilişkin nasıl bir algılama, kodlama ve aktarım söz konusudur? Cevabını beklediğimiz bu sorulara, Mehmet Narlı “Taşra neresidir?” sorusunu da ekleyerek sunumuna başladı:

Zaman, mekân, siyaset ve kültürle ilintileri sebebiyle *taşra*, tanımlanması zor bir kavram; *merkez* kavramıyla birlikte kaim olması da tanımlamadaki diğer bir zorluk. Kavramın kökleri pek çok modern kavram gibi modernleşmeye dayanıyor. Bu türden bir anlamlandırma bir *süreç* veya *zıtlık* ilişkisi üzerinden yapılır. Şöyle ki *taşrayı* kırsaldan şehre, cemaatten cemiyete, örflerden kanunlara, gelenekten moderne bir gelişme sürecine atıfla tanımlayanlar ile kırsal-şehir, cemaat-cemiyet, örf-kanun, gelenek-modernlik karşıtlığı üzerinden tanımlayanlar. Taşraya “*merkezin dışındaki her yer*” dersek, merkezi belirleyen kimdir? Osmanlı bağlamında İstanbul'a tekabül eden merkez, Ankara için de geçerli midir? Peki, taşralı kimdir, taşrada yaşayan mıdır? Bunlar cevabı verilmiş sorular değildir...

Taşranın edebiyatımıza girişi ilk roman örnekleriyle yaşıttır. Cumhuriyet döneminin *merkezdeki* entelektüeli, taşraya yönelmesinin gerekçesini gerçekliğe ve milliliğe atıfla yapar; halkı aydınlatmayı ve kalkındırmayı kendine vazife bilir. Fakat kaderine terk edilen taşraya giden aydın-yazar irkilir; çünkü *eski* dimdik karşısında durmaktadır. Sanki yıkılan rejimin sessiz bir kitleleriyle karşı karşıyadır... Gören, irkilen; fakat buna rağmen *taşraya* ilişkin hedeflerinden vazgeçemeyen yazar, ‘değişme’yi engelleyen tipler inşa eder: *ağa, imam, hoca...* Köy romanlarında karşımıza çıkan şemanın kaynağı

budur. Aydın'ın ikinci yaklaşımı da, Kuvâ-yı Milliye romanlarında olduğu gibi, Millî Mücadele'nin milliliğini sağlayan milletin *vatan, bağımsızlık, bir liderin etrafında kilitlenme* gibi olumlu vasıflarını yüceltmektir.

Çok partili dönemde karşımıza ‘yeni’ bir taşra çıkar; merkezin oy olarak kendilerine muhtaçlığından memnun, modernist ilerlemelerden nâ-memnun, iktidara hoyratça talip yeni bir taşra... Artık taşra, ‘uzak’lardan gelenler tarafından kurtarılacak bir yer değildir; yani sanayileşme ve kalkınma ile birbirine benzeyen, yeknesaklaşan, bir şekilde tanımlanmış modernlik içinden çıkıp gelenler tarafından kurtarılacak bir *eski* değil; katlanılması gereken kasvetli bir yerdir. Taşraya bakan göz, onu *kasvetle* tanımlasa da, kasvet taşrada değil, kendisindedir.

Peki, mahrumiyetini *tevekkülle*, masumiyetini *tevazuyla* yansıtan, insan ve doğa ilişkilerini *sevgiyle* yaşayan taşralar var mıdır? Bunu yazan yazarlar var mıdır? Elbette ki vardır; üstelik sadece bir zamanların millî romantik Anadolu açılımında değil, günümüzde de vardır...

Mehmet Narlı konuşmasının ikinci bölümünde romanlardaki taşra algılarını gruplandırarak birer örnek eser üzerinden inceledi:

1. Realizm için taşra

Nabizâde Nâzım'ın *Karabibik*'i (1890) ilk köy romanı olarak bilinir. Nâzım, devrinde moda olan realist anlayışa uygun bir roman kaleme almak isteği için konu olarak yoksulluğu tercih etmiş ve yoksulluğu da taşrada bulduğu için konuyu Anadolu köylüsünün hayatından seçmiştir.

2. Taşrayı kalkındıralım sevdası

Ahmet Mithat Efendi -Rousseau'dan etkiler taşıyan- *Bahtiyarlık*'ta (1885) refahın ve saadetin taşrada mı, şehirde mi olduğunu sorgular ve tercihini ilkinden yana koyar.

3. Modern entelektüelin taşrayla acı buluşması

Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve *Yaban* (1932).

Merkezle taşra arasında çift yönlü bir sevgi-nefret ilişkisi başlar. Merkezden gelen aydının halkına yabancılaştığını görürüz. Artık Anadolu saf, bakir Anadolu değildir. Çıkarıcı ve menfaatçi halk karşısında aydın bir iç hesaplaşma yapar, nerede hata yaptığını sorgular. Ama gene kendi acısıdır anlatılmaya değen, ötekinin acısı değil.

4. Taşrada siyaset ya da demokrasi deneyiminin taşradaki algısı

Tanık Buğra ve *Yağmur Beklerken* (1981).

Kasabada kurulmak istenen partiyle, kuraklığa çare olsun diye beklenen yağmur arasında bir alegori yapılır. Taşra her kesimiyle ele alınır ve yaşanan parçalanmanın nedenleri sorgulanır. Bu süreçte iki insan tipinin taşradaki oluşumuna tanık oluruz: Muhafazakâr modernler ile modernist modernler.

5. Taşrada bir otel ya da kötücül bireyin yurtsuzluğu

Yusuf Atılgan ve *Anayurt Otel*i (1973).

Roman kahramanımız yurtsuzdur. Çünkü hem cemiyetin (*şehir*) gerektirdiği bireyselleşmeyi gerçekleştiremez, hem de cemaate (*taşra*) kabulünü sağlayacak insan ilişkilerini reddeder. Bu yüzden otelde kalması anlamlıdır. Otel yalnızlığı, kimliksizliği,

yabancılığı onayan tek yerdir. Merkeze ilişkin bir figür olarak da Ankara'dan gelip bir gece kalan ve sonrasında hep beklenen bir kadını görürüz. Hiç gelmeyecek olan bu kadının hayali ve sıkışmışlık hali kahramanımızı cinayete kadar götürür. Aslında katlettiği kendisinden başkası değildir.

6. Ah! O eski taşra ya da taşra özlemi

Mustafa Kutlu ve *Mavi Kuş* (2002).

Eski taşraların kaybolduğunu, artık kalmadığını düşünen; bu yüzden hüzünlü, olgun, şakacı bir tarz benimseyen bu grup romancıların neredeyse birer meddah görevini üstlendiklerini söyleyebiliriz. Çünkü artık taşra hakikati diye bir şey kalmamıştır.

7. Postmodern zamanların taşrası

Orhan Pamuk ve *Kar* (2002).

Kars taşra değildir, Türkiye'dir; bir Türkiye panoramasıdır. Cumhuriyet modernleşmesi ile geleneksel muhafazakârlık arasında kalan ve küreselliğin gölgesinde yaşayan bu taşrada her şey bir aradadır: İlericilik-gerilik, din-dinsizlik, eski-yeni, legal-ilegal gibi. Her şeyin bir arada olmasının sonucunda elimizde kalan hiçbir şey yoktur. Her şeyi birbirine eşitleyen; değerlerin eşitliği üzerinden tümünü değersizleştiren bu anlayış, modernizmin bir eleştirisi gibi görülse de, devamı niteliğindedir ve küresel anlayışın sanat ayağını oluşturur.

Bu listenin dışında başka gruplandırmalar da yapılabileceğini ya da farklı taşra algılarının bu listeye eklenmesinin mümkün olduğunu belirten Narlı, sorulan sorulara verdiği cevaplarla sunumunu nihayetlendirdi.

Türk Romanında Kritik Yaklaşımlar: 14 Anlatsak Yine de Roman Olur mu: Edebi ve Bilişsel Bir Kategori Olarak Roman Hâlâ Mümkün müdür?

Erol Köroğlu

19 Şubat 2009

Değerlendirme: Nermin Tenekeci

Anlatsak yine de roman olur mu? Olmaz, bunu biliyoruz. Roman hâlâ mümkün müdür? Neden olmasın ki!

Erol Köroğlu, kendi ifadesiyle sadece edebî kültür tarihçisi; edebiyat tarihçisi ya da kültür tarihçisi değil. Bir yandan da roman araştırmacısı ve bir “roman fanatiği”. Bilgi, belge ve arşiv desteğini almakla birlikte, sadece eleştirmenlik ya da salt tarihçilikten ayrılan bir tarafı var edebî kültür tarihçisinin: Metnin özellikleriyle bağlamının özelliklerini bir araya getirmeye çalışmak.

Öncelikle bu ayırımın altını çizen Erol Köroğlu ile başta verdiği kısa cevapların uzun açılımlarına dair keyifli bir söyleşi gerçekleştirdik. Söyleşimiz yeni soru-cevaplarla pekişti.

Romanın bittğini gösteren alâmetler var mı?

Köroğlu'na göre, bombardımanına tutulduğumuz enformasyon, bilişim, iletişim sistemleri bu alâmetlerden biri. Ancak çelişkilili bir biçimde en çok okunan romanlar, kendilerini bir bilgi olarak satanlar ve özellikle de tarihsel romanlar. Öyle ki, Marks'ın “Av-

rupa'da bir hayalet dolaşıyor, komünizm hayaleti” sözüne gönderme yaparsak, bugün Türkiye'de bir hayalet dolaşıyor. Kendini tarih olarak satan tarihsel romanın hayaleti! Bu bir ifrit aynı zamanda. Çünkü kendini hakikat olarak sunan ideolojik tezli romanlar ve tarihsel romanlar, bir yandan da düşmanlıkları körükliyor.

Sinemanın, daha tehlikelisi, televizyon dizilerinin ve interaktif oyunların yaygınlaşması; fantastik edebiyatın gelişmesiyle bağlantılı kurmaca anlatı oluşturma çabaları; internet üzerinden parçalarını muhababının seçtiği sıkıştırılmış roman metincikleri; kısacası görşelliğin körüklediği tüm bu mekanizma, romana meydan okuyan oluşumlar arasında yer alıyor. Sinema, kendine özgü kaliteli bir anlatı türü olarak bir kenara konulabilirse de, televizyon dizileri 19. yüzyılda gazetelerde tefrika edilen romanların kötü bir taklidi. Aynı zamanda, hikâyeyi gereğinden fazla uzatan, sündüren biçimiyle bugünün okuru açısından kabul edilemez bir öyküleme tarzı; bir geriye gidiş.

Köroğlu bu aşamada bir noktaya dikkat çekiyor: Romanın tükenebileceğini kabul etsek bile, ortadan kalkması ancak insanların bilincini kaybedip hayvan düzeyine inmesiyle mümkün olan *anlatı* yerli yerinde duruyor. Anlatının bir parçası olan roman ise, kendisine has özellikleri ile başlı başına bir imkân. Okuyucusunu söz üzerinden kurulan bir dünyanın içine çeken; her birini -öznel algıları nispetince- o dünyadan nemalandıran; toplumsal etik, felsefî ahlak açısından geliştiren ve duygusal eğitimden geçiren zenginleştirici bir tecrübe.

Köroğlu'na göre, geçmişten günümüze “roman nedir?” sorusu etrafında kat edilen mesafe, türün sınırlarını daha da genişletti. Romanı estetiğe ve üst-kül-

Köroğlu'na göre romanın tükenbileceğini kabul etsek bile, ortadan kalkması ancak insanların bilincini kaybedip hayvan düzeyine inmesiyle mümkün olan *anlatı* yerli yerinde duruyor.

türe ait gören ve modern dönemin mabedi olarak tanımlayan anlayış da bu mesafeye birlikte kabuk değiştirdi. Velhasıl köprülerin altından çok sular aktı. Aradan teorisyenler, felsefeciler, tarihçiler; Saussure, Bakhtin, Derrida, Foucault, Moretti geçti ve bu türe bakışımız değişti. Ian Watt ile kemikleşen 1950'lerin roman düşüncesi de akan sulardan nasibini aldı. Romanın kapitalizme dayalı burjuva sınıfının palazlanmasıyla ortaya çıktığını varsayan tanımlamalar, -doğruluk payına rağmen- türlerin birbiriyile dolaşıma girdiği bu süreci izah etmeye yetmedi. Sosyo-politik ve ekonomik durumların değişmesiyle kültürün değiştiği, altyapıdaki oynamaların üstyapıyı belirlediği şeklindeki klasik inanışlar, tabiri caizse kaba Marksizm, bu türü açıklamakta kifayetsiz kaldı. Dahası, bu işlerin hiç de kolay olmadığı, bugün *roman* deyip geçtiğimiz türün aslında ne kadar vakit alarak, ne çok evreden geçerek değiştiği; yavaş yavaş dönüştüğü görüldü. Kuramsal tartışmalar hız kazandı. İlginç söylemler ortaya atıldı. Edebiyat Sosyoloğu Moretti, meseleyi merkez-çevre açısından ele aldı. Çeşitli dillerden İngilizceye aktarılmış metinleri inceleyerek, romanın 18. yüzyılın başında İngiltere'de ortaya çıktığını; ama normun bu ülke değil, kaynağın benimsendiği ve yeniden yazıldığı *çevre* olduğunu ileri sürdü. Kaynaktaki olay-örgüsü çevreye özgü bir anlatım ve karakterlerle roman haline getiriliyordu. Bakhtin, sokağın romana taşınmasını *romanlaşma* olarak tanımladı. Modern çağda, romanın kendisinden önceki ve kendisiyle aynı dönemdeki türleri romanlaştırdığını ve bir tür karnavallaşma yaratıldığını iddia etti. Kurmaca anlatılardaki *diyalojizm*, farklı seslerin bir araya gelip konuşmasına dikkat çekti. Konuşma türlerine eğildi, dilin alt-dillerine

önem verdi. Derrida da benzer şekilde çok-dilliliğe işaret etti; edebiyatta ve gündelik dilde sırf bize ait bir tür yoktu; türe katılmıyordu. (Köroğlu, dışarıda bunca tartışmayı alevlendiren romanın çıkışı meselesine, bizde hâlâ aşağılık kompleksiyle yaklaşılmasını tuhaf karşıyor)

Neticede, tüm bu teorik çerçeve, farklı disiplinlerle zenginleşen çeşitli bakış açıları ve hâlihazırda devam eden sıra dışı çalışmalar, kendisine meydan okuyan âlâmetlere karşın romanın tükenmeyeceğini, tersine gitgide büyüyen bir imkân olarak devam edeceğini gösterdi; bir türü dışında: tezli roman!

SAM Sinema Konuşmaları

Sonbahar ve Türkiye'de Politik Sinema Özcan Alper

15 Ocak 2009

Değerlendirme: Tuba Deniz

Sanat Araştırmaları Merkezi, Hayal Perdesi Sinema Topluluğu'nun Ocak ayı konuğu, *Sonbahar* filminin yönetmeni Özcan Alper'di. Geçtiğimiz yıl birçok festivalden ödülle dönen ve üzerine çokça konuşulan filmde, Yusuf adlı bir karakterin on yıl kaldığı cezaevinden sağlık nedenleriyle tahliye edildikten sonra memleketine dönüşü ve yaşadıkları konu ediliyor. Özcan Alper, sunumuna kendini tanıtmakla başladı; *Sonbahar* filmini çekiş sürecini, filmin tekniğine ve içeriğine değinerek sinemaya nasıl yaklaştığını dinleyicilerle paylaştı.

Sunumuna kendini tanıtmakla başlayan Alper, geçtiğimiz yıl birçok festivalden ödülle dönen *Sonbahar* filmi bağlamında sinemaya yönelik fikirlerini dile getirdi ve politik sinema konusundaki görüşlerini dinleyicilerle paylaştı.

1974’de Artvin-Hopa’da doğan Özcan Alper, İstanbul Üniversitesi’ndeki Fizik eğitimini yarıda bırakarak aynı üniversitenin Bilim Tarihi Bölümü’nden mezun olur. Doksanların ortasında sinemayla ilgilenmeye başlar. Bu süre içerisinde sinema okullarını, ortamlarını tanır. Üniversitelerde yeterli sinema eğitimi verilmediğine kanaat getirince, 1996’da kurslara katılır. Böylece sinemayla ilgili temel bilgileri edinir. Kurs bittikten sonra daha çok edebiyata yönelir. Bir televizyonda da çalışmaya başlar; fakat bu sürecin kendisini sinemadan uzaklaştırdığını görünce işi bırakır. Aynı yıllarda Türkiye’de İran sinemasının etkisi görülmektedir. Nuri Bilge Ceylan, Derviş Zaim gibi genç kuşak yönetmenler Türkiye’de farklı tarzlarda film üretilebileceğini de ispatlamaktadır. Özcan Alper de ilk kısa filmi böyle bir ortamda çeker. *Momi* (Büyükanne), Türkiye’de çekilen ilk Hemşince filmidir. Özcan Alper, sinemada iyice karar kıldıktan sonra Yeşim Ustaoglu, Semir Aslanyürek gibi birçok yönetmenin filminde 5-6 yıl boyunca asistanlık yapar. 2004 itibarıyla *Sonbahar*’ın senaryosunu yazmaya başlar. Yaklaşık dört yıl süren bu çabanın ardından filmi 2008’de çeker. Alper, filmin senaryo bittiğinde tamamlandığına inanıyor. *Sonbahar*’ı senaryoyu kafasında tamamlamadan çekmemesinin nedeni bu. Yönetmene sunumu boyunca yapılan katkılarda öncelikle *Sonbahar*’a yönelik beğeniler dile getirildi. Özcan Alper filmiyle ilgili sorulara cevap vermeden önce Türkiye’de “politik sinema”nın yanlış anlaşılacağına değindi:

Politik filmin konusu direkt politik bir olay gibi algılanıyor. Böyle olunca 12 Eylül ile hesaplaşma, sorgulamaktan çok, işkence edebiyatına dönüyor. Filmimde mağdur edebiyatı yapmak isteme-

dim. *Sonbahar* bu anlamda 12 Eylül filmlerinden ayrılıyor.

Alper’e göre bu filmler gerçek sorunları teğet geçiyor. Zira işkenceleri göstermeden, karakterin psikolojik dünyasını anlatmak izleyicide çok daha güçlü bir etki uyandırabilir. Alper, bu tavrın çok daha politik ve sert olduğu kanaatinde.

Karadeniz’de çekilen filmde Alper, mekânı, doğayı nasıl kullanacağına dair çok kafa yorduğunu anlattı. Filmde Yusuf bir ‘cehennem’den, cennet gibi bir doğanın içine geliyor. Kameranın kullanımı, çekim tekniği, kadrajdaki çerçeveler, zamanla, mekânı da bir hapisaneye dönüştürüyor. Alper’in bu bilinçli tavrının ardında taşraya güzelleme yapmama kaygısı da var; zira taşra da kendi içinde handikaplar barındırıyor.

Filmdeki Yusuf karakterini yazmadan önce cezaevinden çıkan çok sayıda insanı gözlemlediğini anlattı Özcan Alper. Açlık greviden sonra normal hayata dönmeye çabalayan ama başaramayan tipler... Yönetmen, karakterini daha çok melankolik bir tip olarak tasarlamış. Yusuf, esasında hapse girmeden önce de içe dönük, kendi içinde çelişkiler barındıran biri olarak çizilmiş. Yıllar sonra evine dönen Yusuf’u yalnız yaşayan annesi karşılıyor. Bu anlamda film, biraz da parçalanmış bir aile hikâyesi... Filmde babayı sadece fotoğrafta görüyoruz ve oğluna küs olduğunu; ölmeden önce cezaevinde Yusuf’u hiç ziyaret etmediğini öğreniyoruz.

Filmde Yusuf konuşmuyor; ama onun halini dışarıdaki hayat dillendiriyor adeta; coşan dalgalar, yalnız bir iskele, çevresindeki insanların onunla dertleşmesi... Özcan Alper, bir karakter gibi kullandığı iskele örneğiyle bu çabasını açıklıyor:

Çocuk ve Sanat Buluşması etkinliğinin omurgasını oluşturan ve Ali Pulcu tarafından yönetilen “Çocuk Dilinde Sanat” başlıklı panel, katılımcılarında kalıcı bir iz bırakacağına benziyor.

İskeleyi filmin bütününde bir karakter gibi tasarladım. Yusuf kitapçıdan sonra iskeleyi gördü, kızla orada bir araya geldi ve en son Eka'yı kaybettiğinde yine oraya gitti. İskeledeki dalga onu çekiyor sanki. Dalgalar, Yusuf'un sistemi kırma isteği gibi okunabilir.

Özcan Alper'e yöneltilen sorularda filminin daha çok umutsuz bir his bıraktığı eleştirisi de vardı. Alper, filmdeki hüznün izleyicide umutsuzluk olarak algılandığını düşünüyor. Yusuf'un ölmek üzereyken bile tulumu inatla tamir etmeye çalışması; küçük bir çocuğa derslerinde yardımcı olması; her şeye sıfırdan başlama umuduyla pasaport çıkarması onun hayata hâlâ sarılmaya çalıştığının da göstergesi. Filmde Yusuf'un sadece ölümlü değil, ailesi ve kendi politik duruşu ile de hesaplaşması göze çarpıyor. Kendini *sosyalist* olarak tanımlayan Özcan Alper'e göre filmde Türkiye solunun kendisiyle hesaplaşması söz konusu.

Sonbahar'da Hemşince diyaloglara yer veren yönetmen, Hemşinceyi kullanmasının bilinçli ve politik bir tavır olduğunu da sözlerine ekledi.

Özcan Alper'e göre sanat 'kötü'yü ele alırken bile *iyi*, *güzel*i anlatmaya yöneliktir; dolayısıyla bir sanat eseri herkese ulaşabilir, zira her insanda iyilik ve güzellik anlayışı vardır. Bu sebeple filmi izleyen köylü amcanın da, felsefeci bir entelektüelin de muhakkak bir şeyler alacağına inanıyor. İlk filminde olay-örgüsünü bu yaklaşım üzerine kuran Alper, Akira Kurosawa'yı örnek alıyor: “Onun filmlerinden sıradan insan da, bir entelektüel de çıkarımlarda bulunabilir.” Özcan Alper bundan sonra çekeceği filmlerde de aynı tavır içinde olmaya niyetli görünüyor.

SAM Etkinlik

Çocuk ve Sanat Buluşması

Bilim ve Sanat Vakfı, 7 Mart 2009 Cumartesi günü “Çocuk ve Sanat Buluşması” başlığı altında kimi etkinliklere ev sahipliği yaptı. Bu çerçevede, 4-11 yaş grubundan çocukların resimlerinden oluşan “Büyük Çizerler Sergisi” aynı gün muhataplarıyla buluştu. Vakıf binasının katlarına serpiştirilen sergi, bahar boyunca görücülerini bekleyecek.

Etkinliğin omurgasını oluşturan “Çocuk Dilinde Sanat” başlıklı panel, vakfın Vefa'daki merkezinde gerçekleştirildi. Program, ihmal edilmiş bir konuyu gündeme taşımak, çocuk gerçekliğinde sanat ürünlerinin nasıl algılandığını tartışmak ve çocuk yayıncılığını bu açıdan sorgulamak amacıyla hazırlandı.

Sanat Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği panel, Mustafa Özel'in alışılmadık tarzındaki açış konuşmasıyla başladı. “Çocukluğun Ekonomisi, Sosyolojisi, Psikolojisi, Epistemolojisi, Mitolojisi ve Metafizigi” başlığıyla sunulan metnin içindeki bu ‘ciddi yüzü’ sözlerin altında, dinleyicileri, dev şairlerin ‘çocukluğu’ anlattıkları usta işi şiirleri bekliyordu. Bu konuşma, “Çocuk Dilinde Sanat” konusuna yakışır bir biçimde, her anında beklenmedik unsurlar barındıran bir toplantı olacağına işaretini en başından verdi.

Mor Ağaç Yapraklarını

Takdir Etmeyi Öğrendiğimizde Çok Şey Değişecek!

Ali Pulcu'nun yönettiği panelde ilkin Fatih Erdoğan, yazar ve yayıncı kimliğiyle, ülkemizde bireyle-

Çizer Osman Turhan ise, “Çocuk Ressamlar ve Çocukların Görsel Algıları” başlığı altında, kitaplar konusunda -en az besin maddeleri kadar- seçici olunması gerektiğini belirtti.

rin çocukluk dönemlerinden itibaren kitapla olan ilişkisizliğini etkili bir biçimde vurguladı. “Bugünkü Çocuklar ve Edebiyat” başlığını taşıyan sunumunda çocuklara yönelik edebiyatın dünü ve bugününü değerlendirdi. Yazarla çocuk tabiatının birbirine benzediğini dile getiren Erdoğan, mevcut sorunların düzelmesi için yazarlara ve çocuklara yönelik, yüksek dozda beklentiler oluşturulmaması gerektiğini söyledi. Yazar, gittikçe incelen sorularıyla dinleyenleri de meselenin üzerinde düşünmeye sevketti. “Sırf canı öyle istediği için ağacın yapraklarını mor renge boyayan çocuğu takdir ettiğimiz zaman herkes daha çok kitap okuyacak.” cümlesiyle sözlerine bir noktali virgül koyan yazar, konuşmasını, “Bir Küçük Oğlancık” başlıklı fevkalade bir metinle noktaladı.

On yıldır Ihlamur Kasrı’nda çocuklara resim eğitimi veren ressam Emel Kehri, “Çizgilerin Çocuklar Üzerindeki Büyülü Etkisi” başlıklı sunumunda çizgilerin çocuk dünyasındaki yansımalarını sanatçı penceresinden yorumladı. Ihlamur Kasrı’ndaki resim atölyesinde yapılan çalışmalardan örneklerle renklendirdiği konuşmasında, kendisinin eğitim verdiği çocuklardan edindiği izlenimleri aktardı. Çocukların kendi ürünlerini ortaya koymaları ve bu süreçte kendilerini değerlendirmeleri, günün en kulak kesileri olarak dinlediğimiz bölümüydü.

Çizer Osman Turhan ise, “Çocuk Ressamlar ve Çocukların Görsel Algıları” başlığı altında, kitaplar konusunda -en az besin maddeleri kadar- seçici olunması gerektiğini belirtti. Turhan’a göre karar mekanizmasının başında duran anne babaların bir kitaba görsel açıdan da emek verildiğine dikkat etmele-

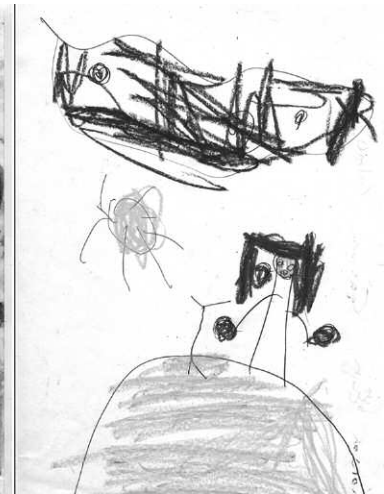
Osman Turhan

ri gerekir. Bir çizerin ağzından -üstelik Mevlana İdris’in *Kardan Tavşan* kitabına yaptığı illüstrasyonlar vasıtasıyla- çocukların dünyasına nasıl girdiğini duymayı umuyorduk; ama ne yazık ki bunu Turhan’dan dinleyemedik. Bu değişikliğin gerekçesi, çocukların resimleriyle dünyalarının tüm zenginliğini ortaya koydukları bir ortamda, bir sanatçının bile kendisini anlatmaktan kaçınmasıydı.

Konuya ilişkin akademik bakış ise Dr. Nilgün Canel tarafından aktarıldı. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü’nde öğretim üyeliği yapan Canel, “Sanatın Çocuk Gerçekliğindeki Yansımaları” başlıklı sunumunda, önce çocukların sanat algısının nasıl oluştuğuna değindi. Bu kısımda, çocukların niçin resim çizdikleri, hangi dönemden itibaren hayal gücünden söz edilebileceği gibi merak edilen soruları irdeledi. Çocuk için resim, *oyun* demektir; oysa çocuğun bütün dünyasıydı. O halde resim,

Rana Demir - 6 yaş

Lamia Günyüz - 4 yaş

Nilgün Canel, çocukların niçin resim çizdikleri, hangi dönemden itibaren hayal gücünden söz edilebileceği gibi merak edilen soruları irdeledi.

çocuğun duygusal ve düşünsel dünyasını yansıttığı bir oyundu. Konuşmasının ikinci kısmında çocuklardaki yaratıcılığın hangi evrelerden geçtiğini anlatan Canel'in sunumu, ilgiyle takip edildi.

Programın en ilgi çekici sürprizlerinden biri, anaokulundaki çocuklarla kendi çizdikleri resimler üzerine yapılan söyleşilerin yer aldığı kısa film gösterisiydi. Çocukların bütün saflığıyla ortaya koydukları çizgileri ve cümleleri çok da fazla söze mahal bırakmıyordu aslında: Büyüklerin kendileri hakkındaki teori ve yorumlarının -en kestirmeden-ete kemiğe bürünmüş hali...

Gülümsemeye bir Adım

"Çocuk ve Sanat Buluşması"na elbette çocuklar da dâhildi; onlar gün boyunca resim ve masallarla hasır neşir oldular. Erdem Yayınları'ndan Özlem Mumcuoğlu'yla, masal sandığından çıkan objeler-

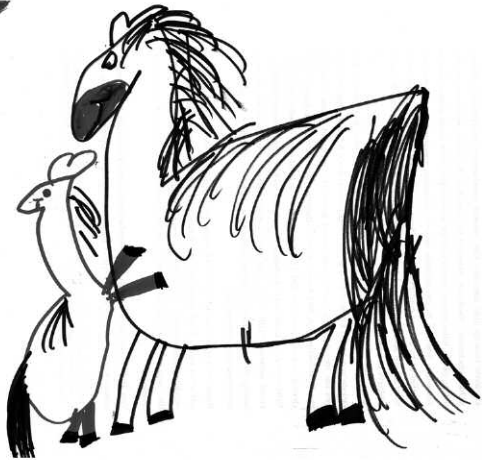

Nilgün Canel

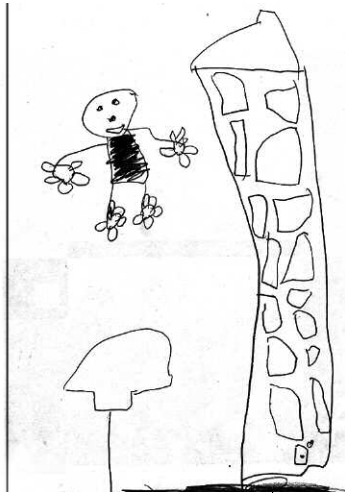
den yola çıkarak masalların dünyasında gezindiler; Ressam Reza Hemmatirad'la boyalara ellerini daldırıp gönüllerince eğlendiler. Meselenin asıl öznelere, çocuklara da yer açmak, büyüklerin ayak uydurmakta zorlanmasına sebep olsa da, şunu öğrendik ki çocuklar ufak aksaklıkları hoş görüyor, emekleri asla görmezden gelmiyorlardı.

Çocuklardan ve sanattan dem vuran bir 'buluşma'da Ali Pulcu'nun renkli yorumlarıyla gülerylülülüğün tescillendiği panel, katılımcılarında kalıcı bir iz bırakacağına benziyor. Bilim ve Sanat Vakfı, tarihinde ilkleri yaşarken, çocukların mutlu ayrıldığı bir günde bizim payımıza da bir kazanç düşmüştü: gülümsemeyi hatırlamak...

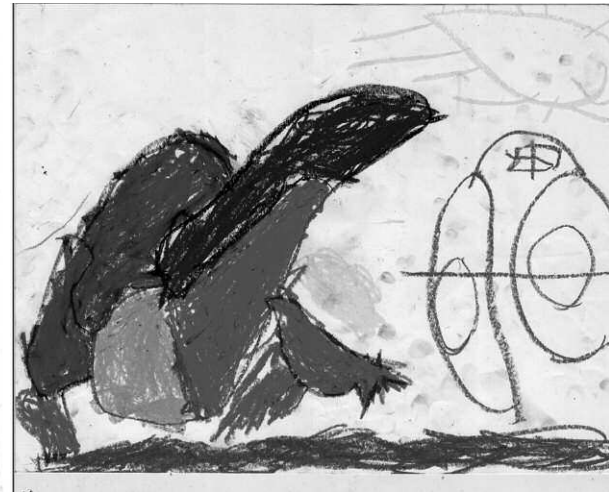
İlk adımları atılan bu verimli toplantıların devamının gelmesi ve siyaset/ekonomi gündemiyle meşgul olurken daralan zihnimizde çocukların ve sanatın daha çok yer edinebilmesi umuduyla...

Zühal Bulut - 5 yaş

Gülru Pulcu - 3 yaş

Halil İbrahim Demirci - 5 yaş

Çocuklar, Ressam Reza Hemmatirad'la
boyalara ellerini daldırıp gönüllerince eğlendiler.

BİR KÜÇÜK OĞLANCIK

Bir küçük oğlancık bir gün okula başladı.
Pek mi pek akıllıydı.
Okulu da pek mi pek büyüktü.
Ama akıllı çocuk sınıfına dışarıdan kestirme bir yol buldu.
Buna çok sevindi.
Artık okul ona kocaman görünmüyordu.

Bir zaman sonra bir sabah
Dedi ki öğretmen
“Bugün resim yapacağız”
“Ne güzel” diye düşündü çocuk.
Resim yapmayı çok sevdi.
Her şeyin resmini yapardı:
Aslanlar, kaplanlar, tavuklar, inekler, trenler, gemiler.
Mum boylarını çıkardı ve çizmeye başladı.

Ama öğretmen “Durun” dedi, “Henüz başlamayın!”
Ve herkes hazır görünene dek bekledi.
“Şimdi” dedi öğretmen,
“Çiçek çizmesini öğreneceğiz”
“Ne güzel” diye düşündü çocuk.
Çiçek çizmeyi çok sevdi.
Ve en güzellerini yapmaya başladı:
Pembe, mavi, kavuniçi mum boylarıyla.

Ama öğretmen “Durun” dedi.
“Size nasıl çizileceğini göstereceğim.”
Yeşil saplı kırmızı bir çiçek çizdi.
“İşte” dedi öğretmen. “Şimdi başlayabilirsiniz.”
Küçük çocuk bir öğretmenin çiçeğine baktı,
Sonra kendi çiçeğine.
Kendi çiçeğini daha çok sevdi,
Ama bunu söyleyemedi.
Defterinde sayfayı çevirip
Öğretmeninki gibi çizdi
Kırmızı bir çiçek sapı yeşil...

Bir başka gün,
Dedi ki öğretmen:
“Bugün çamurdan bir şeyler yapacağız”
“Ne güzel” diye düşündü çocuk.
Çamurla oynamayı çok sevdi
Her şeyi yapabiliirdi çamurla:
Yılanlar, kardan adamlar, filler,
Fareler, arabalar, kamyonlar.
Başladı çamuru yağurmaya.

Ama öğretmen “Durun” dedi, “Henüz başlamayın!”
Ve herkes hazır görünene kadar bekledi.
“Şimdi” dedi öğretmen, “Bir çanak yapmayı öğreneceğiz.”
“Ne güzel” diye düşündü çocuk.
Çanak yapmayı çok sevdi.
Ve başladı yapmaya
Boy boy, şekil şekil çanakları.

Ama öğretmen “Durun” dedi.
“Size nasıl yapılacağını göstereceğim.”
Ve de gösterdi herkese bir büyük çanağın nasıl yapılacağını.
“İşte” dedi öğretmen. “Şimdi başlayabilirsiniz.”
Küçük çocuk bir öğretmenin çanağına baktı
Bir de kendi çanağına.
Kendi çanağını daha çok sevdi
Ama bunu söyleyemedi.
Çamur topağını yuvarlayıp yeniden
Yaptı öğretmeninki gibi derin bir çanak.

Ve çok geçmeden
Küçük çocuk öğrendi beklemeyi, izlemeyi,
Ve her şeyi öğretmen gibi yapmayı.
Ve çok geçmeden
Başladı kendiliğinden hiçbir şey yapmamaya.

Ama birdenbire
Taşınıverdiler başka bir eve,

Başka bir şehirde
Ve çocuk gitti başka bir okula.
Bu okul daha da büyüktü öbüründen.
Kestirme yolu da yoktu dışarıdan
Büyük basamakları çıkmak
Ve uzun koridorlardan geçmek gerekiyordu sınıfa kadar.

Ve daha ilk gün
Dedi ki öğretmen:
“Şimdi resim yapacağız.”
“Ne güzel” diye içinden geçirdi çocuk.
Ve başladı beklemeye
Öğretmenin, ne yapacağını söylemesini beklemeye.
Ama öğretmen hiçbir şey söylemedi
Başladı sınıfta dolaşmaya.

Küçük çocuğa gelince durup sordu:
“Resim yapmak istemiyor musun?”
“İstiyorum” dedi çocuk.
“Ama ne resmi yapacağız?”
“Ne resmi istersen” dedi öğretmen
“Nasıl çizmeliyim?” diye sordu çocuk
“Nasıl istersen” dedi öğretmen
“İstediğim renk mi?” diye sordu çocuk.
“İstediğin renk” dedi öğretmen,
“Eğer herkes aynı resmi yaparsa ve aynı renkleri kullanırsa
Kimin neyi yaptığını
ve neyin ne olduğunu nasıl anlarım ben?”

“Bilmem”, dedi çocuk.
Ve başladı çizmeye:
Kırmızı bir çiçek, sarı yeşil...

Helen Buckley*

* İrlanda'da Dublin Üniversitesi'nde öğretim üyesi. Hem çocuk edebiyatı üzerine, hem yetişkinlere seslenen çocuk pedagojisi üzerine pek çok çalışmanın sahibi.

Sanat Araştırmaları 2009 Bahar Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

İslam Sanatının Oluşumu Aziz Doğanay

TEMEL SEMİNERLER

Edebiyat Kuramları Hasanali Yıldırım
Modern Türk Romanı II Neslihan Demirci-
Rahime Demir
Müzik Düşüncesi ve Tarihi Yalçın Çetinkaya
Sinema Tarihi İhsan Kabil
Şiir Sanatı M. Lütfi Şen

ÖZEL SEMİNERLER

Film Okumaları Ali Pulcu
Film Sanatı Faysal Soysal
İslam Hat Sanatı II Hilal Kazan
Mesnevi Okumaları İsmail Güleç
Tanzimat'tan Sonra Edebi Tartışmalar Abdullah Uçman

İHTİSAS ÇALIŞMALARİ

Hayal Perdesi Sinema Grubu I-II İhsan Kabil
Yazı İşliğı Hasanali Yıldırım

ATÖLYELER

Roman Okuma Grubu Neslihan Demirci-
Rahime Demir
Senaryo Atölyesi Göknan Yorgancıgil

Süvari

Ahmet Haşim

Şu bakır zirvelerin ardından
Bir süvari geliyor kan rengi.
Başlıyor şimdi melûl akşamda
Son ışıklarla bulutlar cengi!...

Bir bakır tasta alev şimdi havuz,
Suya saplandı kızıl mızraklar
Açılıp kıvrılarak göklerde
Uçuyor parçalanan bayraklar.

TAM Tez / Makale Sunumları

Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu

Burcu Kurt

16 Şubat 2009

Değerlendirme: Kazım Baycar

Ortadoğu'da kökleri 16. yüzyıla dayanan ve Osmanlı-İran ilişkilerinde de önemli bir yer işgal eden bir sorunu, Şattü'l-Arap meselesini, halen Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü'nde doktora çalışmasını sürdürmekte olan Burcu Kurt ile "Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru Olarak Şattü'l-Arap Sorunu" başlıklı yüksek lisans tezi bağlamında tartıştık.

Sunumuna sorunun 16. yüzyıla kadar geri götürülebileceğini vurgulayarak başlayan Kurt, Osmanlılar, İranlılar ve İngilizler arasında ciddi problemlere sebep olan Şattü'l-Arap meselesinin tüm yönleriyle kavranabilmesi için -öncelikle- bölgenin coğrafi ve sosyal yapısını anlattı:

Şattü'l-Arap esasen, Fırat ve Dicle'nin Kurna'da birleştiği yerden başlayıp güneyde Basra Körfezi'ne döküldüğü yere kadar uzanan nehrin adıdır. Fakat tarihte edindiği yer itibarıyla Şattü'l-Arap meselesi, bir nehir rejimi sorunu değil; daha çok, bugün İran sınırları içerisinde yer alan Hümeysze ile bu kasabanın güneyindeki Zaros Dağları ve Şaniye arasında kalan deltaya ait bir meseledir.

Şattü'l-Arap havzası son derece alçak bir düzlemde arklarla, küçük nehirlerle bölünmüş ve pek çok kü-

TAM Yuvarlak Masa Toplantıları

TEZ/MAKALE SUNUMLARI

Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu	Burcu Kurt 16 Şubat 2009
Nizam-ı Cedid'den Vaka-yı Hayriye'ye Osmanlı Askeri Dönüşümü	Fatih Yeşil 28 Mart 2009
Çok Yönlü Bir Alim: Molla Cami ve Entelektüel Etkisi (1414-1492)	Ertuğrul Ökten 13 Nisan 2009
Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma (1826-1839)	Gültekin Yıldız 27 Nisan 2009

BİR KİTAP BİR YAZAR

Trabzon Reji İdaresi 1883-1914	Filiz Dıgıroğlu 28 Şubat 2009
--------------------------------	----------------------------------

TARİH OKUMALARI

Hatıralarla Yakın Tarih (9): Kral Abdullah, Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik	Ayşe Tek Başaran 2 Ocak 2009
Hatıralarla Yakın Tarih (10): Kazım Karabekir, Hayatım	Serhat Aslaner 6 Şubat 2009
Hatıralarla Yakın Tarih (11): Cemal Paşa, Hatıralar	M. Talha Çiçek 6 Mart 2009
Hatıralarla Yakın Tarih (12): Hüseyin Kazım Kadri, Hüseyin Kazım Kadri'nin Hatıraları	Abdülkerim Aslısoy 3 Nisan 2009

TAM SOHBET

Türkiye'de Antropoloji: Otobiyoğrafik Bir Anlatı	Tayfun Atay 17 Ocak 2009
TİMAŞ Yayınları	Emine Eroğlu 19 Ocak 2009

Ortadoğu'da kökleri 16. yüzyıla dayanan ve Osmanlı-İran ilişkilerinde de önemli bir yer işgal eden bir sorunu, Şattü'l-Arap meselesini, Burcu Kurt ile yüksek lisans tezi bağlamında tartıştık.

çük adacıklardan müteşekkil ilginç bir coğrafyaya sahiptir. Bölgede meydana gelen gelgit hareketleri havzanın şekillenmesi üzerinde etkili olduğu gibi, nehrin kıyıları boyunca uzanan hurma bahçelerinin doğal olarak sulanmasına da sağlar. Bu sebeptendir ki bölge dünyanın en önemli hurma üretim merkezlerinden biridir. Bu ilginç coğrafi ve sosyal yapı, bölgede pek çok siyasi ve ekonomik problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim nehirde oluşan küçük adacıklar aidiyet sorununu ortaya çıkartırken, gelgit hareketlerinin ulaşım üzerindeki etkisi de bazı iktisadi problemlere ve anlaşmazlıklara zemin hazırlamıştır.

Burcu Kurt, bu kısa girişten sonra bölgedeki istikrarsızlığın tarihini anlattı:

Şattü'l-Arap meselesini temelde iki boyutlu bir sorun olarak nitelendirmek mümkündür: *bölgenin sınırları ve ulaşım*. Sorunun her iki boyutuna da etki eden ortak sosyo-ekonomik ve coğrafi etkenlerden söz edilebilir.

İran ile Osmanlı arasındaki *sınır* sorununun temeli ni *Kasr-ı Şirin* (1639) Anlaşmasına kadar geri götürmek mümkündür. Bu dönemde, sınır sorunu aşiretler bağlamında ele alınmış ve hem İran hem de Osmanlı kendilerine bağlı aşiretler üzerinden sınır hakkı talep etmişlerdi. 1840'larda Rusya ve İngiltere'nin arabuluculuk teklifleri ve hem Osmanlı'nın hem de İran'ın bu teklifi kabul etmesiyle sorun uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde imzalanan *Erzurum Anlaşması*'yla (1847) Şattü'l-Arap'ın doğu kıyısı, Muhammere Limanı ve Abadan İran'a verildi. Fakat bir şekilde mutabakat sağlanmasına rağmen, İran ile Osmanlı arasındaki sa-

vaşlar nihai hedefe ulaşılmasını engelledi. Sınır sorunu 20. yüzyıl başında İran'ın Rusya ve İngiltere arasında paylaşılmasıyla yeniden su yüzüne çıktı. 1908 yılında bölgede petrol bulunması da, meseleyi daha karmaşık hale getirdi. 1911 yılında bu sorunu halletmek üzere iki ülke tarafından görevlendirilmiş delegelerden oluşan komisyon, Rusya ve İngiltere'nin de müdahalesiyle sınır problemine bir çözüm bulur ve neticede *Tahran Protokolü* (1911) imzalanır. Daha sonra, Osmanlı'da gerek yönetimin başına geçen İttihad ve Terakki'nin İngiliz yanlısı bir politika izlemesi gerek baş gösteren iktisadi sorunlar ve bu sorunların çözümüne karşılık İngiltere'nin bir kısım tavizler beklemesi neticesinde bölgenin sınırları yeniden ele alınır ve *İstanbul Protokolü* (1913) ile Şattü'l-Arap sınırı çizilir. İki devlet arasında varılan bu mutabakat, diğer devletleri de müdahaleye zorlar ve böylece dört ülkenin katılımıyla oluşan bir komisyon sınır probleminin çözümü için savaşın başladığı 1914 yılına kadar çalışmalarını sürdürür.

Sorunun *ulaşım* boyutuyla ilgili anlaşmazlıklar ise, 1908 yılında bölgede petrolün bulunmasıyla başlar. Meselenin bu boyutu üzerinde, daha çok 1914'te temel enerji kaynağı olarak kömürden petrole geçen İngiltere etkili olmuştur. İngiltere buradaki petrolü, Şattü'l-Arap'ın ulaşımına elverişli su rejiminden de faydalanarak daha düşük maliyetlerle sevk etmek istemekteydi. Bu amaç doğrultusunda İngiltere, bu dönemde Şattü'l-Arap'ta İngiliz bandıralı gemiler gezdirerek fiili bir hâkimiyet gösterisi yapar. Bölgede o döneme kadar biri Osmanlı'ya diğeri İngiltere'ye ait iki vapur işletmesi faaliyette bulunmaktaydı. İngiltere siyasi müdahalelerle ulaşım

problemini çözmek için Osmanlı'nın da yer aldığı bir komisyon kurulmasını sağlar. Daha sonra, Almanya ve Rusya da, kapitülasyonlardan kaynaklanan haklarını gündeme getirerek komisyonda yer alırlar. İngiltere'nin bölgedeki ulaşım üzerindeki etkinliğini arttırmak için -komisyondan sonra başlattığı- ikinci girişim, ortak (Osmanlı-İngiliz) bir vapur şirketi kurulması talebidir. Her ne kadar bütünüyle İngiliz menfaatlerini gözetiyor olsa da ortak şirket ilişkin anlaşma imzalanır. Ancak atılan imzaların geçerlilik kazanması için iki ülke yönetimince tasdik edilmesinden hemen önce Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle uygulanamaz.

Şattü'l-Arap Meselesi, daha sonraki dönemlerde, İran ile Irak devletleri arasındaki bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın bu coğrafyadan çekilmesi sonrasında İran ile Irak arasında imzalanan iki anlaşma da İran lehine sonuçlanır. Daha sonra imzalanan *Cezayir Anlaşması* (1975) neticesinde bölgenin egemenliği iki ülke arasında, neredeyse, eşit biçimde paylaşılır. Daha sonra hem Saddam Hüseyin'in Irak'ta, hem de Humeyni'nin İran'da yönetimi ele geçirmeleri dengeleri tekrar değiştirir ve İran-İrak Savaşı (Eylül 1980) başlar. Savaşın sonucunda Saddam yönetimi isteklerine kavuşamaz ve 1975'teki anlaşmayı tanımak zorunda kalır.

2007 yılında İran, "karasularını ihlal ettikleri" gerekçesiyle 15 İngiliz askerini tutuklarken, Şattü'l-Arap'taki sınır problemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Zira bir taraf 'ihlal'den bahsederken diğer tarafın suçlamayı reddetmesinin sebebi Şattü'l-Arap'taki sınırın tanımlanmasından yaşanan zorluktur.

Nizam-ı Cedid'den Vaka-yı Hayriye'ye Osmanlı Askeri Dönüşümü Fatih Yeşil

28 Mart 2009

Değerlendirme: Kahraman Şakul

Yüksek lisans tezinde ele aldığı Ebubekir Ratıb Efendi'nin layihasından hareketle modern devlet organizasyonunun askeri yenileşmeden neşet ettiğine düşünen Fatih Yeşil, sunumuna Osmanlı askerî reformlarını incelemeye karar verdiğini ifade ederek başladı. Yeşil, savaşa ve barışa karar verenlerin siyasetin gerçek yapıcıları oldukları tespitinden sonra, 1793-1826 arasındaki askerî reformları basitçe *modernizasyon* olgusuna bağlamak yerine, merkezîyetçiliğin siyasî ve malî yöntemlerle güçlendirilmesi bağlamında kullanılan söylemleri masaya yatırmak gerektiğini belirtti. Bu süreçte Yenîçeriler ve âyan marjinalleştirilirlerken, Ortodoks İslâm vurgusuyla seferberlik duygusunun popülerleştirilmesine çalışılmıştı.

Çalışmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni, yazma mecmuaları ve nizamnâmeleri kullandığını ifade eden Yeşil'e göre, *mecmualar* Arşiv'in suskun kaldığı 'muhalif' sesler, askeri taktik ve organizasyonlar konusunda önemlidir. Yeşil, araştırmacıları nizamnâmeler hususunda da uyardı: "Yaygın kanının aksine nizamnâmeler ideal devlet ve toplum düzenini seslendiren, gerçek durumu yansıtmayan kaynaklar oldukları için ihtiyatla kullanılmalıdır."

Yüksek lisans tezinde Ebubekir Ratıb Efendi'nin layihâsından hareketle modern devlet organizasyonunun askeri yenileşmeden neşet ettiğine düşünen Fatih Yeşil, sunumunda askeri dönüşümü ele aldı.

Konuşmacı ayrıca diğer ülkelerdeki arşivlerin ve yabancılarla ait seyahatnamelerin Osmanlı kaynaklarının boşluklarını doldurma konusunda çok yararlı olduklarını da vurguladı.

Yeşil, genel amaçlarını ve kaynaklarını ortaya koyduktan sonra tezinin şu şekilde özetledi:

Osmanlı ordusu süvariden piyade merkezli bir orduya doğru evirildikçe, Tımarlı Sipahilerin rolü azalmış ve Nizam-ı Cedid ile birlikte yeni orduya dâhil edilerek merkeze entegrasyonları arzulanmıştı. Aynı süreçte paralı askerlerin ağırlık kazanması ile önü alınamayan bir eşkıyalık sorunu baş göstermişti; zira barış zamanı işsiz kalan bu askerler çoğunlukla eşkıya oluyorlardı. Yeniçeriler ise zamanla esnaflaşmış ve geleneksel ordu hiyerarşisinin dışında başka bir dayanışma içerisine girmişlerdi. Bu yeni piramidvari hiyerarşi, liyakati öne çıkarmış ve bu sistem objektif bilginin ön planda olduğu teknik sınıflarda daha kolay uygulanmıştı. Nitekim III. Selim Nizam-ı Cedid ordusunda da bu sistemi uygulamaya koymuştu. Bu bağlamda yabancı uzmanların rolü büyük olmakla birlikte, bu uzmanlar arasındaki çekişmelerin olumsuz etkileri ve devletleştirilen Batılılaşma söylemine karşın âyanların da tıpkı merkez gibi yabancı uzman istihdam ettikleri unutulmamalıdır.

Modern ordu yapısında askerliğin usta-çırak ilişkisi ile öğrenilen bir meslek olmaktan çıkıp sürekli talim ve taktik provaları ile pedagojik bir eğitime dönüştüğünü vurgulayan Yeşil, kendilerini daha yüce bir amaç uğruna feda etmeye hazır itaatkâr neferler yetiştirme projesinde, İslâm'ın ideal bir indoktrinasyon aracı olarak kullanıldığını ifade etti. Batıda

ordular filizlenmeye başlayan milli cemaatlere dayalı *vatandaş ordulara* dönüşürken, Osmanlı'da ordu daha çok kitabî İslâm vurgulu, Halifeye itaati talep eden bir bilince dayalıydı.

Nizam-ı Cedid'in nasıl bir merkezileşmeyi hedeflediği Yeşil'in üzerinde durduğu bir başka konudur. Buna göre, yeni hazineye bağlanan kazalar doğrudan Nizam-ı Cedidçi mütesellimler eliyle idare ediliyor, böylece idarî ve iktisadî merkezileşme hedefleniyordu. Fakat bu durum nüfuz alanını genişletmek isteyen yeni düzencilerle diğer âyanların çatışmasına neden olmaktaydı. Bu noktada, Tepedelenli ve Pazvantoglu gibi büyük âyanların ekonomi politikalarının, merkezin politikasından daha Avrupaî olduğu Yeşil'in bir başka saptamasıdır; zira merkez reformlarının finansmanı için yeni para kaynakları yaratırken, İslâmî popülizmle süslenen bağış kampanyaları, müsadere, dolaylı vergilendirme, vakıf mülklerinin kirasını artırmak gibi yöntemlere başvuruyor; bu ise merkezde hayat pahalılığından yarılan *esnaf Yeniçerilerin* memnuniyetsizliğini artırıyordu.

Sonuçta, Kabakçı İsyanı'nı öncelikle bu muhalifler desteklemiş ve Yeniçeriliğin İlgasına kadar geçen süre zarfında bir ihtilal havası oluşmuştu; öyle ki, artık Saray'la anlaşmalar bile imzalayabiliyorlardı. III. Selim zamanında bile, Anadolu'daki kışlalar sadece askerî eğitim merkezi değil; âyan-halk dayanışmasını kırabilecek potansiyel bir güç idiler ve bu yüzden yeni ordunun Rumeli'de tesisi âyanlarca engellenmişti. Yeniçeriler ise bilhassa İstanbul'un mülksüzleri ve ulema ile ortak hareket etmekteydiler. Fakat 1820'lerle birlikte Saray kitabî İslâm vur-

gulu siyasetiyle ulemayı kendi yanına çekerken, mülksüzleri orduda istihdam ederek Yeniçerileri yalnızlaştırmaya çalıştı. İstanbul'da güvenliğin tehlikeye girmesiyle de halk Saray'a meylett ve Yeniçerilik kaldırılabilirdi. Diğer yandan, Saray, bu durumu kendisine yönelik her türlü muhalefeti bastırma aracı olarak gördü ve uzun soluklu askerî reformlar başta da belirtildiği gibi siyasî aktörleri tasfiye ederek gerçek amacına ulaşmış oldu.

TAM Bir Kitap Bir Yazar

Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası **Cemil Koçak**

22 Aralık 2008

Değerlendirme: C. Ersin Adıgüzel

Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenen Bir Kitap Bir Yazar programında yakın tarihimizde çok partili sisteme geçiş çabalarının bir sonucu olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) üzerine konuştuk. Misafirimiz, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* (İletişim Yayınları, 2006) başlıklı kitabın yazarı Sabancı Üniversitesi öğretim üyelerinden Cemil Koçak'tı.

Koçak, kitabında hem SCF'nin kuruluşu esnasında ve sonrasında meydana gelen gelişmeler ve dönemin politik atmosferi hakkında günümüze kadar

süregeleyen genel kabulleri sorgulamakta hem de konunun popüler kitaplarda, ders kitaplarında ve akademik araştırmalarda nasıl ele alındığını inceleyerek "SCF'nin esas itibarıyla iktidar partisinin teşviki ile kurulduğu, bu partinin kurulmasıyla tek partinin varlığına son verilerek istendiği, SCF'nin bunu kendi lehine kullanıp kullanmadığı" yönündeki tartışmaları ve bu meselelere dair genel kabulleri değerlendirmektedir. Mevcut literatürde genellikle 1930'lardaki resmî anlatının dışına çıkılmadığını dile getiren Koçak'a göre, meselenin bu genel anlatıdan oldukça farklı boyutları var.

Koçak'ın ifade ettiği üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın izlediği, "birden fazla siyasî figürü hazırda tutma" politikası ve "hiç kimsenin vazgeçilmez olmadığı" anlayışı, SCF'nin kuruluşunu ve akabindeki hadiseleri anlama noktasında önemlidir. Fethi Bey ve Mustafa Kemal Paşa muhalif bir parti kurulması konusunda mektuplaşırlar. Bu mektuplardan birinde Fethi Bey, ülkedeki sorunların hükümetin başarısızlığından kaynaklanmadığını; hükümeti denetleme görevini üstlenecek bir muhalefet mekanizmasının bulunmayışına bağlı bir sistem sorunu yaşandığını söyler ve bu sorunun çözümü için "mücadele sahnesine atılmak kararında" olduğunu dile getirir. Fethi Bey'in söz konusu mektubu, tahrif etme kastı bulunmaksızın ifadesi yumuşatılmak suretiyle, "mücadele sahnesine atılmak arzusunda-yım" şeklinde basına yansımış ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tüm metinlerinde bu şekilde yer almıştır. SCF metinlerinde ise "kararımdayım" ifadesi kullanılmıştır. Dilin kullanımındaki bu ince farklılık, konunun anlaşılması bakımından mühim bir noktadır. "Arzundayım" ifadesini kullanan

Koçak'a göre Mustafa Kemal Paşa'nın izlediği, "birden fazla siyasî figürü hazırda tutma" politikası ve "hiç kimsenin vazgeçilmez olmadığı" anlayışı, SCF'nin kuruluşunu ve akabindeki hadiseleri anlama noktasında önemlidir.

CHP Genel Merkezi, SCF'yi kendi hegemonyası altında görürken, "kararındayım" ifadesini kullanan SCF, bunu en baştan reddetmektedir. Fethi Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile partinin kuruluşu esnasındaki mektuplaşmalarını da bu bağlamda değerlendiren Koçak, esas itibarıyla bu dönemde hukuken bir zorunluluk bulunmamasına rağmen, Fethi Bey'in partiyi, Mustafa Kemal Paşa'nın muvafakat ve desteği ile kurduğuna değindi.

Koçak, SCF'nin kurulmasını CHP'nin nasıl karşıladığına dair şu açıklamaları yaptı: CHP, SCF'nin kurulmasını "ruhen mürteci olan bazı kişilerin ve komünistlerin yeterli inceleme yapılmaksızın SCF'ye kaydedildikleri" iddiasıyla memleketin zararına bir gelişme olarak algılamıştı. Ancak, SCF ve CHP'nin kurucuları ve üyeleri sosyal statüleri itibarıyla karşılaştırılırsa, SCF'nin çok daha seçkin bir konumda bulunduğu, dolayısıyla CHP Genel Merkezi'nin SCF'nin bir mürteci fırkası olduğu yönündeki iddiasının hiçbir temele oturmadığı aşikârdı.

Koçak'a göre vergilerin yüksekliği, hizmetin azlığı veya yokluğu ile iç ve dış ticarete görülen aksaklıklar neticesinde, farklı iktisadî kesimler arasında CHP'ye karşı bir muhalefet doğmuştu. Bu muhalefetin büyüklüğü, İzmir'de yüz bin kişinin toplanması örneğinde görüldüğü üzere oldukça ciddi bir hal almıştı. Dolayısıyla, SCF'nin sağladığı halk desteğinin temelinde iktisadî saikler bulunmaktaydı.

"O halde, SCF kısa bir süre sonra kendisini niçin feshetmişti?", Koçak bu soruya cevaben aşağıdaki hususları dile getirdi:

SCF'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan belediye seçimlerinde kazandığı büyük başarı, hem

Mustafa Kemal Paşa'nın hem de CHP Genel Merkezi'nin dikkatini çekmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği, "kimsenin vazgeçilmez olmadığı" temeline dayalı politika, özellikle İsmet Paşa'ya hissettirilmiş ve Fethi Bey'e SCF'yi kurma yolu açılmıştı. Fakat belediye seçimlerinde SCF'nin elde ettiği büyük başarı, CHP için ciddi bir tehlike arz etmekteydi. Bu noktada İsmet Paşa, kendisine yöneltilen eleştirilerin aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya da gelmesini sağlayacak bir politika takip ederek Mustafa Kemal Paşa'nın duruma müdahale etmesini sağlamıştı. SCF'nin kurulması aşamasındaki mektuplaşmalarında böyle bir durum olmasına rağmen, gelişmelerin farklı şekilde cereyan etmesi karşısında da Fethi Bey çareyi partiyi feshetmekte bulmuştu. Bu durum, Fethi Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilk mektuplar ile son mektuplar arasındaki üslup farklılıklarında açıkça görülmektedir.

SCF'nin büyük bir halk desteği bulması hem Mustafa Kemal Paşa hem CHP hem de SCF açısından tam bir skandal olarak nitelendirilebilir. Zira, Mustafa Kemal Paşa'nın SCF'nin kuruluşu için yazdığı mektuplar CHP Genel Merkezi'ndeki idareciler tarafından ciddiye alınmamıştı. Buradan, Mustafa Kemal Paşa'nın politikası ile CHP Genel Merkezi'nin politikası arasında fark olduğu anlaşılmaktadır. SCF'nin sağladığı desteği CHP'nin öngörememesi vahim bir durumdur. Dolayısıyla, Fethi Bey ve SCF açısından, partinin Mustafa Kemal Paşa ve CHP tarafından nasıl konumlandırıldığının anlaşılabilmesi; CHP açısından ise, demokrasi söyleminin sonuçlarını öngörmemesi ve bu sonuçlara henüz hazır olmaması, bu neticeyi doğurmuştur.

Trabzon Reji İdaresi 1883-1914

Filiz Dıġıroġlu

28 Şubat 2009

Değerlendirme: *Tu banur Saraçoġlu*

Türkiye Araştırmaları Merkezinin düzenlediği Bir Kitap Bir Yazar serisinin 52. toplantısında Filiz Dıġıroġlu'nun *Trabzon Reji İdaresi* isimli kitabı konuşuldu. Reji İdaresi'nin Trabzon'daki uygulamalarını ele alan çalışma Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmıştır.

1883'teki kuruluşundan 1914'e kadarki dönem içerisinde şirketin uygulamalarını inceleyen çalışma, arşiv kaynaklarını kullanması ve şirketin bölgedeki yansımalarını ele alması bakımından Reji Şirketi ile ilgili diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

Çalışmasında şirketin bölgedeki yansımalarının tespiti açısından son derece önemli belgeler içeren Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Şurâ-yı Devlet Fonu'ndan yararlanan Dıġıroġlu, ayrıca dönemin Babiâli basını ile yabancı dilde yayın yapan Pera basınından, vilayet gazetelerinden, Dersaadet ve Samsun Ticaret Odası gazetesi gibi kaynaklardan da istifade etmiştir.

Öncelikle Reji dönemine kadarki uygulamalar hakkında bilgi veren Dıġıroġlu'na göre söz konusu dönemdeki uygulamaların ana hedefi tütün gelirlerinin hazineye katkısının artırılmasıdır. 1876 yılında *Rüsum-ı Sitte* idaresi gelirleri arasında yer alan tütün, *Duyun-ı Umumiye* kurulunca bu idarenin gelir kalemlerinden biri olmuştur. 1883'te ise Reji İdare-

si münhasıran tütün gelirleri için kurulan bir şirket niteliği kazanır. II. Abdülhamid'in izniyle Avusturya, Almanya ve Osmanlı Bankası'ndan müteşekkil üçlü bir konsorsiyum şeklinde düzenlenen ve 14 Mayıs 1883'teki nizamnâme ve şartnâmelerle imtiyazlar elde eden çok uluslu, yabancı sermayeli bu şirket, tütün gelirlerini devralmıştır. Osmanlı tütünlerinin üretimi, fabrikasyonu, depolanması ve pazarlanması gibi her türlü safhada tek yetkili söz sahibi olan Reji Şirketi, 1925 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin tütün gelirlerini idare etmiştir.

Reji İdaresi tütün ziraatı ve gelirlerinin denetimini yürütürken, toplumsal düzeyde birçok muhatap ortaya çıkmıştır. Reji'nin muhatap olduğu bu gruplarla ilişkisi, kitabın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Yapılan araştırma çerçevesinde evraklarda, şartnâme ve nizamnâmelerde yer alan hususlara riayet edilmemesi nedeniyle Reji ile tütün üreticisi, tütün tüccarı ve merkezî idarenin temsilcisi olan mülkî amirler arasında çeşitli sorunlar çıktığı tespit edilmiştir. Bu sorunlar, tütün ekim izninin alınması; ambar inşası; tütünün fiyatlandırılması; ürünün ekileceği zaman; üreticiye faizsiz kredi temini; Reji memurlarının şahsi tavırları gibi sebeplerden kaynaklanmıştır. Ancak, bütün bu sorunlara rağmen Reji uzun süre tütün yönetimini elinde tutmuştur.

Reji'nin tekel yetkisinin bulunmadığı ihracat alanında faaliyet gösteren tüccarlar da, Reji'nin muhatap kitlesi arasındadır. Reji şartnâme gereği, kaliteli veya kalitesiz, tüm tütünü almak zorundadır. Dolayısıyla kaliteli tütünü daha fazla fiyat verip satın alan tüccar, özellikle satın alımlarda kendisine büyük bir rakip olur. Kaliteli ürünü ucuza elde etmek

Özellikle Reji dönemine kadarki uygulamalar hakkında bilgi veren Dıġıroġlu'na göre söz konusu dönemdeki uygulamaların ana hedefi tütün gelirlerinin hazineye katkısının artırılmasıdır.

isteyen Reji'ye ise, piyasadaki kalitesiz tütün kalır. Reji, bunu engellemek için tütün tüccarına işlerin de zorluk çıkarır.

Kitabın üçüncü bölümü Reji'ye en fazla problemi çıkaran tütün kaçakçılara ayrılmıştır. Kaçakçılık işini meslek edinmiş, tütün üretim safhalarının hiç birinde bulunmayıp üretilmiş tütünü pazarlayan tütün kaçakçılarının -cezalandırılmasında devlet desteğine sahip olsa da- takibinden sadece Reji sorumludur. Bunlar sıradan kaçakçılar değildir. İç güvenliği tehdit eden düzen bozucu kimselerdir. Bu nedenle *eşkıya* tanımı içine alınarak devlet desteğinin sağlanması amaçlanmıştır. Her ne kadar bu sınıfın Reji uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıktığı söylene de, Dıġıroġlu bu fikre katılmamaktadır. Yazara göre, kaçakçılık tütünün vergilendirilmesine ilişkin bir meseledir. Ancak bu grubun örgütlü hale gelerek silahlanmasındaki neden Reji kolcularının sert tutumlarıdır. Bu nedenle, Reji'ye karşı meydana çıkmış bir grup gibi görünmektedir. Bir başka görüş de devletin kaçakçı kabilelerle baş edemediğidir. Devlet, bunu kendi sorunu olarak görmediği ve şirketin halletmesi gerektiğini düşündüğü için farklı kanaatler oluşmuştur.

Üreticinin Reji'yi değil de gayriresmi tütün tüccarını (kaçakçıyı) tercih etmesinin sebepleri üzerinde de duran Dıġıroġlu'na göre, başlıca sorun Reji'nin satın alımlarda düşük fiyat vermesidir. Ayrıca Reji'nin alımları, zamanında gerçekleştirmemesi, ucuza aldığı tütünü birkaç misline satması gibi durumlar da etkilidir.

Reji'nin kaçakçıların takibinde istihbarat başta olmak üzere çeşitli yollarla çalıştığını, bunun için

devletten bazı taleplerde bulunduğunu aktaran yazının ifadesiyle; Reji kendine bağlı kolcuların yetkilerinin artırılması ve kaçak takibinde askerin kullanılması gibi taleplerde bulunur. Kaçakçıların durumlarına paralel olarak kolcuların durumunda da bir tekâmül gözlenmektedir. Devlet, bu sürece yalnızca asayiş tehdit eden durumlarda müdahale eder.

Sonuç itibarıyla, muhataplarıyla arasındaki bütün bu sorunlara rağmen 30 yıl boyunca Reji İdaresi kâr elde ederek Trabzon bölgesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Birinci dönem bittiğinde Reji'nin tütün idaresine devam etmek istemesi de bu durumu kanıtlamaktadır.

TAM Tarih Okumaları

Hatıralarla Yakın Tarih-9: Kral Abdullah, Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik

2 Ocak 2009

Değerlendirme: Ayşe Tek Başaran

Yakın tarihimizde Arap halklarına yönelik bakışı şekillendiren *Arap ihaneti* algısı, kuşkusuz ulus-devlet inşasına hizmet eden bir söyleme dönüşmüştür. Benzer bir süreç sonucu Arap Dünyası da ortak tarihî ve kültürel bağlamı yok saymış ve iki kültür birbirine yabancılaşmıştır. Olayı farklı bir bakış açısın-

Kral Abdullah'ın hatıratı, bir hatırat olması itibarıyla kronolojik bir sıra izlemesine rağmen yazarın kendi çıkarları doğrultusunda eleddiği tarihsel boşluklar da içermektedir.

dan görmemizi sağlayan *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik*'te, "Osmanlı'yı arkadan bıçaklayan Araplar" yerine geliştirilen "İslâm'a ihanet eden Türkler" ifadesi ile meşruiyet zemine oturtulmaya çalışılan Arap İsyanı, kitabın sonunda, Arap Dünyası için bir hayal kırıklığı halini alır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'na karşı cephe almış, topyekûn bir Arap İsyanı iddiası başlı başına tartışmalı bir konudur. Abdullah'ın gözünden bakıldığında, birtakım yerel aşiretlerle işbirliği yapıldığı görülse de, asıl desteğin İngilizlerden geldiği ve gerek isyan öncesinde gerek sonrasında birleşmiş, homojen bir Arap kamuoyu olmadığı açıktır.

Kitap, bir hatırat olması itibarıyla kronolojik bir sıra izlemesine rağmen, yazarın kendi çıkarları doğrultusunda eleddiği tarihsel boşluklar vardır. Olayların oturduğu zemini anlamak daha ziyade ikincil okumaları gerektirmektedir. Abdullah'ın kendi askerî ve idarî başarılarına dair yaptığı direk ve dolaylı referanslar anlatıyı süslemektedir.

Dört ana bölümden oluşan kitabın ilk iki bölümü isyana ve isyana zemin hazırlayan sürece yoğunlaşırken, son iki bölüm, isyan sonrası Osmanlı'dan kopan ve manda yönetimleri altında birer kukla hale gelen, Şerif Hüseyin ailesinin başını çektiği Arap yönetimlerine ve hayal kırıklıklarına ışık tutar. Bir ihanet-sadakat sarkacı çerçevesinden bakıldığı zaman, kendilerinin "İslâm'ın son büyük sultanı II. Abdülhamid'e" değil, İslâm'a muhalif politikalar izleyen İttihat ve Terakki yönetimine isyan ettiklerini vurgulamaya çalışan Abdullah, bu anlamda yaptıklarının bir *ihanet* olmadığına işaret etmeye çalış-

maktadır. Hâlbuki Osmanlı kaynakları, Şerif Hüseyin'in, en başından itibaren güvenilmez olması sebebiyle görevden uzak tutulmaya çalışıldığına dikkat çeker. İsyân tam bağımsızlıkla sonuçlansaydı böyle bir temize çıkma çabasına girmek zorunda kalmayacak olan Abdullah, Şerif Hüseyin'in halifelığının kabul görmemesi ve parçalanmış Arap Dünyasıyla buna mecbur kalmıştır.

İsyanı meşrulaştırmak için başvurulacak gerekçeler arasında Arapların hilafet hakkı; İttihat ve Terakki'nin tetik politikaları ve İslâm'a muhalif davranışları; İslâmî yönetim geleneğinin "Batı ruhuyla işlenmiş zorba bir yönetimle değişmesi"; Türklerin uyguladığı eziyetler ve özellikle Şerif Hüseyin'in şiddetle karşı çıkmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya tarafında yer alarak Birinci Dünya Savaşı'na girmesi zikredilmektedir. Abdullah ve ailesinin son derece 'akılsızca' bulunduğu bu seçim sonrası, Hicaz'daki gönüllü askerler Kuveyt'deki cephelere sürülecek ve Arap vilayetlerine maddi-manevi yardımlar kesilecektir.

Abdullah, İngilizlerle yaptıkları işbirliğini ise, İngilizlerin girişimlerine bağlamaktadır. Lord Kitchener ile Mısır Hidivi aracılığıyla yaptığı görüşmelerin Osmanlı temsilcilerinin izni ile gerçekleştiğini dile getiren Abdullah, İngilizlerin -Osmanlı'nın ilgisizliğinin aksine- Arap sorunlarıyla yakından ilgilenmeleri ve Araplara bağımsızlık sözü vermeleri üzerine onlardan asker, teknisyen, silah ve para aldıklarını ifade etmektedir.

1914 yılında baş gösteren isyan sonucu Osmanlılardan ayrılan bölgedeki Araplar Iraklı, Filistinli, Suriyeli olarak yeni kimlikler kazanır. Abdullah'ın

anlatımından anlaşıldığı gibi bölgede Avrupa-İstanbul eğitilmiş eski Osmanlı askerî sınıfından meydana gelen elit çok fazla el değiştirmemiştir. Mandaya yönetimleri sonucu vuku bulan bölgesel politikalar, Arap Dünyasını, Abdullah'ın en çok korktuğu "her kafanın kendi istediği yere gittiği çok başlı bir vücuda" dönüştürür. Kitabın sonunda zikrettiği "Eğer ben ve beraberimdekiler, ayaklanmanın bu şekilde biteceğini bilseydik hiçbir şekilde devrime karışmazdık" ifadesi ise, yaşanan pişmanlığın boyutlarını ifade etmesi açısından son derece çarpıcıdır. Arapların dağılımı nedeniyle dert yanan Abdullah'ın, bu durumun ana sorumlusu İngilizlere karşı duyduğu hayranlık ise, okuyucunun hayretini tetikler.

Abdullah'ın anlatısından hareketle Arap İsyanını değerlendirdiğimizde, şu neticeye ulaşırız: Tarafların birbirine karıştığı bir savaş dönemindeki farklı meşruiyet zeminleri, Araplar arasında farklılaşan tepkiler ve sonuçta öne çıkan insanî pişmanlıklar göz önüne alındığında, *hain* veya *sadık* düzleminde yola çıkarak tarafları etiketlemek oldukça indirgeyici bir yaklaşım olacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta -kimin hain, kimin sadık olduğundan çok- değişen dünya düzeni içerisinde kendi çıkarını gözetip bağımsızlık edinmeye çabalayan muhtelif oyuncuların hikâyeleridir.

Hatıralarla Yakın Tarih-10: Kazım Karabekir, Hayatım

6 Şubat 2009

Değerlendirme: Eşref Kalender

Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından aylık olarak düzenlenen Hatıralarla Yakın Tarih okumalarının 10. programında Kazım Karabekir'in *Hayatım* adlı hatıratı Serhat Aslaner tarafından sunuldu. Sunumunda öncelikle kitabın kendine münhasır özelliklerine yer veren Aslaner'in ifadesiyle, siyasi ve askerî tarihimiz açısından mühim aktörlerden birisi olan Kazım Karabekir'in çocukluğundan 1907 yılına kadar süren 25 yıllık hayatını anlattığı bu kitap, Doğu Anadolu, Hicaz ve Makedonya hakkında sosyolojik, kültürel, iktisadî ve coğrafi bakımdan çok önemli bilgiler içermektedir. Bununla birlikte kitap, Jön Türklerin zihin dünyalarına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Aslaner de sunumunda, özellikle, bu konu üzerinde durdu.

Daha sonra Karabekir'in, siyasi pozisyonunun ve fikriyatının şekillenmesinde etkili olan unsurlara değinen Aslaner, bunlardan bir kaçını şu şekilde dile getirdi: Babasının Sultan Aziz'in öldürülmesinde payı olduğu düşünülerek 30 yıl boyunca terfi ettirilmemesi ve Merkez'den uzakta tutulması; Karabekir'in askerî mekteplerde okuması; eğitim hayatı boyunca parlak bir öğrenci olması ve kurmaylık stajını Manastır'da yapması.

Aslaner ayrıca şu hususlara işaret etmiştir:

- Karabekir'in ve kardeşlerinin saray idaresine ve II.

Kazım Karabekir'in 1907 yılına kadar süren 25 yıllık hayatını anlattığı bu kitap, Doğu Anadolu, Hicaz ve Makedonya hakkında sosyolojik, kültürel, iktisadi ve coğrafi bakımdan çok önemli bilgiler içermektedir.

Abdülhamid'e karşı besledikleri hoşnutsuzluğun temelinde, Çerkeşşeyhizâde Halil Halid Bey'deki duruma benzer bir şekilde, babasına Saray tarafından itibar gösterilmemesi zikredilebilir. Bu durum, Karabekir ve kardeşlerini Yeni Osmanlı ve Jön Türk neşriyat ve fikriyatına yakınlaştıran bir rol oynamıştır.

- Karabekir'in askerî mekteplerde okuması ve çok parlak bir öğrencilik hayatı geçirmesi, alaylı/yaşlı, sivil/askerî bürokratlara karşı sergilediği tavrın şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu sebeptendir ki Karabekir, yaşlıları/alaylıları cahil, köhne, beceriksiz, müstebit ve felaketlerin müsebbibi olarak tavsif ederken, içinde yer aldığı genç ve mektepli zabitleri memleketi kurtaracak temel unsurlar olarak ön plana çıkarmıştır.
- Kurmaylık stajını Manastır'da çete takipleri yaparak geçirmesi de Türklüğe yaptığı vurgunun artmasında; Jön Türklerin icraatçı kanadı ile ilişkilerinin gelişmesinde ve Selanik ve Manastır'daki İttihatçılar arasındaki -sonuçları daha sonra görülecek olan- problemler çerçevesinde safını belirlemesinde etkili olmuştur. Ona göre Selanik'teki İttihatçı kadrolar âtil, eğlence düşkün, memleketi düşünmeyen tavırlar içerisinde iken, Manastır bu özelliklerin tam aksine sahiptir. Karabekir, bilhassa çete takipleri sırasında edindiği tecrübelerin de etkisiyle gayrimüslim ve Türk-olmayan unsurları da memleketin kurtarılması sürecinde kendilerine bel bağlanamayacak kesimler arasında zikreder.

Günlük ve hatırat karışımı bir muhtevaya sahip bu kitabın, karmaşık yapısı itibarıyla dikkatli bir şekil-

de, müellifin siyaseti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ve mensuplarının II. Meşrutiyet sonrası serüvenleri de hesaba katılarak okunması gerektiğine dikkat çekilen Aslaner, tamamlayıcı mahiyette çok sayıda bilgi içermesi hasebiyle Karabekir'in *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adlı kitabının da bu kitapla beraber okunması gerektiğini kaydederek sunumunu bitirdi.

Hatıralarla Yakın Tarih-11: Cemal Paşa, Hatıralar

6 Mart 2009

Değerlendirme: M. Talha Çiçek

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli simalarından Cemal Paşa'nın hatıraları hem modern Türkiye'yi kuran zihniyeti hem de İttihatçı ideolojiyi anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine yapılan çalışmalar neticesinde varılan sonuçlardan hareketle, hem yazıldığı dönem itibarıyla hem de yazarının konumu dolayısıyla hatıratın İttihatçı zihniyeti anlamak açısından temsil gücü en yüksek hatırat olduğunu söyleyebiliriz.

Hatıratın Türk siyaset tarihi açısından dikkati çeken özelliği İttihat ve Terakki döneminde yapılan tartışmalı icraatlara İttihatçı bir bakış ile cevap vermesidir. İttihatçı pozisyonu savunmaya yönelik bu çaba, hatıratın yer yer apolojist bir üslûbun tercih edilmesine sebep olmuştur. Hatıratın hikâye edilen Mahmud Şevket Paşa cinayeti ile bu olaydaki mesuliyetinden dolayı idam edilen Damat Salih Paşa

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli simalarından Cemal Paşa'nın hatıraları hem modern Türkiye'yi kuran zihniyeti hem de İttihatçı ideolojiyi anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir.

vakalarının karşılaştırılması hatıratın bu yönünü göstermektedir.

Damat Salih Paşa'nın neden idam edildiğini anlatırken karşılaştığımız Cemal Paşa portresi ile Mahmud Şevket Paşa cinayetine kadarki süreçte çizilen portre birbirinden çok farklıdır. Birincisinde ajanları vasıtasıyla bütün süreci takip edebilen tüm bilgilere hâkim bir İstanbul Muhafızı varken, ikinci olayda kulağına zaman zaman dedikodular gelen bir idareci karşımıza çıkmaktadır.

Hatıratın satır aralarından çıkardığımız bir başka sonuç da Cemal Paşa'nın Teşkilat-ı Mahsusa üzerinde büyük bir tesirinin bulunduğudır: Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen isimleri tarafından II. Balkan Harbi'ni müteakip Batı Trakya'da kurulan İslâm Cumhuriyeti'nin, muharip devletlerle varılan anlaşma gereği feshedilmesi gerekiyordu. Fakat Eşref Kuşçubaşı, Süleyman Askerî gibi Teşkilat'ın önde gelen isimlerinin de aralarında bulunduğu kişiler, kurdukları bu hükümetin mevcudiyetine son vermek istemiyorlardı. Bunun üzerine İstanbul Muhafızı Cemal Paşa, bölgeye gönderilmiş ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerini ikna ederek mezkûr hükümeti lağvettirmiştir. Bütün bu süreç Cemal Paşa'nın Teşkilat-ı Mahsusa üzerindeki nüfuzunu ortaya koymaktadır.

Yazının başında da ifade ettiğimiz gibi hatıratın bir diğer önemli özelliği İttihatçı düşüncenin anlaşılması konusunda sağladığı imkândır. Yazarın düşünceleri ile Kemalist zihniyetin karakteristikleri arasındaki benzerlikler özellikle dikkate değerdir: Cemal Paşa kadınların toplumsal hayata katılmaları, toplumun tepeden dönüştürülmesi, eğitimin

böyle bir misyonla donatılması gibi konularda Kemalist zihniyet ile neredeyse tamamen aynı fikirlerle sahiptir. Üsküdar Mutasarrıflığı döneminde erkeklerin sokakta entari giymesini yasaklaması ve Suriye Genel Valiliği esnasında kadınları peçe takmaktan men etmesi, hatıratı okuyanların zihninde Cemal Paşa'nın kendisine toplumu medenileştirici bir misyon biçtiği izlenimini uyandırmaktadır. Bu da Kemalist proje ile İttihatçı zihniyetin Cemal Paşa örneğinde ne kadar benzeştiğini göstermektedir.

Cemal Paşa'nın en çok tartışılan idarî görevi -hiç şüphesiz- Birinci Dünya Savaşı esnasında üstlendiği Suriye Genel Valiliğidir. Cemal Paşa'nın Suriye'deki icraatları hem İttihatçı zihniyeti anlamak hem de Türk-Arap ilişkilerinin tarihî seyrini ve bugününü açıklamak bakımından önemlidir. Suriye'de modern devletin kuruluş sürecinin en önemli ayaklarından birini Cemal Paşa'nın valiliği temsil etmektedir. Hatıratta Suriye'ye yönelik projeleri ve Suriye'deki muhalif milliyetçi gruplarla mücadelesini anlatırken kullandığı üslup, hem İttihatçı projedeki Araçların konumunu anlamak hem de Osmanlı merkezî otoritesinin tesis edilmesinde İttihatçı metodu belirlemek bakımından dikkate değerdir.

Bu bağlamda, Cemal Paşa'nın en çok tartışılan icraatı Suriye'nin önde gelen ailelerine mensup Arap milliyetçilerini idam ettirmesidir. Muhalefet hareketini bastırmak için gösterdiği şiddet ve bu dönemde Suriye'de estirdiği 'terör', Cemal Paşa'nın devlet otoritesine itiraz edilmesi hususunda ne kadar müsahhasız olduğunu göstermektedir. Hatıratında Arap milliyetçilerinden *ayrılıkçılar* diye

bahsetmesi ve çok sert bir dil kullanması bu müsamahasızlığın liberal bir ifadesidir.

Cemal Paşa'nın hatıratta özellikle bahsetmekten kaçındığı; fakat onun Arap milliyetçiliği ile mücadelesinde üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da sürgünlerdir. Suriye'den Anadolu'nun muhtelif kentlerine yaklaşık iki bin Arap'ın sürülmesi, Suriye'de Arap milliyetçiliğinin ve Arapçılığın etkisini azaltarak Merkez'in nüfuzunu kurmaya yönelik en mühim girişimlerden biridir. Önemli Arap kentlerine Anadolu'dan sürülen Ermenileri yerleştirmesi de, Araplara karşı Ermenileri bir denge unsuru olarak düşünüp düşünmediği sorusunu akla getirmektedir.

Cemal Paşa'nın bölgede yürüttüğü faaliyetleri tamamlayan bir diğer icraatı ise, Türk milliyetçiliğinin mühim simalarından Halide Edip rehberliğinde açtığı okullardır. Halide Edip'in de hatıratında belirttiği gibi, bu okulların açılmasındaki amaç, Türkçe eğitim yoluyla bu unsurları imparatorluğa entegre etmek ve -belki de- imparatorluğu homojen bir yapıya dönüştürmektir. Modern devletin tek-tipleştirici doğası da dikkate alındığında bu okulların modern devletin inşasında önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Hatıratın anladığımız kadarıyla, Cemal Paşa'nın Suriye'de devlet otoritesinin kurulması noktasındaki bir diğer faaliyeti Kudüs, Beyrut ve Şam gibi Biladu's-Şam'ın önemli şehirleri hakkında Alman mimarların rehberliğinde hazırlattığı dönüşüm projeleridir. Yine hatıratı atıfla ifade edersek: Bu şehirler için geniş yollar, parklar, meydanlar, hükümet binaları vb. tasarlanmıştır. Hatta bunların bü-

yük bir kısmı hayata geçirilmiştir. Cemal Paşa, geniş meydanlarda hükümet binaları kurarak, otoriteyi Suriye'de görünür kılmak istemiştir. Biladu's-Şam'da kurulan ilk modern kentlerden Bi'rü's-Sebi'nin inşasının Cemal Paşa zamanında tamamlanması manidardır.

Son tahlilde, Cemal Paşa'nın hatıraları modern bir İttihatçı idarecinin fotoğrafıdır. Hatıratı yansıyan tablodan ortaya çıkan zihniyetin parametreleri büyük ölçüde Modern Türkiye'nin teşekkülünde belirleyici olmuştur. Kısacası hatırat, hem tarihsel hem de güncel olarak yeniden okunması gereken önemli bir belge niteliğindedir.

Hatıralarla Yakın Tarih-12: Hüseyin Kâzım Kadri'nin Hatıraları

3 Nisan 2009

Değerlendirme: Abdülkerim Asılsoy

Hatıralarla Yakın Tarih okumalarının 12. kitabı Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım* (haz. İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000) adlı eseri idi.

Kitap Hüseyin Kâzım'ın iki kısım halinde hazırlanan hatıralarından oluşmaktadır. Kitabın girişinde İsmail Kara'nın, yazarın hayatı ve eserleri hakkında kaleme aldığı uzunca sayılabilecek bir tercüme-i hâl yer alır. Bu kısımda, H. Kâzım Kadri'nin eğitim

H. Kâzım Kadri, hatıratında özellikle İttihatçı kadro ve Milli Mücadele'yi gerçekleştiren Ankara yönetimine karşı oldukça sert ifadeler içeren bir dil kullanmıştır.

hayatı, devlet kademesinde aldığı görevler, dönemin önde gelen isimleriyle dostlukları, onlarla beraber yapmayı planladığı girişimler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisi, Milli Mücadele yıllarında aldığı görevler/yaptığı katkılar ve kaleme aldığı eserler gibi pek çok konu titizlikle incelenmiştir.

Kitabın geneli için söylenecek bir şey varsa eğer, o da Hüseyin Kâzım Kadri'nin hemen her olay ve kişi hakkında takındığı eleştirel tavrıdır. Özellikle İttihatçı kadro ve Milli Mücadele'yi gerçekleştiren Ankara yönetimine karşı oldukça sert ifadeler içeren bir dil kullanmıştır. Eser, siyasi pek çok olayı zikretmesi ve değerlendirmesi bakımında önemlidir.

Hüseyin Kâzım Kadri, kendisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi üyeleri arasında bizzat yer almasına rağmen, kitabın pek çok yerinde İttihatçı yöneticilere ağır sayılabilecek tenkitler yapar; onları “burnunun ucunu görmemek”le, “memleketi bilmemek”le itham eder ve üst kadroyu “komitacılık dışında başka bir şey düşünmeyen beş on serseri” olarak niteler.

Eserin bir başka hususiyeti II. Meşrutiyet yılları boyunca memleketin muhtelif yerlerinde aldığı idari görevler dolayısıyla yaptığı icraatları konu edinmesidir. Bu anlatılarda dikkati çeken bir nokta idari görevini ifa ederken kendisine, “müsted-i âdil” olarak nitelediği babasını örnek almasıdır. Kaldı ki *Tercüme-i Hayat Yahut Aileme Yedigâr* başlığı altında kaleme aldığı bu ilk hatıralarının, hatırı sayılır bir kısmı babasının -özellikle Trabzon'da gerçekleştirdiği- icraatlarından meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu anlatılardan da takip edilebildiği kadarıyla Hüseyin Kâzım Kadri'nin *mutasarrıf, vali*

sıfatıyla görev yaptığı yerlerde karşılaştığı problemler karşısında bulduğu çözümler ya da uyguladığı yöntemler, daha çok babasının takip ettiği 'usûle' işaret etmektedir.

Beyrut'ta kaldığı yıllar esnasında karşılaştığı hadiseleri konu edindiği sayfalar, devletin özellikle Suriye bölgesinde ne kadar acziyet içinde kaldığına dair acı anlatılarla doludur. Cemal Paşa'nın bölgedeki uygulamalarını çok sert ifadelerle eleştiriye tabi tuttuğu da görülür.

Hatıralarının ikinci kısmı, daha çok Milli Mücadele yıllarında aldığı aktif rolle ilgilidir. Bu yıllarda Tevfik Paşa kabinesinde çeşitli görevler üstlenmiştir. İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasındaki *Bilecik Mülâkâtı*'na İstanbul'dan giden heyet arasında Hüseyin Kâzım Kadri de bulunmuştur. Misak-ı Milli'nin hem hazırlık aşamasında hem de Meclis'e teklifinde ciddi katkıları olduğu bilgisini yine bu hatıratın satırları arasında görmek mümkün. Hüseyin Kâzım, Misak-ı Milli'nin teşekkülündeki katkısını zikretmediği için Atatürk'e ve *Nutuk*'una da ağır sayılabilecek tenkitler getirir. Yine Damat Ferid'in Sadrazamlığa getirilmemesi konusunda Sultan Vahdettin'le cereyan eden ağır münakaşanın arka planı da bu hatıratın izlenebilmektedir.

Kitabın dikkate değer en önemli aktarımlarından biri de Hüseyin Kâzım'ın bölgedeki diğer Türk nüfusla birlikte Beyrut'tan ayrıldığı sahnedir. Bu, Araplarla Türklerin aslında bir bütünün iki ayrı parçası olduğu fikrini tahkim eder. Hüseyin Kâzım, Beyrutlu hamal ve halkın gemideki Türkleri iskelede saf tutarak “Allahu yansuru'l-İslâm” nidalarıyla teşyi edişlerini “Muhammed'in mucizesi” şeklinde

niteler; aslında bu ona göre “din-i Muhammedî'nin vücut verdiği ve asırlardan beri idameye muvaffak olduğu ‘uhuvvet-i diniye’ye ait bir tezahür ve galeyan”dan ibarettir.

TAM Sohbet

Türkiye’de Antropoloji: Otobiyografik Bir Anlatı

Tayfun Atay

17 Ocak 2009

Değerlendirme: Osman Safa Bursalı

Türkiye’de antropoloji çalışmalarının serencamını, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halkbilim Bölümü Etnoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi Tayfun Atay’ın deneyimi üzerinden konuştuk. Akademik geçmişini özetledikten sonra kitaplaşmış çalışmalarını katılımcılara kısaca tanıtan Atay, insan denen muammayı çözmeyi hedefleyen bir bilim olarak antropolojinin alt dallarını ve sosyal/kültürel antropolojinin (etnoloji) bu ayırım içindeki yerini gösterdi. Ona göre sosyal antropoloji *ötekinin* bilimidir. Öteki toplumlar, gruplar, alt-gruplar birer zenginliktir; antropoloji için ötekiler “olmazsa olmaz”dır ve inceleme konusudur. Bu nedenle antropolojik alan, ötekinin kendisini güvende hissettiği, ‘biz’ diye addedilen şeyin ise rahatsız durumda olduğu bir *officetir*. Antropolojinin

temel yöntemi ise “katılarak gözlem”dir. Araştırmacı, incelediği toplulukla/grupla duygudaşlık kurarak bir ürün ortaya koyar; bu ürünün adı *etnografidir*; bir topluluğun hayat bilgisini yazmaktır.

Kişisel deneyiminde Kıbrısî cemaatine yönelik inceleme farklı bir yer tutan Atay’ın, başka hayatların varlığını ve bu hayat içindeki canlılığı fark etmesi, “biz’in rahatsız olduğu yer” şeklindeki antropoloji tanımının bir sonucudur. Atay’ın ifadesiyle, farklı hayatların birbirleri hakkındaki yanlış bilgilerinin ve yaklaşımlarının fark edilmesini sağlayan bu karşılaşma, elbette bazı adaptasyon sorunlarını da beraberinde getirir. Gerek anlayışların gerekse pratiklerin farklılığı, araştırmacıyı yeni doğmuş bir bebek durumuna koyar. Bu noktada araştırmacının inceleme konusu yaptığı toplulukla bütünleşmesi tehlikesi de doğar. Bazı antropologlar, içine girdiği topluluğun mensubu haline gelebilirler. Ancak topluluğa yabancı kalarak gözlem yapmak da doğru sonuçlar elde etmenin önünde bir engeldir; dolayısıyla terazinin iki kefesi arasında dengeyi kurmak gerekir.

Antropoloji biliminin tarihine ve özellikle doğuşuna göz atıldığında, işlerin aslında bu kadar ‘toz-pembe’ olmadığı görülebilir. Zira bu bilim, belli bir yaşam projesinin kendi dışındakilere karşı izlediği ideolojik/ekonomik temelli politikanın bir hamlesidir. Hakimiyeti altındaki toplulukların kültürlerini bilmek, kaynaklarını daha rahat kullanmak ve onları ‘acıtmadan’ daha iyi kontrol etmek/yönetmek düşüncesinin gölgesinde doğan antropoloji, sömürgeciliğin bir çocuğudur. En azından doğuşu itibarıyla, kendine ‘ben’/‘biz’ deyip, kendi dışındaki toplulukları (ötekileri) inceleme konusu yapar.

Atay'a göre Türkiye'nin 'ben'ine/'biz'ine ait *Türklük* ve *Sünnilik* dikkate alındığında ötekinin bilimi olarak antropolojinin Türkiye'deki çalışma alanları kolayca anlaşılabilir.

Burada diğer bilimlerin hatta başlı başına 'bilim'in de ideolojik/politik bağlantılara sahip olduğunu unutmamak gerekir. Bu açıdan hiçbir bilim diğereinden daha masum değildir.

Türkiye'de kültürel antropoloji ve bilhassa din antropolojisi alanında araştırma yapmanın akademik çevrelerdeki negatif algısına değinen Atay, İngiltere'deki Şeyh Nazım Kıbrısî cemaati incelemesinin bıraktığı yankıyı örnek verdi. Araştırmacının seküler bir hayattan gelerek dinî bir hayatı çalışması, ama o cemaat hakkında yerici veya yargılayıcı bir üslup takınmaması, cemaatin sözcüsü veya övücüsü olarak yaftalanmasına yeterlidir. Sadece yaftalanmakla kalmayıp bazı politik ve akademik sıkıntılara maruz kalma ihtimali de vardır. Atay, kendi tecrübesinden -antropolojik yaklaşımıyla da paralel nitelikte- bazı sonuçlar çıkarmıştır. Buna göre Türkiye'nin 'ben'ine/'biz'ine ait iki bileşen vardır: görünür biçimdeki bileşen *Türklük*, örtük biçimdeki bileşen *Sünnilik*'tir. Bu iki unsur dikkate alındığında ötekinin bilimi olarak antropolojinin Türkiye'deki çalışma alanları kolayca anlaşılabilir.

Daha sonra, fizikî antropoloji eğitimiyle başladığı akademik yaşamına kültürel antropolojiyle devam etmesinin kaynaklarını göstermeye çalışan Atay, 1980'lerde müteaddiyin insanların toplum içindeki görünürlüğünün artmasıyla kendisinde bazı sorular uyandığını belirtti:

Bu insanlar nereden geldi? Aydan gelmeyip bu ülkenin insanı olduklarına göre biz apartman çocuklarının dikkatini niçin daha önce çekmedi? Bu süreçte biz nereye geldik? Farklı insan tipolojileri nasıl ortaya çıktı? Ben yetişirken onlar neredeydi, onlar yetişirken ben neredeydim?

Konuşmacıya göre bu karşılaşma, kendisinde içinde *nefret* duygusu olmayan bir merakın gelişmesine sebep oldu. Bu süreçte, okuduğu ve çok etkilendiği Şerif Mardin'in *Din ve İdeoloji* adlı eseri hâkim entelektüel söylemden farklı bir dile sahipti: Din halkın -yanlış anlamıyla- afyonu değildir, insanı uyuşturan ve gerçeklikten uzaklaştıran bir niteliğe de sahip değildir. Bu yaygın kanının yanlışlığını gören Atay, dini, antropolojik bir gerçek olarak kabul eder ve bu yaklaşımla çalışmalarını yapmaya başlar. Esas sorusu, Kıbrısî cemaatinde görüldüğü üzere bu kadar heterojen insan topluluklarının nasıl bir arada tutulduğudur.

Atay, araştırmaları ve kişisel deneyimleri neticesinde şu sonuca ulaştığını ifade etti: Çeşitliliğin ortadan kaldırılması insanlık için tehlikeli bir durumdur; zira doğa için biyolojik çeşitlilik neyse, insan için de kültürel çeşitlilik odur.

Timaş Yayınları

Emine Eroğlu

19 Ocak 2009

Değerlendirme: Zeynep Süslü Berktaş

Türkiye'de yayıncılık yapmanın problemlerini, bugününü ve geleceğini tartıştığımız yayınevleri toplantısının yedinci misafiri Timaş Yayınları Yayın Yönetmeni Emine Eroğlu'ydü. Eroğlu'ndan "mis-

Kısa özgeçmiş ve yayıncılık serüvenini anlatarak konuşmasına başlayan Eroğlu'nun belirttiği üzere, "misyon yayınevi" olarak kurulan Timaş, Türkiye'nin hemen hemen bütün illerinde kitap ile okuyucusunu buluşturan kurumsal bir yapıya dönüşmüştür.

yon yayıncılığı"ndan "sektörel yayıncılık"a Timaş'ın serüvenini dinledik.

Kısa özgeçmiş ve yayıncılık serüvenini anlatarak konuşmasına başlayan Eroğlu'nun belirttiği üzere, Hekimoğlu İsmail, Şule Yüksel Şenler ve Ahmet Günbay Yıldız gibi yazarlarla birlikte bir "misyon yayınevi" olarak kurulan Timaş, zamanla klasikleri de uyarlayarak Anadolu'da kendine önemli bir pazar oluşturmuş ve daha sonrasında bu "misyon yayınevi", Türkiye'nin hemen hemen bütün illerinde kitap ile okuyucusunu buluşturan kurumsal bir yapıya dönüşmüştür.

Eroğlu'nun ifadesiyle Timaş Yayınları'ndaki kariyerine editör olarak başladığı sırada yayınevinin çok iyi bir pazarlama ve satış birimi bulunmakla beraber editör ekibi aynı durumda değildi. Bu durumun fark edilmesiyle ekibe konusunda uzman, yetenekli editörler eklenerek, alan tefrikine gidilmiş ve Emine Eroğlu da bu vesile ile yayın yönetmeni unvanını alarak görevine devam etmişti. Yayınevindeki bu değişimle birlikte çocuk, gençlik, tarih, aktüel-siyaset, psikoloji kitapları tek bir editör tarafından değil; farklı editörler tarafından takip edilmeye başlanmıştı. Böyle bir tefrikteki en mühim gaye ve hedef, her bölümün bir yayınevi mantığıyla çalışmasıdır. Bu durum editörlerin kendi alanlarındaki çalışmaları daha iyi takip etmelerine, konusunda uzman yazarlara ulaşılmasına imkân sağlamıştır. Böylece, tarih alanında İlber Ortaylı, Mustafa Armağan ve Kemal Karpat; edebiyat alanında Nazan Bekiroğlu, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, Ali Ayçıl ve Hilmi Yavuz; psikoloji alanında Nevzat Tarhan, Kemal Sayar, Oğuz Tan ve Mustafa Ulusoy yazar kadrosuna eklen-

miştir. Bu durum yayınevinin farklı alanlarda birçok eseri ve yazarı bünyesinde bulundurmasına zemin hazırlarken, yazara da eserini okuyuyla buluşturmanın maddî ve manevî hazzını yaşatmaktadır.

Diğer taraftan yayınevindeki bu kategorizasyon tabii sürecinde devam ederken, yeni alanların açılmasını ve uzmanlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Eroğlu, bu bağlamda "Hatırat Kitaplığı" adı altında, bir döneme tanıklık etmiş mühim insanlara ait hatıratlar, mektuplar, raporlar ve diğer önemli evrakları toplayarak özgün tarih yazımının dışında bir tarih yazımı gerçekleştirmeyi amaçladıklarını ve buna kaynaklık edecek yüzlerce hatta binlerce hatırat yayınlama hayalleri olduğunu söyledi. Timaş'ın, bu türden hayalleri gerçekleştirmeye müsait bir yapısı ve daha da önemlisi bütçesi bulunduğunun altını çizen Eroğlu için bu, kendisinin Timaş'ta kalmasının da en büyük amillerindendir.

Bugüne kadar 2000'in üzerinde kitap basan Timaş'ın, 2009 itibarıyla de çeşitli kategorilerde 350 kitap yayınlamayı hedeflediğine değinen Eroğlu, yayıncılığın, gelen dosyaları değerlendirmekten ibaret olmadığına, yayınevlerinin hedeflerinin ve yayın planlarının bulunması gerektiğine dikkat çekti. Bu bağlamda, kendilerinin de bir sene öncesini geride bırakarak yeni yazarlarla, farklı alanlardaki kitapları yayınlamak ve her geçen gün ivme kazanarak yayıncılık yapmak istediklerini anlattı. Bu noktada reklam ve basın tanıtımının yayıncılık için önemine de işaret eden Eroğlu, artık gelenekten gelen yayınevlerinin bile bu aracı kullandıklarını (kullanmak zorunda kaldıklarını) ifade etti. Eroğlu'na göre, yayın için bütün birimlerin aynı bünyede teşekkül etmesi

Osmanlı Taşrasında II. Meşrutiyet

SEMPOZYUM

20 Aralık 2008 Cum. Saat: 10.00 Zeyrek Salonu

BİLİM
VE
SANAT
VAKFI

ve insicamlı bir şekilde çalışmanın yanı sıra çıkan kitapların ilgili basın aracılığıyla tanıtımını yapmak dünya kriterlerinde bir yayınevinin en mühim vasfıdır. Bu sayede yayınevleri kitap basımından kazandıklarını yine kitaba dönüştürebileceklerdir.

Yayınevinin, çalışmalarına sadece kendisinin belirlediği amaçlarla değil; ilgili diğer kurumların ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak devam etmesi gerektiğini belirten Eroğlu, Timaş'ın bu mânâda çocuk yayınları için anaokulları ve ilkokullarla beraber çalıştığını söyledi. Profesyonel danışmanlık kuruluşlarıyla çalışan Timaş'ın yurtdışındaki fuarlara nasıl hazırlandığına da değinen Eroğlu, bu tür fuarlarda dünya çapında bir yayınevi olmak için telif satışlarının gereğine işaret etti.

TAM Sempozyum

Osmanlı Taşrasında II. Meşrutiyet

20 Aralık 2008

Değerlendirme: Hatice Çolak Yentürk

Osmanlı taşrasında II. Meşrutiyet, Meşrutiyet'in ilanının 100. sene-i devriyesinde Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği ve üç oturumda toplam sekiz tebliğin sunulduğu bir sempozyum ile hatırlandı.

I. Oturum'un Yöneticisi İsmail Kara, Meşrutiyet dönemi taşrasına ait basın koleksiyonlarının yetersiz

ve monografilerin çok az oluşu sebebiyle konunun çalışılması en zor, fakat zevkli ve bereketli konulardan biri olduğuna işaret ettiği giriş konuşmasının ardından sözü, "Jön Türklerin Taşraya Yönelik Propagandaları" başlıklı sunumuyla Enes Kabakçı'ya bıraktı. Kabakçı'ya göre Jön Türklük her ne kadar heterojen ve genel bir yapılanmaysa da, İttihat ve Terakki'nin kurucu neslinin onda dokuzu taşra kökenli idi, ancak düşünsel olarak merkezde kalan bu neslin hemen hiçbir talebi taşraya ilişkin değildi. Taşrada bulunan her vilayetin kendi özel şartlarına göre örgütlenmesi gerektiğini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu anlamda taşraya yönelik genel bir propaganda yürütmüyordu. Taşrada teşkilatlanma, sempatizan olarak Jön Türk neşriyatını takip eden ve zamanla aktivistleşen kişilerce oluşturuluyor ve taşrayla ilgili bilgilere de bu okurlar aracılığıyla ulaşıyordu. Bununla beraber Osmanlı toprakları içerisinde 1907'ye kadar şube açıl(ma)mış, taşra ile irtibatlar daha ziyade taşraya sınır teşkil ettiği söylenebilecek Girit, Kazanlı, Kırım, Vidin, Kandiye gibi geçiş bölgeleri üzerinden sağlanmıştı ki 'dâhil'deki şubelerin azlığına oranla bu tür sınır bölgelerindeki 10'dan fazla şube de bunun bir göstergesidir. Anadolu'ya yönelik propaganda ve teşkilatlanma faaliyetleri, İzmir'le temasların artması (1907), İstanbul Şubesinin aktif olarak faaliyete geçmesi ve 1906'da Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve Paris'teki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetlerinin birleşmesinden sonra sürat kazanmıştır ve oldukça hızlı bir şekilde meşrutiyetçi fikirler bu bölgelere intikal edip karşılık bulmuştur.

İlk oturumun ikinci tebliği Ahmet Mehmetefendioğlu'nun "Doktor Nazım Bey ve İzmir İttihat ve Te-

Osmanlı Taşrasında II. Meşrutiyet başlıklı sempozyumun ilk oturumunda İsmail Kara'nın başkanlığında Enes Kabakçı, Ahmet Mehmetefendioğlu ve Serhat Aslaner tebliğlerini sundu.

rakki Cemiyeti Şubesinin Teşekkülü” başlıklı sunumuydu. Mehmetefendioğlu, 1905'te açılan İzmir'in ilk özel mekteplerinden Hadıka-i Maarif Okulu ile İzmir'de örgütün teşkilatlanması noktasında ilk adımların atıldığını, ancak esas örgütlenmenin Dr. Nazım tarafından yapıldığını ve mevcut Jön Türklerin de Nazım Bey'e katıldığını ifade etti. Sunumun devam eden bölümünde Bursalı Tahir Bey, Tütüncü Yakup Ağa kimliğiyle İzmir'e gelen Dr. Nazım, Hüseyin Lütfü, Mehmet Necip Türkçü, Mehmet Şeref Bey, Tevfik Nevzat, Cemil Bey, Uşakizâde Muhammer Bey, Hafız Gani Bey, Yüzbaşı Süleyman Askerî Bey, Yanyalı Suphi Bey, Binbaşı Nazif Bey, Binbaşı Mustafa Azmi Bey, Arslan Nuri Bey, Mülazım Ömür Seyfettin Bey, Mülazım Şaban Efendi gibi İttihat ve Terakki'ye dair önemli isimlerden ve faaliyetlerinden bahsedildi.

Mehmetefendioğlu'nun ardından konuşan Serhat Aslaner, “Kastamonu'da II. Meşrutiyet” başlıklı tebliğinde, “1908 öncesi meşrutiyet talep eden fikirlerin ne zaman/hangi vasıtalarla Kastamonu'ya intikal ettiği” ve “siyasal kutuplaşma bağlamında Meşrutiyet sonrası olaylar” başlıkları üzerinde yoğunlaştı. Aslaner'e göre 1890'ların ortasından itibaren izi sürülmeye başlanan Jön Türklük, örgütlülüğü tartışılır olmakla beraber, özellikle üç ana temele sahiptir: 1. Sürüldükleri bölgede faaliyetlerine devam eden Sırrı Efendi [Bellioğlu], Abdülahat Nuri, 1908 sonrası ilk İttihat ve Terakki şubesini gayriresmi olarak kuran Müftüzâde Reşid Bey, Sadreddin Bey, Hoca Muhyiddin Efendi gibi siyasi sürgünler; 2. Vali Halit Bey, Ferik Ali Rıza Paşa, Vali Nazım Paşa gibi ya Saray'la problemlili yahut Jön Türk fikri-

yatına yakınlık duyan bürokratlar; 3. İstibdat aleyhtarı fikirlere sahip ve bu doğrultuda propaganda yapan ulema/meşayih ki Hacı Mümin Efendi, Kastamonu naiplerinden Esat Efendi, Sıddık Efendi, Feyzi Efendi, Ziya Efendi ve Sofuzade Tevfik Efendi gibi isimler; 1908 sonrası İttihat ve Terakki şubeleri bünyesinde kurulacak ve meşrutiyetin İslâm'ın emrettiği bir şey olduğu fikrini işleyerek sistemin meşrutiyetini sağlayacak olan Cemiyet-i İlmiye üyesi kişiler.

Fikret Adanır'ın oturum başkanlığı yaptığı ikinci oturumda ilk sunum Mehmet Hacısalihioğlu'nun “Makedonyalı Bir Muhalefet Hareketi Olarak Jön Türkler” başlıklı çalışmasıydı. Hacısalihioğlu, Makedonya ile etkileşim dönemlerini altı ayrı döneme ayırdı: Örgütlenme öncesi Makedonya ortamı; ilk örgütlenmesi 1906'da Selanik'te vuku bulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulduğu dönem; ihtilal dönemi; 31 Mart Vakası dönemi; 1909-12 dönemi ve 1912-13 ve sonrası dönem olarak sıraladı. “Makedonya sorunu” meselesiyle zaten gündemde bulunan; Avrupalı büyük güçlerin müdahalesinin etkin biçimde hissedildiği, kendi içinde de farklı milliyetçi hareketlerin çatıştığı Osmanlı içindeki ayrılıkçı muhalif hareketlerin merkezi konumundaki bu bölge, Selanik ve Paris cemiyetlerinin birleşmesi sonucu merkez-i umumî oldu. İhtilal sonrasında da Makedonya merkeziliğini korumuş, yıllık kongreler 31 Mart'a kadar Selanik'te yapılmaya devam etmiştir. 31 Mart esnasında da İttihat ve Terakki Cemiyeti gücünü Makedonya'dan almış, hareket daha çok oradan gelen gönüllülerle bastırılmıştır.

Abdulhamit Kırmızı, "II. Meşrutiyet'te Arnavutluk'ta 'İrtica'" başlıklı konuşmasında Halep'le Kosova arasındaki bir haberleşme örneği üzerinden yürüttüğü mikro tarih çalışmasını sundu.

Makedonya, Cemiyetin politikasında laboratuvar rolü oynamıştır, pazarlıklar, uzlaşma ve ardından kanunlar yoluyla ayrılıkçı hareketler önlenmeye çalışılmış, bunların da umulan etkiyi gösterememesi sonucu silahlı mücadele ve baskı politikalarına başvurulmuştur. Cemiyetin Makedonya'da her şeye rağmen merkezî otoriteyi sağlama çabası, Balkan milletlerinin bir araya gelmesine ve nihayetinde Balkan Savaşlarına giden yolu açmıştır. Savaşlar sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti Makedonya'dan mahrum kalırken, Balkan ve özellikle Makedon kökenli olan İttihatçı grubun önemli bir kısmı da bir anlamda vatansız kalmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyeti kuran kadroların da vatansız kaldığı hatırlanmalıdır. Hacısalihoğlu'na göre Cumhuriyeti kuran kadroların Anadolu'da yeni bir vatan yaratma çabalarının ve sert politikalara başvurmalarının bir sebebi de, bu Makedonya travması olarak görülebilir.

Abdulhamit Kırmızı ise "II. Meşrutiyet'te Arnavutluk'ta 'İrtica'" başlıklı konuşmasında Halep'le Kosova arasındaki bir haberleşme örneği üzerinden yürüttüğü mikro tarih çalışmasını sundu. 31 Mart Vakası'ndan iki üç hafta önce Halep uleması tarafından yollanan ve Arnavutluk ulemasını ve tarikat çevrelerini isyana çağıran meşrutiyet aleyhindeki 13 mektubun yakalanması, beş ulema ve Yakovalı Rıza'nın ömür boyu müebbet kalebentlik cezasıyla sonuçlanmıştı. Meselenin, aslında hiç ilgisi yokken, dört yıl sonraki belgelerde 31 Mart Vakası'nın bir parçası ve 'mürteci' bir hareket olarak tavsif edildiğinden bahseden Kırmızı, bu olay üzerinden Türkiye düşünce tarihinin önemli ve problemleri kavramlarından biri olan *irtica* kavramının süreç içinde

nasıl dönüştürüldüğü ve ne anlamlar kazandığı bağlamında önemli saptamalarda bulundu.

İkinci oturumun son sunumunu İhsan Demirbaş "Rusya Türklerinin II. Meşrutiyete Bakışları (1908-1909)" başlıklı tebliğiyle yaptı ve *Tercüman*, *Vakit*, *Yıldız* gibi Rusya Türklerinin önemli gazetelerinden derleyerek hazırladığı çalışmasında meşrutiyetin bu gazetelerde nasıl yankı bulduğunu değerlendirdi. Söz konusu gazetelere göre II. Meşrutiyet, Jön Türklerin Avrupa müdahalesini gereksiz kılmaya yönelik bir manevrasıdır. Bu gazetelerde, Avrupalı güçlerin dört yıldır bastıramadığı Rum ve Bulgar ihtilâlcilerin Jön Türklerce iki haftada dağdan indirildiğine ve hürriyetin ilanıyla birlikte Makedonya sorununun kökten halledildiğine dikkat çekilmiştir. Demirbaş'ın ifadesiyle Rusya Türkleri için meşrutiyetin ilanı, Abdülhamid'in mutlak idaresine son verilmesi, İslâm Âleminin dirilişinin müjdecisi olması

Tufan Buzpınar'ın oturum başkanlığı yaptığı son oturumda Cabir Duysak ve Davut Hut'u dinledik.

ve Rusya Türklerinin kendi hükümetlerine karşı yürüttükleri hürriyet mücadelesine dayanak teşkil etmesi bakımından önemliydi.

Söz konusu gazetelerde, II. Abdülhamid'in hükümdarlık dönemi tam bir istibdat dairesi olarak nitendirilirken, Sultanın şahsı hakkında –halife olması sebebiyle- tahttan indirilene kadar suçlayıcı olmayan, daha saygılı yorumlar yapılmış; hatta kan dökülmeden meşrutiyeti ilan ettiği için takdir edilmiştir. Bu dönemde gazetelerin hedefinde Sultana yakın devlet adamları vardır. Ancak 31 Mart'tan sonra, II. Abdülhamid ağır eleştirilere maruz kalacaktır. Öte yandan Jön Türklere ve İttihat ve Terakki'ye başlarda *hürriyet* kahramanları olarak kayıtsız destek gösterilirken, Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesinin ardından bu olumlu hava bozulmuş ve şiddetli protesto yazıları kaleme alınmıştır. Demirbaş'a göre Rusya Türkleri dışarıdan objektif bir yaklaşım sergileyebilmiş ve Avrupa'nın aksine kardeşleri için önyargısız ve menfaatsiz tespit ve önerilerde bulunabilmişlerdir.

Tufan Buzpınar'ın oturum başkanlığında yapılan üçüncü ve son oturumun ilk tebliği Cabir Duysak'ın "II. Meşrutiyet'in İlanının Yemen Vilayetinde Meydana Getirdiği Tepkiler" başlıklı sunumuydu. Yemen'in merkeze en uzak vilayet olduğu dikkate alındığında merkezde olan biten gelişmelerin, bu vilayete yansımalarının aylar alacağı; hatta toplum dikkate alındığında bu sürenin daha da uzun olacağı hesaba katılarak II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki iki yılın değerlendirildiği sunumda, Osmanlı idaresi altındaki Yemen'de en çok isyanın Abdülha-

mid devrinde görüldüğü söylendi. II. Meşrutiyet'in ilanında Vali Vekili ve 7. Ordu Komutanı olarak Yemen'de bulunan Ahmed Fevzi Paşa'nın Kanun-i Esasi'nin Yemen'de uygulanmasının imkânsızlığı ve mebus olabilecek kimselerin bulunmamasına dair beyanatına karşılık Yemen eşrafi ve ahalisi protestolar düzenlenmiş; sonuçta Paşa ve adamları görevden alınmıştır. Neticede, Seyyid Abdülkerim, Seyyid Ahmet Paşa, Kadı Şerafettin, Kadı Ali ve Müftü Abdurrahman, Yemen vilayetinden seçilen mebuslar olarak İstanbul'a gönderilmişlerdir.

II. Meşrutiyet'in Yemen'deki en önemli yansımalarından biri genel bir affın ilan edilmesi ve hükümetin Zeydiler ve İmam Yahya ile uzlaşma çabasına girişmesidir. İmam Yahya'nın başkanlığındaki uzlaşma heyeti İstanbul'dayken 31 Mart olaylarının patlak vermesi ve görüşmelerin sonuç vermemesi, meselenin çözümüne engel olmuş; İmam Yahya eski siyasi pozisyonuna geri dönmüştür. Öte yandan, Jön Türkleri Mısır'daki ikameti sırasında tanıyan ve onların *dinsiz* olduğunu, İstanbul'daki yönetimin meşru olmadığını tüm Yemen'e yayan Seyyid İdrisi tarafından çıkarılan isyan da 31 Mart sonrasında alevlenmiş, Kanun-i Esasi'den sonra şer'î hükümlerin artık uygulanmaması halkın da yerel güçlerle aynı saflarda yer almasına yol açmıştır. Hükümet şeriat hükümlerinin uygulanacağını ilan etmiş ve Yemen'de II. Meşrutiyet sonrası ufak tefek İttihat ve Terakki teşkilatlanmaları görülmüşse de bilhassa 31 Mart sonrasında hükümetle Yemen'in arası iyiden iyiye açılmıştır.

Oturumun son sunumunu "II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları" başlıklı tebliğiyle Davut

Hut yaptı. Hut konuşmasına 1908 sonrasında Irak'ta gerçekleşen İttihatçı yapılanmadan bahsederek başladı. Bu bağlamda hem Bağdat ve Basra merkezleri hem de Musul ve Diyarbakır şubeleri, Cemiyetin yönlendirmesi ile değil, buralardaki gönüllü subayların ve 6. Ordu Kumandanı Recep Paşa, Vali Ebubekir Hazım Efendi gibi isimlerin faaliyetleri sonucu yapılandırılmıştı. Bu dönemde İttihat ve Terakki şubeleri dışında Cemiyet-i Muhammedî, Türk Teavün ve Terakki Cemiyeti gibi farklı örgütler kurulmuş; neşriyat ve fikrî faaliyetlerde artış görülmüşse de, II. Meşrutiyet'in ilanı muhafazakâr Müslüman halkın yoğun olduğu Bağdat ve Musul'da genellikle şüpheyle karşılanmıştır. Şeriat varken ayrı bir anayasanın gereksizliği; cemiyet içinde Yahudilerin aktif bir şekilde yer alması; yeni rejimin onlara Tanzimat ve İslahat'ın kötü tecrübelerini anımsatması gibi sebeplerden dolayı halkın yeni rejime mesafeli duruşundan istifadeyle Bacalanlı Mustafa Paşa ve İbrahim Paşa gibi Abdülhamid döneminde güç kazanmış bir takım eşraf da meşrutiyet aleyhtarı çalışmalara koyulmuşlardır. "Musul hadisesi" olarak kayıtlara geçen Şeyh Said Berzençî'nin 70 kişilik ailesiyle idam edilmesi de, bazı Kürt aşiretlerinin II. Meşrutiyet öncesinde başlattıkları ayaklanmaların şiddetlenmesine yol açmıştır.

Dinleyicilerin her oturum sonundaki soruları ve yorumlarıyla daha verimli ve tartışmalı bir hal kazanan program, oturum başkanlarının, ağırlıklı olarak, tarihçiliğin ve taşra çalışmalarının problemlerini ön plana çıkarıp tartışmaya açtıkları değerlendirme oturumu ile son buldu.

Türkiye Araştırmaları 2009 Bahar Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

Türkiye Tarihi: Düşünce ve Kültür Coşkun Çakır

TEMEL SEMİNERLER

Osmanlı Tarihi II (17-20. yüzyıllar) Tufan Buzpınar
Tarih Kaynakları: Yazma Eserler Nevzat Kaya
Türkiye'de Siyaset ve Kimlik Sorunları Burhanettin Duran
Türkiye'de Sosyoloji Yücel Bulut

ÖZEL SEMİNERLER

Babürülüler ve Hatrat Geleneği Fatih Bayram
Kadın Biyografileri Üzerinden F. Samime İnceoğlu
Türk Modernleşmesi
Metinlerle Türkiye'nin Toplumsal Meseleleri Yücel Bulut
Osmanlı Arap Coğrafyası Ebubekir Ceylan
Osmanlı Balkan Coğrafyası Yıldırım Ağanoğlu
Osmanlı Biyografyası: Hayat Öyküsü İnşası Abdülhamit Kırmızı

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

Balkan Tarihi Okuma Grubu Fatma Sel Turhan
Kaynak Metinlerinden Osmanlı Toplumsal Tarihi Tahsin Özcan
Osmanlı İktisat Tarihi Kaynakları Baki Çakır
Osmanlı Klasik Metinleri Mehmet İpşirli
Osmanlıca Okuma Grubu Cumhur Ersin Adıgüzel
Osmanlı Tasavvuf Tarihi Reşat Üngören

ATÖLYELER

Mevzuatı'Ulum Neşri Ahmet Süruri
Raşid Tarihi Neşri Baki Çakır-
Abdülkadir Özcan
Sözlü Tarih Atölyesi N. Bilge Özel-
Kazım Baycar

Düzeltilme: 24 Mart 2008 tarihinde Türkiye Araştırmaları Merkezince düzenlenen *TAM Sohbet: İnkılab Yayınları* başlıklı etkinliğin Bülten 66'da yayınlanan değerlendirme yazısında "İstanbul Kültür Ocakları" sehven "İstanbul Türk Ocakları" (s. 50) şeklinde yazılmıştır. Düzeltir, ilgililerinden özür dileriz.

Bilim ve Sanat Vakfı 20. Öğrenci Sempozyumu
14 Mart 2007 Cumartesi

I. OTURUM / 10.00-11.00

Islahat, İktisat ve Hat

Oturum Başkanı: **Dr. Mustafa Demiray**

Asr-1 Saadette Medine Pazarı /

Zeynep Canbaz Sadıkoğlu

Fazlurrahman'ın İctihad Anlayışı /

Meryem Özdemir

15. Yüzyılda Amasya'da Yetişen Hattatlar /

Merve Kaftancıoğlu

II. OTURUM / 11.15-12.30

Felsefi Soruşturmalar: Akıl, Bilgi, Hads

Oturum Başkanı: **Dr. İshak Arslan**

Aristo Metafizikinde Faal ve Münfail Akıl İlişkisi

Bağlamında Akıl Sorunu /

Ömer Faruk Altıntaş

Bilginin İlkeliği: Antropolojik Bir Çalışma Örneği Olarak 'Yanomamö Savaşa Doğanlar' /

Abdülşamet Aydeniz

Evrin Yaratılışçılığa Karşı: Darwin ve Türlerin

Çeşitliliği Sorunu / **Özlem İrban**

Gerçekliğin İçine Yerleşmek: Sürenin Sezgisi /

Metin Demir

ARA

III. OTURUM / 13.30-14.45

Teoriden Pratiğe Türkiye'yi Anlamak

Oturum Başkanı: **Ahmet Okumuş**

Türk Siyasetini Açıklayabilecek Başka Bir Anah-tar: Gramscian Siyaset Teorisi /

Feyzullah Yılmaz

21. Yüzyılda Küresel Dünya Düzeni ve Türki-ye'nin Konumu / **Abdullah Şahin**

Türk İdari Teşkilatı ve Kent Konseyi /

Ömer Faruk Erol

Türk Merkez Medyasının Askeri Müdahalelere Yaklaşımı / **Mücahit Eker**

IV. OTURUM / 15.00-16.00

Beyaz Adam, Kara Afrika

Oturum Başkanı: **Yrd. Doç. Dr. Şevket Kamil Akar**

Türkiye'nin Alternatif Pazar Arayışında

Afrika'nın Yeri / **Hatun Turgut**

Güney Afrika'da "Apartheid Rejimi" /

Seda Nur Tezcan

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi / **Taha Özel**

V. OTURUM / 16.15-17.15

Dil, Düşünce ve İdeoloji

Oturum Başkanı: **M. Akif Kayapınar**

Kadro Hareketinin İdeolojik Temelleri /

Nurettin O. Koçoğlu

Cemil Meriç ve Türk Düşüncesi /

Osman Bayram

Edebiyattaki Postmodern Telakkide

Dilin Sınırsızlığı / **Rümeysa Özcan**

VI. OTURUM / 17.30-18.30

Osmanlıda Dün, Balkanlarda Bugün

Oturum Başkanı: **Yunus Uğur**

Osmanlı Ordusunda Alman "Islahatçılığını" (1876-1918) / **Yusuf Ziya Altıntaş**

Bir Savaş Stratejisi olarak Tecavüzün

Bosna'daki Etkileri / **Ayşe Hümevra Ataman**

Bosna'da Bir Lider: Aliya İzzetbegović /

Funda Nur Altıntaş

Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Basın Hayatı

/ **Elif Konar**

DEĞERLENDİRME 18:45

Bir Çağdaş Sanat Öğrencisinin Londra İzlenimleri ve Daha Fazlası

Cihat Anıç

Londra'da İlk Deneyimler

15 Eylül 2008 günü öğle saatlerinde İstanbul Atatürk Havalimanı'ndan kalkan uçağıma giderken tuhaf bir dinginlik vardı üzerimde. 27 yıllık hayatının 25 yılını Erenköy'deki evinde ailesiyle beraber geçirmiş birinin belki biraz telaşlı olması beklenirdi. Nihayetinde bu gidiş, bir anlamda sevdiklerinden bir ayrılış olduğu kadar mevcut hayat küresinin dışında yepyeni bir hayata uzanan bir yolda yaşanacak radikal bir kopuşun da başlangıcıydı. Üç buçuk saat süren bir uçak yolculuğunun ardından Heathrow Uluslararası Havalimanı'na indiğimde hava henüz kararıyordu. Kalacağım yere gitmek için yeraltı metrosuna girdim. Doğrusu doktora eğitimimi sürdürmek için Londra'ya geldiğimde bu benim bu şehre geri çekleştirdiğim ilk ziyaret değildi. Belki az evvel sözünü ettiğim dinginlikte bunun da bir parça payının olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla karşılaştığım nesnelere ve olaylar benim için bir 'ilk tecrübe'nin konusu değil, üçüncü defa deneyimlenen tanıdık olgulardı.

Londra'yı ilk kez 2008'in Şubat ayında, Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü çatısı altında yazdığım yüksek lisans tezimin konusuyla bağlantılı olarak Birmingham Üniversitesi'nde düzenlenen *Walter Benjamin and the Aesthetics of Change: Interdisciplinary Conference* başlıklı uluslararası bir konferansta sunum yapmak için İngiltere'ye geldiğimde ziyaret etmiştim. 22-23 Şubat tarihlerinde düzenlenen konferansın hemen ardından bir akşam vakiti geldiğim Londra'daki Viktorya İstasyonu'nda beni, Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü olarak Albert Long Hall'da verdiğimiz birçok konserde solo icralarda sahneyi paylaş-tığım değerli dostum Serkan Delice karşıladı. University of the Arts'ta doktora eğitimini sürdüren ve Osmanlı kültür tarihi üzerine çalışan Serkan, evinde misafir olarak kaldığım bir hafta süresince ettiğimiz uzun sohbetlerde Londra'da doktora yapma fikrini aklıma getiren ilk kişidir. Bu bir hafta süre zarfında şehirde yaptığım gezilerde British Museum'un sürekli sergilerinin yanı sıra, National Gallery ve Victoria & Albert Museum'un büyüleyici koleksiyonlarını, ayrıca Tate Modern'daki *Marcel Duchamp, Man Ray and Francis Picabia: The Moment Art Changed Forever* başlıklı sergiyi görme fırsatım oldu. Hatta bu sonuncu-suna dair gülümsetici bir hatıram var.

Sergiye gezmeye başladığımda profesyonel fotoğraf makinem boynumdaydı ve kapalıydı. İçeride çekim yapmanın yasak olduğu bilgisi girişteki memur tarafından bana hatırlatıldığı halde rahat durmadım ve “bu yasağı yalnızca bir kere delebilmek şansım olduğunun” bilincinde olarak uygun anı kolladım. Ne zaman ki serginin büyük salonunda Marcel Duchamp’ın 1917’de New York’taki *Salon des Indépendants*’ta düzenlenen bir sergiye reddedileceğini bilebile gönderdiği R. Mutt imzalı seramik ‘pisuar’la (*Çeşme*) karşılaştım, salonun kapısında bekleyen görevlinin dikkatini üzerime çekmeden makinemin gerekli ayarlarını yaptım ve deflanşöre bir defa basarak pisuarın anlık bir dijital görüntüsünü kaydettim. Profesyonel makinelelerin sahibine çıldırtıcı bir zevk bahşeden çekim sesini işiten genç memure, bu sesin zevk vermeden de çıldırtabileceğini gösteren şaşkın ve kızgın bir yüz ifadesiyle yanma yaklaşarak “Pisuarın fotoğrafını mı çektiniz? Bayım, gerçekten size inanmıyorum! Bunu yapmanızın yasak olduğu elinizdeki broşürde yazıyor, bunu yapamazsınız!” diyerek homurdanmaya başladı. Benimse planım hazırdı ve doğru dürüst İngilizce bilmeyen şapşal turist rolünü oynayarak “Bayan, inanın çok üzgünüm; broşürde yazanları okumadım, lütfen bağışlayın!” deyip kibarcaca alttan ahyordum. Sonunda benimle uğraşmaktan vazgeçip “Ne yaptığınızı kesinlikle gör-

medim!” diyerek uzaklaştı ve yerine gitti. Doğrusu onun bu ‘görev ahlaki’ etik düşüncülerini bile şaşırtacak denli saf bir içtenliğe ve iyi niyete dayanıyor gibiydi ve bu yüzden de takdiri hak ediyordu. Ne var ki benim gibi amatör görünümlü bir tilkinin asla rahat durmayacağına da mesleki tecrübesiyle öğrendiği için olsa gerek, göz takibiyle yeni bir hamle yapmamı engelleme çabası içerisindediydi. O anı hayatımın sonuna dek unutmayacağım.

Londra’ya ikinci gelişim ise Londra Üniversitesi Goldsmiths Koleji Görsel Kültürler Bölümü’ne yaptığım doktora başvurusu neticesinde 2008 Temmuz’unun son haftasında mülakata çağrılmamla vuku buldu. Bu gelişimde ise beni Piccadilly Circus’ta sevgili dostum Yusuf Müftüoğlu’na karşıladı ve yol yorgunluğumu atabilmem için civardaki güzel bir restoranda bana akşam yemeği ısmarlama lütfunda bulundu. LSE’de medya çalışmalarını alanında sürdürdüğü yüksek lisans eğitimini o sırada henüz tamamlamamış olan Yusuf’la tanışıklığımız eskilere dayanır. 90’lı yılların sonunda edebiyat çevrelerinde sıkça karşılaştığımız sıralarda o, çeşitli dergilerde İngilizceden, İtalyancadan ve yanlış hatırlıyorsam Fransızcadan yaptığı şiir tercümelelerini art arda yayımlıyor, bense ara sıra kendi yazdığım birkaç şiiri yayımlamakla yetiniyorum. Hatta bazı Türk şairlerin şiirlerini de bu dillere çevirip yayımlattığı oluyordu Yusuf’un. Bu hayat dolu ve bildiklerini paylaşmak konusunda son derece cömert olan entelektüel

Victoria & Albert
Müzesi

adam, ikinci ziyaretimde bana Thames nehri kıyısında yaptığım akşam yürüyüşlerinde eşlik etti ve parlak zekasını yansıtın ince mizah yeteneğiyle süslediği güzel sohbetini benden esirgemedi.

Goldsmiths'te Öğrenciliğe Doğru

Şu anki danışmanım Jean-Paul Martinon, beni mülakat için Goldsmiths'e davet ettiğinde, baş vurduğum doktora programını yakından tanıyabilmem için 24-26 Temmuz'da Görsel Kültürler Bölümü'nde düzenlenen *1.1. Küratöryel/Bilgi Semineri'*ne katılmamın iyi olacağını düşünmüştü. Böylelikle hem ben programın yapısını biraz daha yakından tanıyabilme imkanı bulacaktım, hem de hocaların mülakatın yanı sıra üç gün boyunca benim seminerde yürütülen tartışmalarda göstereceğim performansımı gözlemlemiş olacaktı. Nitekim Zygmunt Bauman'ın konuşmacı olarak teşrif ettiği 24 Temmuz'daki oturumdan sonra bölümün kurucusu ve program direktörü Prof. Dr. Irit Rogoff ve Dr. Jean-Paul Martinon, Goldsmiths'in bahçesinde güneşli bir havada beni sözlü sınava aldılar. İrit'in hakiki bir 'insan sarrafı' olduğunu belli eden incelikli sorularıyla beni terlettiği mülakat 45 dakika kadar sürdü. Bu mülakattan üç hafta kadar sonra Jean-Paul'den Görsel Kültürler-Küratöryel/Bilgi başlıklı doktora programına kabul edildiğimi ve kendisinin *Digitized Heterotopia: A Phenomenology of Contemporary Museum Space* başlıklı araştırma projesini yönetmekten büyük bir memnuniyet duyacağını bildiren bir e-mektup aldım. Böylece üç-dört yıl kadar kalmak üzere Londra'ya üçüncü gelişim keşinleştirdim.

Doktora kabul edilmeden önceki bir yılım gerçekten de zihnen ve bedenen son derece yoruldum ve manen yıprandığım bir dönemdi. Bir yandan Walter Benjamin'in *Sanat Eseri* makalesinde ortaya koyduğu eleştirel film teorisinin kökeninde *Tarih Felsefesi Üzerine Tezler'de* ve *N: Bilgi Kuramı, İlerleme Kuramı* başlıklı risalesinde genişçe yer tutan Hegel'in ilerlemeci tarih metafiziğinin eleştirisinin yattığını göstermeye çalıştığım yüksek lisans tezimi yazıyor, bir yandan uluslararası konferanslara katılmak için akademik bildiriler hazırlıyor ve bunları yurtiçi ve yurtdışındaki üniversitelerde sunmak için seyahat ediyor, bir yandan zorlu bir doktora başvuru süreciyle boğuşuyor, öte yandan doktora araştırma projesini yazabilmek için henüz yeni tanımaya başladığım alanlarda (eksistansiyel fenomenoloji, görsel kültürler ve müzecilik çalışmaları) okumalar yapıyor, bütün bunlara ek olarak haftada beş gün tam meşai çalışıyor, ayda bir de bir dergiye (sarırm kimsenin okumadığı) müzik yazıları yazıyordum. Haftanın altıncı günü ise BSV Sanat Araştırmaları Merkezi çatısı altında *Sanat Felsefesine Giriş* seminerleri veriyordum. Üç-dört saatlik uykularla yürüttüğüm bu yoğun çalışma tempo-

sunun psikolojim üzerinde yaptığı ağır tahribat bir yana en yakınımdakiler de dahil olmak üzere neredeyse çevremdeki hiç kimse ne yapmak istediğimi anlamıyor, dahası emek verdiğim her işi iğneleyici sözlerle küçümsemekten ve bana hayata dair anlamsız nutuklar çekmekten geri kalmıyordu. Tıpkı bir Latin atasözünde belirtildiği gibi: *Damnante quod non intellegent* (Anlamadıkları şeyleri kınarlar). Bu zor dönemde bana manen sürekli yardımcı olan ve destek veren yalnızca birkaç dostum ve iki değerli kadın oldu: Sevgili anneciğim Jale Hanım (nam-ı diğer *Valide Sultan*) ve bana talebesi gibi değil evladı gibi davranarak ikinci bir anne olan çok değerli yüksek lisans tez danışmanı hocam Zeynep Davran. Diğerleri mi? Hepsi de berbattı!

Entelektüel açıdan en esashı yardımı ise çok değerli dostum Nuh Yılmaz'dan gördüm. ABD'deki George Mason Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Programı'nda doktora eğitimini sürdüren ve çağdaş sanat teorisi üzerine yoğunlaşan Nuh'la İstanbul'a gelişlerinde ve benim yine bir uluslararası konferans vesilesiyle ABD'ye yaptığım bir seyahatte Washington DC'deki evine misafir olduğumda görüştüm. Nuh'la görüşmelerimiz yalnızca bunlarla sınırlı kalmadı. Doktora başvuru sürecimde bütün yoğunluğuna rağmen proje metnimi defalarca okuma ve eleş-

Richard Hoggart
Binası'nın arka
bahçeden görüntüsü

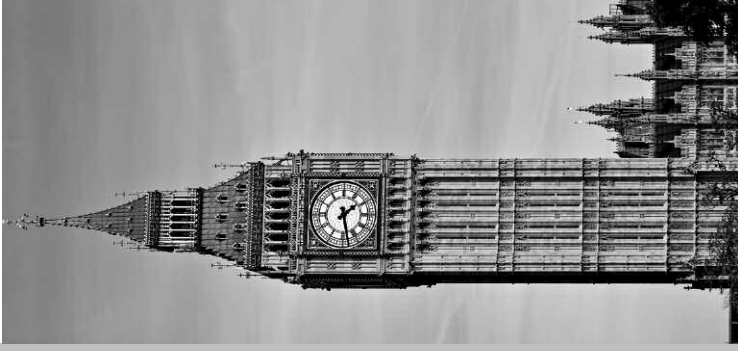
tırme lütfunda bulundu. Eleştiri ve önerilerini sadece sayılan yüze yaklaşan e-mektuplarla yürüttüğümüz tartışmalarda dile getirmekle kalmıyor, bazen beni ABD'den telefonla arıyor ve belki bir saatten fazla projem üzerine konuştuğumuz da oluyordu.

Nuh'la karşılaşmadan evvel ben film araştırmaları programlarına ilgi duyuyordum. Hatta bu hevesle Northwestern Üniversitesi Film Araştırmaları doktora program direktörü Prof. Dr. Hamid Naficy'nin yanı sıra Rochester Üniversitesi Görsel ve Kültürel Çalışmalar programı hocalarını da bizzat üniversitelerindeki odalarında ziyaret etmiş ve okullarına başvurmam için büyük bir teşvik de görmüştüm. Ancak Nuh'la yaptığımız uzun tartışmalar, beni film araştırmaları yerine görsel kültürler alanına yönelmemin ve belki sinemaya olan ilgimi ve bilgi-mi bu çatı altında sürdürüp geliştirmemin daha doğru olacağı sonucuna ulaştırdı. Nuh'un bir diğer katkısı ise, çağdaş kültürün bütün dinamiklerini küçümseyerek hayatın menbaı olan *oluşu* hiçe sayan ve iyiyi, doğruyu ve güzeli hiç usanmadan yüceltmece bir şekilde *öü/donmuş/durağan* bir geçmiş tasavvuruyla sınırlayan, kısacası "geçmiş kutsayan, şimdiki *yi yok sayan*" *Büyük Üstae'*larla yollarımı ayırmamın kaçınılmazlığını ve gerekliliğini bana şu cümlesiyle işaret etmiş olmasıydı: "Mezar kazıcıları hâlâ işlerinin başında mı?" Eğer yaşamak istiyorsam, çağına yabancılaşmış bu huzursuz mezarlıklarla ahbablığımlı sonlandırmalıydım; çünkü hayata giden yol, onların küreklerinin ucundan geçmiyordu.

Ve Londra'dayım

İşte bütün bu zorluklar geride kaldı ve Londra'da yepyeni bir hayatın kıyısında geziniyorum. Şu ana dek neler mi gördüm? Yukarıdaki iç katartıcı bahislerden sonra şimdi güzel şeyler anlatacağım. Londra'ya geldiğim ilk günlerde gündüzler ve akşamlar okul kayıt işleriyle uğraşmanın ve oryantasyon toplantılarına katılmanın yanı sıra etrafı tanımak, yeni insanlarla tanışmak, yemek pişirmeyi öğrenmek, sergi ve konserlere gitmek gibi işlerle, geceler ise geç saatlere kadar okuyarak geçiyordu. İçlerinde en küçük çocuğu olarak deyim yerindeyse "bir şehzade gibi" büyütülmüştüm. Yemeklerim önüme hazır geliyor, tabağımdaki meyveler bile doğranmış bir halde sunuluyor, giysilerim yıkanıp ütülenerek dolabıma asılıyordu. Hatta öyle ki, evin alışverişleriyle bile ben ilgilenmiyorum, ekmeğ elden su gölden yaşayıp gidiyordum. Yaptığım tek şey vaktimi kütüphanede, konserlerde, akademik toplantılarda, ahbap ziyaretlerinde geçirmek ve mümkün olduğunca daha çok yeri gezip görmektir. Tuhaf olan şey, bana sunulan bunca imkana ve gösterilen titizlik ve ihtimama karşılık şımank bir züppeye dönüşmemiş olmamdır. Yine de benim bu "şehzade gibi büyütülmüş" olma durumum, yurtdışına gidişim ke-sinleştiğinde evdekileri iyiden iyiye telaşlandırdı. Yumurta pişirmekten başka bir şey bilme-

Saat Kulesi,
Westminster Sarayı,
Londra

yen, yatılı kalmanın zorluklarından habersiz bu bünye, gurbet ellerde bunca yükü taşıyabilir miydi acaba?

Bu kaygı elbette haklı nedenlere dayanıyordu. Yine de bir “sözde şehzade” olarak dedelerimden daha başarılı olduğum söylenebilirdi. Zira Osmanlı hanedanı ülkeden Cumhuriyet idaresi tarafından sürdürüldüğünde sıradan hayatın gerçeklerinden o kadar habersizdi ki, bir kahya Sultan'a karnabahar alıp getirdiği vakit Sultan “Ay ne güzel çiçekler, vazoya koyalım” diyebilmişti. Hiç değilse ben nasıl pişirileceklerini henüz bilmesem de sebzeleri, meyveleri tanıyor-dum. İlk günlerde sıklıkla gerçekleştirdiğim market gezilerim pedagojik amaçlıydı. Bu gezilerin kökeninde yatan temel problematik şuydu: Acaba orda yiyebileceğim neler var ve nasıl pişirilirler? Bu durumum, insanlık tarihinin erken dönemlerinde, yani Paleolitik Çağ'da yaşamış herhangi bir ‘toplayıcı’ türdeşimle özdeş olduğumu derinden derine hissettiriyordu. Fakat iyi bir aşçı olma yolundaki evrimimi çok hızlı tamamladığımı da söylemeden edemeyeceğim. İlk denemelerim elbette makamaları ve gayet başarılıydı: pesto soslu penne, mantarlı ravioli ve bolonez soslu spagetti. Sonraki denemelerim balık ve tavuk yemekleriydi: mantarlı-fındıklı somon fileto fırında, köri soslu sebzeli tavuk. Somonu bazen brokoli, mısır ve haşlanmış mink patateslerle süsleyerek ve özel baharatlarıyla zenginleştirerek pişirdiğim de oluyordu. Bir defasında evdekilerin şaşkın bakışları arasında permecano peynirli mantarlı krep, bir başka seferinde ise sıcak çikolata soslu brownie bile yapmıştım. Mutfak işlerinde benden daha yaratıcı bir arkadaşım var burda: Buğra. Sebzeli bohça böreği ve dolmalar gibi Türk mutfağının güzelliklerini sofraya getirebilmesinin yanı sıra karidesli noodle ve fajita gibi Çin ve Meksika yemeklerini pişirmekteki maharetinin de açıkça gösterdiği gibi, Buğra mutfak işlerinden iyi anlayan, farklı lezzetleri keşfetmeye açık, yaşamı estetize etmeyi seven, *zevk-i selim* sahibi bir lisansüstü hukuk öğrencisi. Sözü fazla uzatmayayım; üç ay içinde yemek pişirmeyi hakıyla öğrendim ve göz kararıyla pişirdiğim ve yeni denediğim bazı yemeklerin tariflerini an-neme verdim.

Bu Şehirde Neler Oluyor?

Londra ilk geldiğimden beri büyüüne kapıldığım ve içimde “burda yaşamalıyım” isteği doğuran bir şehir. Burası insanlarından lokantalarına, kütüphanelerinden sahafına, müzelerinden konser salonlarına, parklarından alışveriş yerlerine, market raflarından üniversitelerine kadar tam bir “çeşitlilik patlamasının” yaşadığı bir şehir. Onu büyüleyici kılan da işte bu insana bol seçenek sunan dinamik yapısı... Üstelik bu çeşitlilik New York'taki kadar yorucu olmadığı gibi şehrin mimari yapısı da devasa NY gökdelenlerinden farklı olarak “insani” boyutlarda. Şehrin yeraltının metro ağı ile örülmüş olması, ulaşımın zaman kaybetme derdini büyük ölçüde çözmüş görünüyor. Londra'nın havası, suyu, doğal ve tarihi zenginliği her ne

kadar İstanbul'la kıyaslanamazsa da, şehrin merkezlerindeki geniş parkları ve düzenli şehir mimarisi insana nefes aldırıyor ve bu yönüyle İstanbul'un boşluksuz dipdibe yapılarıyla insanı bunaltan boğucu atmosferinden ayrılıyor. Kültürel ve sanatsal etkinliklerin niteliksel ve niceliksel çokluğu açısından ise dünyada buraya rakip olabilecek tek şehir New York. Hal böyle olunca insan bu şehirde nereden çıkıp nereye gideceğini şaşırıyor.

Saint Martin's Church'teki büyüleyici konserleri ilgiyle takip etmeye çalışıyorum. Bach, Mozart, Vivaldi, Handel, Rachmaninov ve Barok şaheserler üzerine tertip ettikleri tematik konserlerin yanı sıra bazen caz konserlerine de yer veriyorlar. Şu ana değin ayrıca İngiltere Kraliyet Sanatlar Akademisi'ndeki bazı sergilere de katılma fırsatı buldum. Bunların yanı sıra Londra Üniversitesi Şarkiyat ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) Osmanlı sanat tarihi üzerine doktora eğitimini sürdüren sevgili dostum Philippe Bora Keskiner'le uzun sohbetler ettğimiz ev toplantıları tertip ettik ve Green Park yürüyüşleri yaptık. Bu ev toplantılarımıza ileride Londra'daki diğer dostlarımız serhanende Serkan Delice ve rahmetli Cınuçen Tanrıkorur'un talebelerinden Udi Tolga Bektaş'ın da katılmasını kararlaştırdık. Uzun ev sohbetlerimizde edebiyattan görsel sanatlara, klasik sanattan güncel sanata, felsefeden sanat tarihine uzanan konular konuşuyor; bazen bir metni açıp biraz okuyor, eğer sıkılırsak musiki meşk ediyoruz. Bora konservatuar mezunu ve Ruhi Ayangil'in talebesi. Musiki nazariyesinin yanı sıra kendisi bilhassa Osmanlı'da hat sanatının gelişim evrelerini öğrenmem için bana yardımcı oluyor. O, kelimenin tam anlamıyla bir Mustafa Rakım hayranı. Klasik sanatların ve çağdaş sanatların her ikisinden de zevk alan bir insan olarak kanaatim o ki, eski sanattan zevk alabilmek herkesin harcı değil kuşkusuz. Fakat her ne kadar insan mazide üretilmiş sanat eserlerinden zevk alabilirse de, yine de bu zevk, onun güncel sanat eserlerinden alacağı zevki asla perdememeli ve kişi güncel sanatın yeni dilini öğrenmeye de heves etmeli. Bu genç adam bu bakımdan da zengin bir kişiliğe sahip.

Bora beni birkaç defa da üyesi olduğu Kraliyet Asyatik Cemiyeti'nin bazı seçkin toplantılarına götürdü. Bunlardan birinde Bora'nın SOAS'taki danışman hocası Prof. Dr. Doris Behrens-Abouseif, "The Mosque of Sultan Hasan: Architecture and the Arts of the Book" (Sultan Hasan Camii: Mimari ve Kitap Sanatları) başlıklı bir konferans verdi. Aralık ayı programında ise Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Edhem Eldem "The Ottoman Culture of Death: A Vision of Modernity and Change" (Osmanlılarda Ölüm Kültürü: Modernlik ve Değişim) başlıklı konferansında Foucaultcu bir perspektiften Osmanlı'da iktidarın emperyal bir güce kavuşmasından sonra kendisini mezar taşlarında nasıl görünür kıldığını ve pekiştirdiğini örneklerle açıkladı. Royal Asiatic Society'de ayrıca SOAS'ta Osmanlı sanatı üzerine çalışan diğer bazı Türk doktora öğrencileriyle de tanıştım.

Goldsmiths'te Doktora: Çağdaş Sanat ve Küratöryel Teori

Doktora eğitimimi sürdürdüğüm Londra Üniversitesi Goldsmiths Koleji'ndeki Görsel Kültürler Bölümü'nün sıcak bir atmosferi var. Sanat Tarihi, Resim, Sinema kökenliler dışındaki hocalar ya felsefe kökenli, yahut felsefi eğilimleri güçlü kişiler. Bölümde en güçlü ekoller fenomenoloji (bilhassa Heidegger ve Merleau-Ponty), eleştirel teori ve yapısökümcülük. Mesela kendisinden 'felsefi estetik' dersi aldığım Prof. Dr. Alexander Garcia Düttmann Alman asıllı bir felsefeci ve şu anda Goldsmiths'te bir Felsefe Bölümü kurmak için gerekli çalışmaları yürütüyor. Ayrıca Lisansüstü Okulu (Graduate School) çatısı altında Prof. Dr. Alexander Garcia Düttmann, Prof. Dr. Howard Caygill, Dr. Jean-Paul Martinon ve Dr. Alberto Toscano yönetiminde çalışan bir Kıta Felsefesi Araştırmaları Topluluğu var.

Kayıtlı bulunduğum Görsel Kültürler ve Küratöryel/Bilgi doktora programlarının mutlak seminerlerini takip ediyorum. Küratöryel/Bilgi programı, profesyonel manada küratörlükten (*curating*) farklı olarak küratörlüğe dair kuramsal bir düşünce üretimini (*the curatorial*) hedefliyor. *Curatorial/Knowledge* başlığı ise, bir bilgi üretimi ve bilgi ile bağlantı kurma olarak küratörlük anlayışına atıfta bulunuyor. Bu anlayışa göre 'bilmek', birtakım malumatı ve türlü malzeme için çekmek yahut basitçe tahlil ve yorumdan ziyade bizim çeşitli eylemlerimiz yoluyla etkin bir şekilde ürettiğimiz bir şeydir. *Curating* müze yahut galerilerde sergileme faaliyetleri tertip etmek gibi daha teknik konularla ilgilenirken, *the curatorial* sergi mekanında küratör tarafından maksatlı yahut gayriihtiyari olarak üretilmiş olan ne varsa derin bir bakışla keşfeder. Bununla seyirlik yahut seyirlik olmayan bilgi, performanslarda gömülü bulunan ideolojiler, bilginin etkileşimli, ilişkisel ve katılımcı doğası, bilinebilirliğin sınırları ve bilginin imkanları ve bütün bunlara ilave olarak küratöryel'in üretiminde kullanılan bütün bilgi kaynakları -historiyografik, kütatografik, tecrübi- kastediliyor. Kısacası bu alanın amacı, bir küratörlük faaliyetleri bilimi kurmak yahut nasıl sergi düzenleneceğine dair teknik bilgi üretmek değil, küratörlük faaliyetleri üzerine bir söylemin açığa çıkış imkanlarını keşfetmektir. Bu söylem zorunlu olarak tarihsel, kuramsal, eleştirel, epistemolojik ve siyasal bir terkidir. İşte bu doktora programı sözü edilen bu biraradalıklarla küratörlerin, sanatçıların, düzenleyicilerin, editörlerin ve maddi kaynak sağlayan kurumların içerisinde beraberce 'görsel bilgi'yi ürettiği çeşitli çerçeveleri keşfetmeyi amaçlıyor.

Programa halihazırda kayıtlı bulunan öğrenciler ABD, Almanya, Belçika, Danimarka, Hindistan, Hollanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Kanada, Kore, Polonya, Portekiz ve Türkiye'den geliyor ve yine bunların büyük çoğunluğu ABD, İngiltere, İsrail, Kanada, Asya ve Avrupa'daki diğer ülkelerdeki modern sanat müzeleri ve çağdaş sanat galerilerinde 'küratör' olarak çalışmış veya

St Martins Kilisesi'nde klasik Batı müziği konserlerinin yanı sıra bazen caz konserlerine de yer veriyotlar.

çalışıyor. Birkaçından kısaca bahsetmem gerekirse: Joshua Simon, birçok diğer serginin yanı sıra İsrail'de düzenlenen 1. Herzliya Çağdaş Sanat Bienali'nin küratörlüğünü yapmış. Simon ayrıca İsrail'de İbrance yayın yapan sinema dergisi *Maarvon: New Film Magazine*'in yanı sıra *Maayan: Journal of Art and Poetry*'nin de editörlüğünü yürütüyor. Polonya'daki Wyspa Institute of Art'ın kurucularından ve halihazırdaki yöneticisi olan Aneta Szylak, İstanbul Bienali de dahil olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde sergiler düzenlemiş başarılı bir küratör. Jenny Doussan ise Metropolitan Museum of Art, Gugenheim Museum, Museum of Modern Art - New York (MoMA) gibi dünyanın önde gelen müzelerinde küratör olarak çalışmış.

Yeri gelmişken, Goldsmiths'in kütüphanesinin de hayli geniş olduğunu söylemem gerekir. İki katlı kütüphanenin birinci katı diğer alanlara ayrılmış, ikinci katında ise sadece sanat kitaplarına yer veriliyor. Burada aradığım kitapların çoğunu bulabiliyorum. Ne yazık ki Türkiye'de sanat üzerine kurulmuş bu çapta tematik bir kütüphane bulunmuyor. Bu eğitim yılı içerisinde Görsel Kültürler ve Küratöryel/Bilgi programlarının mutlak seminerleri ve çalıştayları dışında ayrıca *Contemporary Art Theory* başlıklı master programı kapsamında verilen şu iki derisi 'dinleyici' olarak takip ediyorum: *Judgment and Creation: Kant's Third Critique and Interpretations of It* (Alexander Garcia Düttmann); *Frankfurt School to Deconstruction and Beyond* (Simon O'Sullivan, Alexander Garcia Düttmann, Astrid Schmetterling).

Küratöryel/Bilgi Seminerleri

Dört-beş haftalık periyotlar halinde farklı profesörlerin yönettiği *Visual Cultures* seminerleri her hafta yapılırken, Irit Rogoff ve Jean-Paul Martinon yönetimindeki *Curatorial/Knowledge* seminerleri iki ayda bir yapılıyor ve bunlardan sondan bir önceki seminer geçtiğimiz Aralık ayı başında Londra Üniversitesi, Kopenhag Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Doktora Okulu, Overgaden Gallery ve Danimarka Kraliyet Sanatlar Akademisi (Kunstakademiet) işbirliğiyle Kopenhag'da düzenlendi.

13. *Küratöryel/Bilgi Semineri*'nin ilk günü oturumları Kopenhag Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Doktora Okulu'nda gerçekleştirildi. Oturum Kopenhag Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyeleri Prof. Dr. Frederik Tygstrup ve Doç. Dr. Rune Gade'in yaptığı açılış konuşmaları ve Kopenhag Üniversitesi'nde çağdaş sanat adına yürüttükleri faaliyetlerin sunumuyla başladı. Ardından Goldsmiths'ten Küratöryel/Bilgi doktora program direktörleri Prof. Dr. Irit Rogoff ve Dr. Jean-Paul Martinon programın amacı, yapısı ve program çatısı altında oluşturulmaya çalışılan kavram örgüsü hakkında konuştular. Daha sonra *U-Turn Quadriennale*'in artistik direktörleri Solvej Helweg Ovesen, Charlotte Bagger Brandt ve Judith Schwarzbart tarafından söz konusu kadriyal üzerine bir sunum ve ardından tartışma gerçekleştirildi. Programın

ikinci günkü oturumları Overgaden Gallery'de galerinin artistik direktörü Cecilie Hgsbro Østergaard'ın ve Copenhagen Free University'den Jakob Jakobsen'in sunumları ile açıldı. Akabinde doktora ğrencileri Sarah Pierce (Goldsmiths), Jesper Rasmussen (Kopenhag .), Peter van der Meijden (Kopenhag .) ve Lars Bang Larsen'in (Kopenhag .) sunumları ve her sunumu takip eden sorular ve tartışma bölümleriyle ikinci gün tamamlanmış oldu. nc günkü oturumlar ise Danimarka Kraliyet Sanatlar Akademisi'nde Goldsmiths'ten damışma-nım Dr. Jean-Paul Martinon'un *The Horizon of the Curatorial* başlıklı sunumuyla başladı. Martinon bu sunumunda Husserl'in *Ideen zu einer reinen Phnomenologie und phnomenologischen Philosophie* (1913) adlı eserinde geliştirdiği *Horizont* (ufuk) kavramının kratryelin fenomenolojisi içerisinde nasıl bir yer tutabileceği sorunu üzerine yoğunlaştı. Martinon'un sunumu bilhassa Irit Rogoff'un ve Goldsmiths doktora öğrencileri olarak bizlerin sorularıyla genişçe tartışıldı. Seminerin son oturumu sanatçı ve küratör Süren Andreasen'in *Expedient Structures: On Mediation and Contemporary Art* başlıklı sunumuyla tamamlandı.

14. *Küratöryel/Bilgi Semineri* ise 23-25 Ocak 2009 tarihlerinde Londra'da Goldsmiths, University of London çatısı altında gerçekleşti ve İsrail'deki Bar İlan niversitesi'nde görsel kültür-ler ve ağdaş felsefe dersleri veren Dr. Ariella Azoulay'ın konuk konuşmacı olarak katıldığı oturumla başladı. Ekim 2008'de piyasaya çıkan *The Civil Contract of Photography* başlıklı kitabın da yazarı olan Dr. Azoulay, İsrail'in son olarak Gazze'de gerçekleştirdiği katliamın hiçbir yerde yayımlanmamış "açık değil örtük şiddet içeren" fotoğrafları eşliğinde işgalin tarih-esini sundu. Azoulay ayrıca işgalin tarihiyle ilgili olarak küratörlüğünü yaptığı ve Haziran 2007'de Tel Aviv'deki Minshar Art Gallery'de düzenlenen *Act of State, 1967-2007: A Photographed History of the Occupation* başlıklı eleştirel bir fotoğraf sergisi hakkında da bilgi verdi. Kronolojik ve tematik iki eksen den oluşan serginin içeriğini oluşturran fotoğraflarla arşivlerde ilk defa karşılaştığı anı "gördüklerim, işlediğimiz sulardı" cmlesiyile özetleyen Azoulay, İsrail'de işgali ayrıntılı bir şekilde resmeden arşiv fotoğraflarının araştırmacılar tarafından kullanılmasına izin verilmediğini de sözlerine ekledi. Sunumunda kitabının temel tezine de sıklıkla atıfta bulunan konuşmacı, "fotoğrafın fotoğrafının bir ürünü ve fotoğrafçıya ait olmadığını, fakat fotoğrafçı ile fotoğraflanan kişinin bir karşılaşması, yani farklı protagonistlerin ortak ürünü olduğunu" belirtti. Buna göre, her fotoğraf fotoğrafçı ile fotoğraflanan arasındaki karşılaşma anının izlerini taşır ve karşılaşan taraflardan hiçbirisi bu görsel kitabeyi kontrol edebilme yahut izlerde olacakları belirleyebilme gücüne sahip değildir. Fotoğraf hiçbir zaman tamamlanmış değildir, her an "beklenmeyen" in müdahalesine açıktır. Fotoğraf hiçbir şeyi sabitlemez ve kimseye ait değildir. Fotoğraflar ne mesaj taşır ne de hakikat iddiasındadır; yalnız-

ca bir söylem için başlangıç noktasıdır. Hakikati taşımadıkları gibi onu çürütmeyiz de. Fakat fotoğrafların hakikati summuyor oluşu, bizim hakikat arayışından vazgeçmemizi gerektirmez. Fotoğraf hakikati taşımaz ama hakikat için deliller sunar. Yine de bir suçun yahut adaletsizliğin fotoğrafı dahi bir delil olmamanın çok ötesindedir; o üzerimize bir görev ve sorumluluk yükler. İşte fotoğrafın bu yularından boşanmış hali fotoğrafa özgü etik ve siyaset meselelerini yepyeni bir tarzda düşünmeyi icap ettirir. Özetle Azoulay, siyaset için görsel mekan yaratmada fotoğrafın oynadığı rolü sorguluyor ve fotoğrafın siyasi ve ahlaki statüsünü kuşatıcı bir şekilde yeniden düşünmeyi öneriyordu.

İsrail devletinin yurttaşları olmayan Filistinlilerin 1948'den bu yana çekilmiş fotoğraflarından hareketle İsrail ulus devleti içindeki 'kendisi' yurttaşlığını sorgulamaya ve tanımlamaya çabalarını belirten ve fotoğraf kavramını siyaset teorisi bağlamına oturtarak fotoğraf üzerinden 'yurttaşlık' kavramını sorgulayan Azoulay, siyaset felsefesinin 'toplumsal sözleşme' teorilerinin dilkey düzlemde devletle yurttaş arasındaki öte bir öneri getirmemesi dolayısıyla yetersiz kaldığını, halbuki içinde yaşadığımız dünyada yurttaşlığın daha geniş bir kavram olarak yatay düzlemde sivil bir çerçevede yeniden düşünülmesi gerektiğinin altını çizdi. *Fotoğrafın Sivil Sözleşmesi* başlıklı kitabında modern yurttaşlık tarihinin anahtar metinleri sayabileceğimiz İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ni, ayrıca Giorgio Agamben, Hannah Arendt, Olympe de Gouges ve Jean-François Lyotard'ın ilgili eserlerini sıkı bir şekilde denetleyen Azoulay'a göre fotoğraf hem bireylerle onları yöneten güç arasındaki bir dizi ilişkidir hem de bu gücü sınırlandıran eşit bireyler arasındaki bir ilişki biçimidir. O halde şu soru sorulmalı: Fotoğraftaki öznenin bana hitap ettiği bu mekan nedir? O politik bir mekandır. Peki bu politik mekanda birbirimizle olan bağları sağlayan nedir? Azoulay'a göre özneler arasındaki bu bağlantıyı fotoğrafın sivil sözleşmesi sağlar. *Fotoğrafın Sivil Sözleşmesi* başlıklı kitap, devletsiz bir kimse dahi olsa, diğerlerine fotoğraflar aracılığıyla hitap eden yahut fotoğrafın muhatapı olan kişinin nasıl fotoğraf yurttaşlarından bir yurttaş olacağını gösteriyor. Fotoğrafın sivil sözleşmesi, kişinin diğerleriyle bir iddiasını paylaşabilmesini yahut diğerlerine hitap edebilmesini sağlıyor. Fotoğrafın sivil sözleşmesi, Susan Sontag'ın *Regarding the Pain of Others*'de ortaya koyduğu fotoğraf anlayışından çok farklıdır; çünkü Azoulay'ın bize gösterdiği 1982'de çekilmiş fotoğraftaki Filistinli bakkal, kameraya doğru kaldırıp elinde tuttuğu kırık asma kilitte İsrail ordusunun saldırılarının delilini sunuyor ama onun yüzünde hiçbir acı ifadesi yer almıyor; bu yüzden, Azoulay'a göre o, acısını sergileyen bir kurban değil, muhatapları na olan biteni gösteren etkin bir faildir.

Gönülden gönüle bir pencere vardır...

Ustasına karşı eşitlik iddia eden, onunla kendini bir gören çırak ne kadar uğursuzdur. Hem de nasıl bir ustaya karşı; nazarında, açıkta, gizlide bir olan dünya ustası ile boy ölçüşür. Öyle bir usta ki onun gözü Allah nûru ile görür olmuş; bilgisizlik perdelerini yakmış.

O zavallı çıraksa, delik deşik eski kilimi bir perde yapmaya çalışır, o hikmet sahibinin önüne gerer. Fakat o kilimin her deliği bir ağız hâline gelir de, ona güler.

Usta çırağa der ki:

Ey köpekten de aşağı olan! Sende bana karşı hiç mi vefâ yok? Haydi sen beni usta yerine koyma, zorlukları çözen bir adam bilme, kendin gibi bir talebe say, bir kör gönüllü olarak gör. Senin canına, gönülüne yardımım da mı dokunmadı? Bensiz sana bir feyz ulaşmayacağı için mânâ yolunda ilerlemeye imkân yoktur. Şu hâlde görüyorsun ya, gönülüm senin bahıtının tezgâhı. Ey yanlış düşünen kişi, ne diye bu tezgâhı kırar dökersin?

“Ben çekememezlik çakmağımı gizlice çakıyorum” diyorsun; ama sen gönülden gönüle pencere olduğunu bilmiyor musun? Sonunda gönül, senin fikrini pencereden götürür ve andığına şehâdet eder. Gönülün senin kalbinde olanı görüyor, fakat kereminden ötürü yüzüne vurmuyor. Ne söylesen gülüp; “Evet evet” diyor. O senin hilene, düzene gılmüyor; yaptığın şeye, kötü huyuna gülüyor.

Düzeniye karşılık bir düzenci, düzene karşılık bir düzen verilir. Kâseyi vur, kır; testiden iç; senin cezân işte budur.

İbn Sinâ'nın Varlık-Mahiyet Ayrımı Üzerine Tartışmalar
/ Sinan Oruç 102

İbn Sinâ'nın Varlık-Mahiyet Ayırımı Üzerine Tartışmalar*

Sinan Oruç

Bu çalışmanın amacı, İbn Sinâ'nın *varlık-mahiyet ayırımı*na ilişkin modern akademik araştırmalardaki uzun soluklu ve yoğun tartışmaları değerlendirmektir. İbn Sinâ'nın vefat ettiği 11. yüzyılın hemen ardından hem Batı'da (İbn Rüşd ve Thomas Aquinas) hem de Doğu'da (Sühreverdî ve Tûsî) ciddi tartışmaların merkezi haline gelen varlık-mahiyet ayırımı, 20. yüzyılda konu üzerine yapılan akademik araştırmalarda da önemli bir yer işgal etmiştir. Biz de bu makalede meselenin tarihî sürecinden ziyade, 20. yüzyılda oluşan geniş literatürü ele almaya çalışacağız.

Bu makalenin amacı, varlık-mahiyet ayırımı konusunda kimin haklı olduğunu ortaya koymak değildir; bilakis bu konudaki farklı anlayışların sebepleri üzerinde durmaktır. Bu minvalde, İbn Sinâ'nın mahiyeti mi yoksa varlığı mı öncelediği, metafiziğinin merkezine kavramsal/zihnî olanı mı, yoksa gerçek/hakikî olanı mı koyduğu şeklindeki pek çok soru literatürde farklı şekillerde yanıtlanmıştır. Benzer şekilde ayırımın Yunan kaynaklı mı, Yeni-Eflatuncu mu, yoksa erken dönem kelimî tartışmaların bir sonucu mu olduğu meselesi de muhtelif iddialarla desteklenmeye çalışılmıştır. Bu ve bunun gibi pek çok hususun temelinde, gerek araştırmacıların önyargılarından kaynaklanan tarihî, gerek aslı metinlere vukufiyetsizlikten kaynaklanan dilsel, gerekse de İbn Sinâ'nın bazı kavramları farklı yerlerde farklı anlamlarda farklı kişilere hitaben kullanmasının doğurduğu semantik problemlerle-

* Bu çalışma, 8-9 Şubat 2008 tarihinde düzenlenen Bilim ve Sanat Vakfı 19. Öğrenci Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

rin yol açtığı yanlış ve farklı değerlendirmeler yatmaktadır. Dolayısıyla, aşağıda çizmeye çalışacağımız portre bu zorluklardan dolayı ayrı yollarda ilerleyen bir dizi iddia ve değerlendirmeyi derli toplu halde bir araya getirip, mukayeseli çalışmalara bir zemin hazırlamak iddiasındadır.

Aristo *Metafizik*'inde Sokrates'e iki şey borçlu olduğumuzu söyler: Tümevarımsal akıl yürütme ve küllî tanım.¹ Bir şeyin ne olduğunu, yani mahiyetini nasıl bilebileceğimizi Sokratik metot sayesinde öğrendik. David Burrell, bu aporetik metodun birşeyin tanımına dair bir formül verdiğini ve bu sayede -Yunan dünyasındaki hitabet ve retoriğe dayalı entelektüel ortam dikkate alındığında- tanımlar üzerinde ittifak edilerek daha sağlıklı bir anlaşma ve tartışma ortamı oluşturulduğunu söyler.² O, kendi kurduğu anlatıda *aporia*-dan, yani *aporetik* olandan başlar ve İbn Sinâ'yı bu aporetik gelenek içinde değerlendirip kritik eder. Biz de Burrell'in başladığı yerden hareket edip yolculuğumuza pek çok noktada ondan ayrılan Fazlur Rahman, Nadir el-Bizri ve Toshihiko Izutsu ile devam edeceğiz. Bu arada yer yer yolun dışına çıkarak Robert Wisnovsky ve Parviz Morewedge'in de değerlendirmelerine yer vereceğiz.

Aporia'nın Yolu

Bilindiği üzere Aristo, Eflatuncu idealar teorisini reddedip metafiziğinin merkezine tikelleri/cüz'leri yerleştirmek için büyük bir gayret sarf etmiştir. Bu amaçla *cevher* kavramını *birincil* ve *ikincil* cevherler diye ayırıp aslı cevherlerin birincil cevherler (*cüz'iler*) olduğunu vurgulamıştır. Ancak, Aristo hayatının bir döneminde cüz'ilerin aslı cevherler olduğu düşüncesini bırakıp diğer bir cevheri, yani *mahiyet*³ aslı cevher olarak görmüştür. Tabii ki bu kabul, türsel cevherler karşısında küllî cevherler problemini doğurmuş, onu Eflatuncu küllî cevherler teorisinden sıyrılmak için ciddi bir çabaya zorlamıştır. Mahiyetlere -şu ya da bu şekilde- tekabül eden türler (türsel cevherler), Aristo felsefesinde aslı cevherler konumunu almıştır.⁴ Bu

minvalde düşündüğümüzde Aristo'nun "bir şeyin cevheri, onun mahiyetidir" yaklaşımı, Charles Kahn'ın Yunan ontolojisinin seyri hakkında söylediklerini teyit ediyor: "Parmenides'den bu yana Grek ontolojisinde varlık sorunu, bilgi ve doğru anlaşmayı mümkün kılmak için gerçekliğin -ya da âlemin- *ne* olması gerektiğine ilişkin bir problemdir."⁵ Dolayısıyla bu alıntıdan *söyleme* (anlaşmaya ve tartışmaya) dair olanın, her Yunan düşünüründe zihnî bir arka plan olarak bulunduğunu ve bilgi, bilme ve doğru düşünmenin metafizikte esaslı bir konuma geldiğini çıkarmak zor değildir. Bu noktada Burrell kavramsal olanın, yani tanıma ve zihnî olana yönelik temayülün Grek düşüncesinde aporetik bir hâkimiyet kurduğunu söyler. Aristo'nun birincil cevherleri öncelemeye çalışan metafiziğinin bunu aşmaya yönelik bir çaba olduğunu, ancak yukarıda aktardıklarımızda da gördüğümüz üzere Aristo'nun bu ikisi arasında, aporetik ile gerçek arasında gidip geldiğini iddia eder.⁶ Ona göre, işte bu aporetik dikotominin aşılması için semavî dinlerin felsefeye müdahalesi gereklidir. "Modern anlamda *varlık* kavramının felsefede merkezî bir konuma gelmesi, Grek ontolojisinin bir yaratma metafiziği ışığında revize edilmesiyle gerçekleşmiştir."⁷ Burrell'in Kahn'dan yaptığı bu alıntı İbn Sinâ'nın varlık-mahiyet ayrımı hakkındaki bakış açısını anlamak açısından da önemlidir. Çünkü Kahn'a göre mezkur revizyon sayesinde Eflatuncu eski *varlık* ve *oluş* ikilemi paradigmatik bir dönüşüme uğrayarak *vacib* (zorunlu) ve *mümkün*in birbirinden keskin şekilde ayrıldığı yeni bir metafizik sisteme dönüşmüştür. Yunan düşüncesindeki "üzerinde en ufak bir yokluk kırıntısı dahi olmayan ontolojik blok", bu yeni yaratma metafiziği sayesinde Tanrı'nın zihninde bir *imkân* haline gelmiş ve varlık, Tanrı'nın kendisinden gayrı her şeye bahşettiği bir 'araz'a (*accident*) dönüşmüştür.⁸

Yunan düşüncesindeki sınırlı metafizik çerçeveyi aşarak teoloji temelinde gelişen bu yeni metafizikte varlık mahiyetlerden ayrılıp, onlara dışarıdan gelen, yani Tanrı tarafından bahşedilen bir araz haline gelmiştir. Burrell'e göre bu ayrım entelektüel tarih açısından

çok ciddi bir hamledir. Çünkü bilindiği gibi Aristo felsefesinde birşeyin mahiyetini bilmek onun varolduğu manasına gelirken, varolduğunu bildiğimiz bir şeyin mahiyetini bilmememiz söz konusu değildir.⁹ Fakat İbn Sinâ'ya geldiğimizde bir şeyin *ne* olduğunu bilmekle onun *var* olup olmadığını bilmek birbirinden bağımsız iki ayrı durum haline gelmektedir. Mesela bir üçgenin mahiyetinin bir düzlem ve kenarlardan oluştuğunu bilmek, bize gerçekten var olup olmadığı hakkında hiçbir şey söylemez. Benzer şekilde hayatında hiç fil görmemiş bir Eskimo, fili gördüğünde zihninde *ne* olduğuna dair hiçbir şey uyanmadan *varolduğunu de facto* (fiilen) bilir.¹⁰ Basitçe varlık ile mahiyeti birbirinden böyle ayırabiliriz. Bu noktada mesele varlıklarla mahiyetlerin ilişkisine ve nasıl oluyor da herhangi bir problem yaşamadan varlıktan bağımsız olarak bu mahiyetler hakkında konuşabildiğimiz sorusuna gelip dayanmaktadır.

Burrell İbn Sinâ'nın mahiyetle *küllî-i tabiî* kavramını kastettiğini ve varlığın (*enniyye*)¹¹ işte bu *küllî-i tabiî*lere araz olduğunu belirtir. Bu noktada küllî-i tabiî kavramının daha iyi anlaşılması açısından İslâm düşüncesinde genellikle üç farklı şekilde anlaşılan *mahiyet* kavramına değinmeliyiz:

1. Mahiyet olarak mahiyet (*lâ bi-şarti şey; küllî-i tabiî* kavramı);
2. Zihnî bir varlık olarak mahiyet (*bi-şarti lâ şey*, "o nedir?" sorusunun cevabı);
3. Hakikat anlamında dış dünyada bulunan mahiyet, (*bi-şarti şey'in*, madde suret birlikteliği).¹²

Küllî-i tabiî ne *küllîdir* ne *cüz'î*; üstelik küllî-i tabiîye herhangi bir şeyin isnad edilmesinden de bahsedemeyiz. Bu kavramın üretilme sebebi, varlığın mahiyetten -zihinde ya da dış dünyada- ayrı olduğu bir metafizik sistemde mahiyetlerin varlığı probleminin ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla küllî-i tabiî kavramına başvurmadığımızda henüz varolmamış mahiyetlerin varlığı çelişkisiyle karşı karşıya kalıyoruz. Peki, en küçük bir varlık kırıntısına dahi sahip olmayan bu mahiyetlerden çelişkiye düşmeden nasıl bahsedebiliyoruz?

Önemli İbn Sinâ şârihlerinden Nasîruddîn Tûsî bunu şöyle açıklamaktadır:

Mahiyet hiçbir şekilde akıldan başka bir yerde varlıktan ayrılmaz.

Bu ifade, 'mahiyet'in akılda 'varlık'tan ayrı olduğu şeklinde anlaşılmalıdır; zira -dış dünyada olmak *vücut-ı haricîye* tekabül ettiği gibi- zihinde olmanın kendisi de bir varolma biçimidir, yani *vücut-ı zihnidir*.

Aksine yukarıdaki ifade şu şekilde anlaşılmalıdır: Akıl öyle bir yapısı vardır ki mahiyetleri 'varlık'ı dikkate almadan düşünebilir. Bir şeyi dikkate almamak onu 'yok' (madum) saymak manasına gelmez. Dolayısıyla 'mahiyet'in 'varlık'la ittisafı sadece akılda vuku bulan bir olaydır. Bu cismin beyazlıkla ittisafı gibi değildir; zira mahiyet farklı, ona uruz eden ve *varlık* denen şey farklı bir 'varlık'a sahip değildir ki bu iki unsurun birleşmesi kâbil ile makbûlün birleşmesi gibi olsun. Aksine bir mahiyet 'ol'duğunda, kendi 'oluş'u onun varlığıdır.¹³

Görüldüğü gibi salt entelektüel bir çaba ile akıl herhangi bir şeyi tamamen varlıktan ayırarak, onu mutlak anlamda zamandan, mekândan ve hatta zihni varlığından dahi soyutlayarak düşünmemizi mümkün kılmaktadır. İşte aklımızın mümkün kılmasıyla çelişkiye düşmeden *küllî-i tabîi* kavramından bahsedebiliyoruz.

Tam bu noktada Burrell, İbn Sinâ'nın küllî-i tabîileri başlangıç noktası aldığını¹⁴ ve varlığın bu mahiyetlere Tanrı tarafından -araz olarak- bahşedildiğini iddia etmektedir. Peki, neden böyle bir başlangıç noktası tercih etmiştir?¹⁵ Burrell, İbn Sinâ'nın -bu tercihle- mahiyeti öncelediğini ve kavramsal olanı -Burrell'in terminolojisiyle aporetik olanı- metafiziğin asıl konusu olması gereken gerçek/hakikî varlığın yerine geçirdiğini iddia eder. Böylece varlık-mahiyet ayrımı sayesinde gerçekleştirilen metafizik hamle, mahiyetin öncelenmesiyle suya düşmüş ve *aporiaya* geri dönmüştür.¹⁶ Yine kazanan bir formül, bir kavram olmuştur.

Yolun Aporia'sı

Fazlur Rahman varlık-mahiyet ayrımına dair literatürü kritik ettiği iki makalesinde¹⁷ İbn Sinâ'nın varlık-mahiyet ayrımının genellikle yanlış anlaşıldığını iddia eder. Batı'da İbn Rüşd¹⁸ ve onun etkisiyle Aquinas ve Thomist çevrelerde ayrımın aslında metafizik boyutunun mantığa ait başka bir sahaya karıştırıldığını söyleyen Fazlur Rahman,¹⁹ bu yanlış algılamaların da 20. yüzyıldaki akademik çalışmalara yansındığını açıkça belirtir.²⁰ Meselenin yanlış anlaşılmasındaki temel problem, İbn Sinâ'nın sık sık varlığın mahiyete bir araz olduğunu belirtmesidir, ancak İbn Sinâ gerçekten varlığı mantıktaki herhangi bir cevhere araz olan sıradan bir kategori haline mi getirmiştir; yani İbn Sinâ'ya göre "bir şey kırmızıdır, ağırdır, ayaktadır ve bir de buna ek olarak *vardır*" dediğimizde son yaptığımız yükleme işi ile ilk üçü arasında herhangi bir ayırım yok mudur? Tabii ki İbn Sinâ böyle anlaşıldığında pek çok yönden ciddi eleştiriler getirebiliriz. Çünkü varlık diğer arazlar gibi dışarıdan gelen ve cevhere sonradan eklenen sıradan bir araz ise, yani 'âruz' oluyorsa, herhangi bir şeyin henüz varolmadan önce varolduğu çelişkisiyle karşı karşıya kalırız.²¹ Fazlur Rahman bu noktada İbn Sinâ'nın 'araz' kavramını kullanırken mantıktaki anlamını kastetmediğini, aksine günlük anlamdaki karşılığını (olma, vuku bulma, meydana gelme, hâsıl olma vb.) kullandığını söyler.²² İşte varlığın mahiyetlere araz olmasını bu anlamda düşündüğümüzde çok farklı bir metafizik portre ile karşı karşıya kalmaktayız.

Fazlur Rahman'a göre varlık insan zihnindeki en genel ve temel a priori (*evvelî*) kavramlardan biridir ve alenî ya da zımnî tüm kavram ve önermelerimizde içkindir. Varlığın cinsi ya da faslı yoktur, dolayısıyla tanımlanamaz. Eğer böyle ana kavramlarımız yahut çıkarsanmamış mefhumlarımız olmasaydı, teselsül (sonsuzca kadar geriye gitme) problemi ortaya çıkardı. Ancak varlık soyutlama ile elde edilmiş en genel kavram ya da tüm kategorileri içine alan en genel cins değil; kategorileri gerçeğe uygulamamızı mümkün kılan

dolayısız ve aslî bir kavramdır. Varlık, varolmayan şeylere eklenen bir sıfat ya da araz olmaktan öte bilgimizi artırıcı tüm önermelerin temel ve aslî koşuludur, zeminidir. Dolayısıyla bir şeyin salt varolduğunu iddia etmek bir totolojidir.²³ Varlığı bu anlamıyla düşündüğümüzde “şey” ya da “bir şey” kavramından farklı bir görevi yoktur.²⁴ Bu kullanım mahiyetlere de uygulanabilir. Mesela “elma vardır” önermesinde, mezkûr anlamıyla anlaşıldığında *varlık* kavramı elmada içkindir. Dolayısıyla “elma vardır” önermesi analitik bir önermedir ve bilgimizi artırmaz. Bu kullanımda varlık hem içlem hem de kaplam olarak *şey*²⁵ kavramına denktir ve “elma vardır” önermesinin “elma (bir) şeydir” önermesinden hiçbir farkı yoktur²⁶ ve bize elmanın dış dünyadaki varlığı hakkında hiçbir bilgi vermez. Ancak Fazlur Rahman bu noktada İbn Sinâ’da varlığın bir kullanım şekli daha olduğunu ve bunun mantık sahası dışında bir yüklemeyi (*predication*) ifade ettiğini söyler: Olumlu, zaman ve mekânda belirli varlık, yani dış dünyadaki fertler.²⁷ İşte varlığın mahiyetlere bu anlamda yüklem olması Fazlur Rahman’a göre ayırımın çerçevesini çizer. Mesela “fil türü vardır” dediğimizde kastettiğimiz bu türün dış dünyada “örnekleme”sidir (*instantiation*). İşte bu önerme, bilgimizi artırıcı sentetik bir önermedir; çünkü tek başına fil mahiyeti, bize filin dış dünyadaki varlığı hakkında hiçbir bilgi vermez. Burada yukarıda değindiğimiz *küllî-i tabîi* kavramı çok önemlidir; zira Fazlur Rahman’a göre İbn Sinâ mahiyetlerden bahsederken, bu kavramı kastetmektedir. Varlığın bir ya da çok, küllî ya da cüz’î olmayan bu kavramda “vuku bulması” ile kavramın bir örneği zaman ve mekâna müteallik varlık âleminde “örnekleme”dir. Bu noktada Fazlur Rahman örnekleme (*instantiation*) hadisesinin teferrüd (*individuation*) hadisesiyle karıştırılmamasını önemle vurgulamaktadır; çünkü buradaki durum asla Tanrı’nın zihnindeki bir küllinin tüm fertlerde ortak olarak ayrı ayrı teferrüd etmesi değildir. Her fert ile mahiyeti arasında çok özel, nevi şahsına münhasır bir ilişki vardır ve varlığın bu mahiyetlerde vuku bulma-

ıyla örnekleme hadisesi gerçekleşir.²⁸ İşte bu, İbn Sinâ felsefesinde Tanrı’nın mahiyetlere varlık bahşetmesidir ve İbn Sinâ, bu bahşetme sürecini *araz* kavramıyla ifade etmiştir.

Tek bir mahiyet asla birden fazla şeyde aynı şekilde örneklemez. Mesela insan küllisi içerdiği tüm cüz’ilerde aynı şekilde bulunur. Ancak *küllî-i tabîi* anlamında mahiyet tüm fertlerde birbirinden ayrıdır. Bir örnek vermek gerekirse, benim insanlığım diğer insanlarınkinden ayrıdır. Çünkü bu insanlık bana hastır ve benden başkasında bende vuku bulduğu gibi vuku bulmaz. Yani varlık her ferde ayrı bir şekilde araz olur (vuku bulur). Burada açıkça tüm insanlardaki ortak insanlık küllisiyle her bir ferde has insanlık mahiyeti (*küllî-i tabîi*) birbirinden ayrılmaktadır.

Bu noktada büyük bir problemle karşı karşıyayız. San ki burada henüz varolmayan ancak varolmak için sıra bekleyen bir yığın mahiyetin varlığı önelediği sanısı uyanmaktadır. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz “zaman ve mekânda varlık” kavramını bir tarafa bırakacak olursak acaba bu mahiyetlerin nasıl bir varlığı bir varlıktır? Yoksa biz varolan tek tek fertlerden bahsettiğimiz gibi varolmayan fertlerden mi bahsediyoruz? Yani bu yokluğun çokluğundan söz edilebilir mi? Bu noktada Fazlur Rahman diğer bir makalesinde bu meseleyi tafsilatlı bir madde-suret ve kuvve-fiil analiziyle açıklamaya çalışır. Faal akıl, maddeyi hem “saf kuvve”den (*pure potentiality*) ‘fiil’ haline getirir hem de suretle birleşip bir mahiyet oluşturma durumuna gelmesini sağlar.²⁹ Bu birleşme Tanrı’nın ya da faal aklın müdahalesiyle olur. Bu noktada nasıl ki madde saf kuvve halindeyse, mahiyet de saf kuvve halindedir; çünkü madde olmadan mahiyet olamaz. İşte varlığın mahiyetlerde vuku bulması bu maddenin fiil haline gelip suretle birleşmesidir. Dolayısıyla saf kuvve halinin (yokluk durumu) fiil haline gelmesiyle herhangi bir mahiyetin örneği, varlık sahnesine gelir. Meydana gelen şey bir mahiyetin kemâlidir (*entelechy, kemâl-i evvel*). Tabii Fazlur Rahman’a göre saf kuvve halindeki mahiyetlerin varlığı öncelenmesi söz konusu bile

olamaz. Tam tersine burada varlık mahiyeti önceler. Yani, İbn Sinâ varolan somut bir fertten başlamış, geleneğe uyararak onu madde ve surete ayırıp felsefi bir analize tabi tutmuş,³⁰ varlığa gelmeden önceki halini düşünerek *imkân* kavramını üretmiştir. İşte bu *imkân* halinde ve *kuvve* durumunda bulunan mahiyetlere³¹ Tanrı tarafından varlığın bahşedilmesiyle “örneklen-diklerini” göstermeye çalışmıştır. Gilson, Burrell vb. Thomist geleneğe yakın isimlerin iddia ettiği gibi İbn Sinâ, varolmak için sırada bekleyen mahiyetlerden başlamamıştır. Mahiyetler, bir sebebin kendilerini tuhaf bir varlık halinden alıp fiil haline geçirmesini bekleyen şeyler değildir. Ontolojik imkân da bizim varolan mevcutlardan akli bir analizle ürettiğimiz bir kavramdır. Akıl, ferdî/cüz’î bir varlığın fiil öncesi halini düşünür ve ontolojik *imkân* üretir. Bu imkân kavramı bizi *sebeb* kavramına götürür.³² Yani burada zorunlu bir sebebin mümkün varlıkları zorunlu hale getirmesinden bahsediyoruz; tabii bir ihtiraz kaydıyla: Zorunluluğu kendisinden değil bir başkasından olmak koşuluyla. İşte varlık ile mahiyetin ayrılması “herhangi bir şeyin kendisi itibariyle zorunlu olaması ve hiç bir zaman imkân halini aşamaması” demektir. Çünkü her zaman varlık bir şeyin mahiyetine ârız olur. Bunun tek istisnası zâtı itibariyle zorunlu, yani varlığından başka mahiyeti olmayan “Evvel”dir. Herhalde bu açıklamalar aporetik olanla olmayanı ayırmak için kâfidir. Şimdi de Fazlur Rahman’ı da içine alan daha radikal bir kritik için Nadir el-Bizri’ye bakalım.

Zorunlu Varlık: *el-Vücûd*

İbn Sinâ’da varlık-mahiyet ayrımı üzerine yazanlar hangi geleneğe gelirse gelsin, söz konusu ayrımın İbn Sinâ metafiziğinin merkezine oturduğunu; İbn Sinâ’ya ait küllî-cüz’î, madde-suret, fiil-kuvve gibi analizlerin tamamıyla bu ayrıma dayandığını³³ ve ayrımın sınırlı Yunan metafizik düşüncesini aştığını ya da aşmak üzere bu görevi Aquinas’a devrettiğini vurgularlar.³⁴ Bizri, bu mezkûr iddiaları reddetmez, ancak ayı-

rıma gösterilen bu ihtimamın zorunlu varlığın merkezde olduğu varlığın modaliteleri (zorunlu-mümkün-ımkânsız) açısından yapılması gereken fenomenolojik bir analizi ikinci plana attığını söyler.³⁵ Yapılması gereken birincil kaynaklara dayanan ciddi bir hermenötik tahlildir ve ancak bu sayede mesele vuzuha erdirilebilir. Çünkü ayırım lâfzî (*syntactic*) boyutuyla irdelenirse mahiyet varlığı önceler.³⁶ Eğer gayri-lâfzî (*nonsyntactic*) boyutuyla incelenirse ayırım ya zihnidir³⁷ (ki bu durumda mahiyet varlığı önceler) ya da gayrizihnidir³⁸ (ki bu durumda da varlık mahiyeti önceler). Mesele böyle anlaşıldığında İbn Sinâ kolaylıkla varlığı önceleyen (*asâletü'l-vücûd*) metafizik bir geleneğin başlatıcısı görülebilirken,³⁹ buna tamamen zıt olarak -Hegel’in *Mantık Bilimi* ile şahikasına ulaşan- varlığın yok olduğu (*oblivion of being*) bir geleneğin başlatıcısı da kabul edilebilir. John Caputo’ya göre, Heidegger’in -onto-teolojik inşadan sonra dekonstrüksiyona tâbi tuttuğu- Batı metafiziğini aşma çabası dikkate alındığında, İbn Sinâ, mahiyeti önceleyen bir geleneği başlattığı için bu kritiğin en önemli muhataplarından biridir. O, ayrıca Batı fenomenolojik geleneğinin Aquinas’a kadar geri götürülebileceğini iddia eden Etienne Gilson’a atıfta bulunarak İbn Sinâ’nın mahiyetçi metafiziğinin Aquinas tarafından varlıkçı, varlığı önceleyen bir metafiziğe dönüştürüldüğünü iddia eder ve böylece Aquinas’ı Heidegger’in kritiğinden kurtarmaya çalışır.⁴⁰ Ancak Caputo ve Gilson varlığın modalitelerinin merkezde olduğu İbn Sinâ metafiziğini anlayamadılar; zira her ikisi de aslı metinlere vâkıf değildir. Mesele üzerine yazanlar, genellikle, Thomist çevrelerdeki bu anlayışı kritik etmek için varlık-mahiyet ayrımına gereğinden fazla önem verip, İbn Sinâ’nın asıl söylemek istediğini göz ardı etmişlerdir. İşte Bizri bu engelleri aşır İbn Sinâ’yı Heidegger’in kritiğinden kurtarmaya çalışmaktadır.

Öncelikle İbn Sinâ, Aristocu cevhere (*ousia*) indirgenmiş metafiziği aşarak *el-vücûdu* merkeze alan bir metafiziğe geçmiştir. Bu anlamda Aristocu ilk hareket ettirici artık bir cevher olmaktan çıkmış, varlığından başka

mahiyeti olmayan zâtı itibarıyla zorunlu varlık haline gelmiştir.⁴¹ Bu anlamda zât mahiyet değildir⁴² ve Tanrı'nın mahiyeti de yoktur.⁴³ Çünkü mahiyet şu ya da bu şekilde henüz kemâle ermemiş bir şeye işaret eder. Ancak *vâcibü'l-vücûd* mutlak anlamda kemâle ermiştir, yani onda en ufak bir kuvve durumu dahi yoktur:

Zorunlu varlık saf iyiliktir (*hayr-ı mahz*) ve iyi olan, her şeyin arzuladığıdır. Ve her şey varlığı (*el-vücûd*) arzular. Yokluk olarak yokluk (*el-adem*) arzulanmayandır, ancak o, varlık ya da varlığın kemali tarafından takip edilirse arzulanan olur. Yani, hakikatte arzulanan varlıktır. Çünkü varlık saf iyilik ve saf kemeldir.⁴⁴

Görüldüğü gibi Aristo metafiziğinin merkezindeki cevher ve arazlar, İbn Sinâ'da *el-vücûd* ile yer değiştirmiştir. "Aslı ilke her şeyin kemalini arzulanmasıdır, işte bu bir tür ontolojik aşktır."⁴⁵

Varlık (*vücûd*) ile varlıklar⁴⁶ (*mevcûdât*) arasındaki ayırımın kaybolması Heidegger'in Batı metafiziğine yönelttiği en ciddi eleştirilerdendir. Cevher merkezli bir metafizik (*ousiology*) varlık ile varlıklar arasındaki ayırımın ortadan kalkmasıdır.⁴⁷ Ancak İbn Sinâ'da cevher, varlığı boyunduruğu altına alamamış; *el-vücûd* (zorunlu varlık) ile *mevcûdât* (mümkün varlıklar) arasındaki ayırım son derece keskin şekilde gerçekleştirilmiştir.⁴⁸ Özetle söylemek gerekirse Bizri, İbn Sinâ'nın bu ayırım sayesinde varlığı cevher-araz ayırımı üzerinden inceleyen bir metafiziği geride bıraktığını vurgulamaktadır.

Vücûd mu, Mevcûd mu?

Henry Corbin, Molla Sadra'nın İslâm metafiziğinde bir devrim yaptığını iddia eder. Ona göre ilk defa Sadra ile Aristocu metafizik sistemin -tam anlamıyla- dışına çıkmıştır.⁴⁹ Tabii bunun emarelerini zımnen İbn Sinâ'da ya da Nasîruddîn Tûsî'de görmek mümkündür. Kendinden önceki dönemi kritik ederek metafiziğin konusunu *mevcûddan vücûda* getiren Molla Sadra'dır. Bu noktada Izutsu, İbn Sinâ'nın Molla Sadra'nın

ra'nın kritiğinden kurtulamadığını ve Meşşâî gelenek çerçevesinde kaldığını belirtir.⁵⁰ Bu hususta Heidegger'in kritiği ile Molla Sadra'nın kritiği arasındaki benzerlik dikkat çekicidir: İbn Sinâ'yı Heidegger'in kritiğinden kurtarma çabası (Bizri) ile İbn Sinâ'nın Sadra'nın kritiği dâhilinde kaldığı görüşünün (Izutsu) çeliştiği açıkça görülmektedir. Izutsu'nun vurguladığı üzere İbn Sinâ pek çok yerde *vücûdu* değil *mevcûdu* kullanmıştır. Bu minvalde meseleye baktığımızda ilginç bir manzara vardır: Yunancada kopula görevi gören *estin* fiilinin mastarı *einai* varlık anlamında kullanılır ve Arapçaya *cevher* şeklinde tercüme edilen *ousia* ise bu *einai*den türetilmiş başka bir isimdir. Ancak yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi Yunanlılarda 'varlık' *varolandan* öte bir anlam ifade etmiyordu ve bu sebeple hem Aristo hem de Eflatun'da varlık-mahiyet ayırımı ortaçağlardaki gibi açıkça yapılamamıştı. Bu anlamda metafizik incelemenin asıl nesnesinin *mevcûd* olmasıyla *ousia* olması arasında bir paralellik olduğu izlenimi oluşmaktadır. Fakat ilk dönem Arapça karşılıklar dikkate alındığında *ousia* için *vücûd* ve *mevcûd* değil; Farsça *guherden* türetilen *cevher* kelimesi kullanılmıştır. Varlık içinse başka kelimeler kullanılmıştır. Sonradan *vücûd* ve *mevcûd* üretilmiş, ancak bu kavramlar *cevherden* farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bunun meselenin dilsel boyutuyla alakalı olduğu aşikârdır; zira asıl mesele kelimeler arasındaki uyum değil kavramlar arasında *tekabüliyet*ti. Fakat Izutsu'nun da vurguladığı üzere "*vücûd* gibi bir kavram var iken, İbn Sinâ'nın niye *mevcûdu* kullandığı?"⁵¹ sorusu Molla Sadra'nın kritiği dikkate alındığında ciddi bir önem taşımaktadır.⁵²

Buna ek olarak Izutsu, İbn Sinâ'nın varlığı bir *araz* olarak gördüğünü; fakat kesinlikle sıradan bir *araz* muamelesi yapmadığını, aksine çok özel bir işlev yüklediğini belirtir:

Tüm 'arazların' 'vücûd'u kendi zatlarında 'cevherlerinin vücûdudur'; bunun istisnası olan tek 'araz', 'vücûd'dur. Farklılık, diğer tüm 'arazlar'ın varolabilmek için (zaten kendi başı-

na varolan) bir cevhere ihtiyaç duyarken 'vücûd'un mevcut hale gelmek için başka bir 'vücûd'a gereksinim duymaması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla (vücûd denen bu özel 'arazın') bir cevherdeki 'vücûd'unun onun bizatihi 'vücûd'u olduğunu yani vücûdun, beyazlığın vücûda sahip olması gibi (kendinden başka) bir 'vücûd'a sahip olduğunu söylemek doğru değildir. Tam tersine ('araz'- 'vücûd' hakkında söylenilebilecek şey) onun bir cevherdeki varlığının bu cevherin bizatihi 'vücûd'u olduğudur. 'Vücûd'un dışındaki arazlara gelince bu türden arazların 'bir cevherdeki varlığı' bu 'arazın' 'vücûdudur'.⁵³

Varlık arazının yok olması, araz olduğu cevherin de yok olması demektir. Bu durumda varlık ile cevheri arasında içsel ve hakikî bir ilişki vardır. Izutsu'ya göre hem varlığın arazlığı meselesi hem de varlığın mahiyetlerden ayrılması Yunan dünyasındaki metafiziği aşmıştır; fakat o, İbn Sinâ'nın *mevcûdu* aşarak bizatihi *vücûdun* kendisine ulaşamadığını; yani Meşşâî gelenek içerisinde kaldığını söyler.

Ayrım hususunda tafsilatlı çalışmalara imza atan bir diğer araştırmacı, Parviz Morewedge'tir. Morewedge'e göre varlık-mahiyet ayrımının, varlığın mahiyeti yahut mahiyetin varlığı öncelemeyle alakası yoktur. Zaten özellikle mahiyetin varlığı öncelediğini iddia etmek hem çelişkili hem de yanlış sonuçlar vermektedir.⁵⁴ Meseleyi bu açıdan değil de amacı açısından değerlendirdiğimizde, ayrımın aslında kesinlikle birbiriyle karıştırılmaması gereken iki sahanın [kesin sonuçları içeren nazarî metafizik (*mahiyetler*) ile yanılabilir/denenebilir empirik fizik sahası (*varlıklar*)] birbirinden ayrılması üzerine kurulu olduğunu görürüz.⁵⁵ Aristo'nun sistemi dâhilinde araştırmamız yalnızca fiilen varolan şeyleri içermesine rağmen, İbn Sinâ fiilen varolmayan hatta imkânsız varlıkları dahi mesele edindiğinden Aristo'da olmayan yeni bir yöntem geliştirmek durumundaydı ve bunu da varlık-mahiyet ayrımı sayesinde yapmıştır.⁵⁶

Mahiyeti varlıktan ayırdığımızda şu ya da bu şekilde varolmayan bir şeyden nasıl bahsedebiliyor olduğumuz sorusuna, F. Rahman ve D. Burrell'in *küllî-i tabîi* kavramından yola çıkarak çözüm bulduğunu görmüştük. Bu anlamda bu araştırmacıların temel meselesi varlık ile mahiyetten hangisinin diğerini öncelediği sorunuuydu. Ancak Morewedge ayrımın metodik olduğunu vurgular ve meşru bir şekilde spekülâtif sahada inceleme yapabilmemiz için daha analitik bir çözüme ihtiyacımız olduğunu belirtir. Yani varlıktan bağımsız bir şeyden konuşabilmek için ya da bir şeyi herhangi bir araştırmanın konusu yapabilmek için bir *üst-dile* ihtiyacımız vardır.⁵⁷ Aksi takdirde araştırmamızı uygun bir zeminde yürütemeyiz. Buradan hareketle Morewedge, varlık-mahiyet ayrımı üzerine yazarların genellikle Arapça eserlerle sınırlı kaldıklarını, ancak İbn Sinâ'nın Farsça *Dânişnâme-i Alâî* adlı eserini ihmal ettiklerini vurgular. Bu eserinde İbn Sinâ "en genel anlamda varlık"⁵⁸ anlamında Farsçada kopupanın mastarı *hestî* kavramını kullanır ve bu kavram Arapçadaki *vücûddan* farklıdır. Ona göre *hestî* hem *vücûddan* hem *mahiyetten* daha genel içeriklidir, yani *hestî* en genel kavramdır ve kaplamı diğer tüm kavramları aşar.⁵⁹ Elimizde *varlıktan* daha genel bir kavram olunca ayrımı kendine atfetme çelişmesine düşmeden gerçekleştirebilir, 'varlık' sayesinde dış dünyada fiilen bulunan fertler ile zihinde bulunan mahiyetleri birbiriyle ilişkilendirebiliriz. Bu noktada zihnî varlıklar 'varlık'tan en genel anlamdaki *hestî*den değil, "dış dünyada bulunma" anlamındaki *varlıktan* hareketle soyutlanmalıdır. Çünkü *hestî* imkânsız varlıklar için bile yüklem olabilir, zira imkânsız varlıklar dahi zihnî olmasa bile lafzî bir varlığa sahiptir. Dolayısıyla İbn Sinâ *hestî* sayesinde bir üst-dil kurarak meşru şekilde iki farklı sahayı birbirinden ayırmıştır. Mesela "insanlık (mahiyeti) ile canlılık (mahiyeti) arasında özel bir ilişki vardır" dediğimizde bu önermeyi kurabilmek için dış dünyada herhangi bir insan yahut canlılığın varolmasına artık gerek yoktur.

Sonuç

İbn Sinâ'nın varlık-mahiyet ayrımı üzerine yapılan tartışmaları ele aldığımız bu çalışmada farklı yaklaşımların sebeplerini ve bazı yanlış anlamaların nedenlerini bir araya getirmeye çalıştık. Bu alandaki literatürün oldukça geniş olduğu ve çeşitlilik arz ettiği dikkat çekici hususların başında geliyor. Kıta felsefesi tavrı ile zorunlu varlığı merkeze alarak İbn Sinâ'yı Heidegger'in kritiğinden kurtarmaya çalışan Nadir el-Bizri ile analitik felsefeci tavrı ile ayrımın -Hume, Carnap, Quine gibi filozofların empirik/yanılabilir ve kavramsal/zorunlu olan sahaları birbirinden ayıran yöntemlerine işaret eden- metodik bir ayrım olduğunu belirten Parviz Morewedge'in yaklaşımları arasındaki muazzam farklılık meselenin ne derece ayrı yollardan ele alınabileceğini açıkça gösteriyor. Nadir el-Bizri'nin İbn Sinâ sonrası Şii dünyadaki *asâletü'l-vücûd* anlayışından ciddi anlamda beslendiğini ve İbn Sinâ'yı bu perspektiften okuduğunu düşünmek çok uç bir yorum olmaz.⁶⁰ Benzer şekilde David Burrell'in Fazlur Rahman'ın kritiğini bildiği halde biraz zorlama gerekçelerle de olsa İbn Sinâ'yı mahiyetçi bir filozof kabul etmek konusundaki ısrarında da Thomist geleneğin etkisini görmek çok zor değildir. Bu anlamda son derece objektif ve ihtiyatlı değerlendirmelerin olduğunu reddetmeden farklı yaklaşımlarda farklı ekollerin etkisinin çok ciddi olduğu açıkça görülüyor.

Bunun dışında İbn Sinâ'nın kimi mevzuları muallak terimlerle ifade etmesi, bazı sorunları tam bir çözüme kavuşturamaması ve tabii ki hayatının değişik dönemlerindeki farklı düşüncelerinden dolayı metinlerinde çelişik ifadelerin bulunması, araştırmacılar için çok kaygan bir zemin oluşturmaktadır.

Şu da bir gerçek ki özellikle Izutsu ve F. Rahman'ın kritiklerinden sonra İbn Sinâ'nın her ne kadar mahiyeti önceleyen bir filozof olduğu iddiası sürdürülse de, varlığı mantıktaki araz anlamında bir araz kabul ettiği yaklaşımı büyük oranda terk edilmiştir.⁶¹ Fakat şöyle bir yaklaşım hâlen son derece meşrudur: "Mahi-

yetlerin kaplam olarak varlıktan geniş olması İbn Sinâ'nın açıkça mahiyeti öncelediğini gösterir. Ancak buradaki önceleme mantık itibariyledir; hakikat itibariyle değil." Dolayısıyla İbn Sinâ'nın hem varlığı hem mahiyeti öncelediği birbiriyle çelişmeden iddia edilebilir. Bizim de göstermeye çalıştığımız üzere, literatür bunun örnekleriyle doludur.

Dipnotlar

- 1 Marias, J., *History of Philosophy*, New York 1967, s. 39.
- 2 Burrell, D. B., "Essence and Existence: Avicenna and Greek Philosophy", *MIDEO*, 17, 1986, s. 54.
- 3 Aristo'da ikincil cevherlerin ne olduğuna dair problemi göz önünde bulundurarak burada kast edilenin ikincil cevherler olduğunun belirtilmesi yerinde olur.
- 4 Aristoteles, *Metaphysics*, s. 32-34 (H. Tancred-Lawson'ın girişini).
- 5 Burrell, a.g.m., s. 55.
- 6 P. Morewedge, birincil cevherler (*cevher-i hâss*) ile ikincil cevherler (*cevher-i 'amm*) arasındaki ayrımın İbn Sinâ tarafından varlık-mahiyet ayrımı sayesinde Aristo'da olduğundan daha keskin şekilde yapıldığını belirtir; bkz. *The Metaphysica of Avicenna*, (çeviri, şerh ve İbn Sinâ'nın *Dâ-şîh-nâme-i Alâi* adlı eserinin Metafizik bölümünün analizi), New York 1973, s. 193-4.
- 7 Kahn'dan nakleden Burrell, a.g.m., s. 57.
- 8 Burrell, a.g.m., s. 57.
- 9 Aristo'da varlık-mahiyet ayrımının olup olmadığı çok tartışmalı bir konudur; ancak bu konunun bu kadar tartışılmasını çok anlamlı bulmuyoruz. Çünkü genel olarak Aristo'nun *Posterior Analytics*'de bu ayrımı yaptığı iddia edilir. Goichon ve Rescher'in iddiaları için bkz. *The Metaphysica of Avicenna*, s. 182-3. Morewedge bu görüşe şiddetle karşı çıkar. Ona göre eğer Aristo bu ayrımı yapmış olsaydı onu takip eden pek çok şârihin elinde bu ayrım hallaç pamuğuna dönerdi. Ancak İslâm filozoflarına kadar bu konuda ciddi bir iddia yoktur; ayrıca Aristo'ya sadakatiyle tanınan Aquinas bile ayrımı sahiplenirken atıflarını Aristo'ya değil; 'Arap' filozoflarına yapar; bkz. Morewedge, *a.g.e.*, 184-5. Hâlbuki Aristo'nun *mahiyet ve varlıktan* iki ayrı kavram olarak bahsettiği açıktır ve bu noktada Aristo'nun ibtidai anlamda İbn Sinâ'nın ayrımına zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere Yunan düşüncesindeki "üzerinde en ufak bir yokluk kırıntısı dahi ol-

mayan ontolojik blok" ayrımın metafizikte önemli bir yer işgal etmesini engellemiştir. Bundan dolayı zaten ayrım Aristo metafiziğinde önemli bir yer tutmaz. Dolayısıyla İslâm filozofları için kavramsal arka planda Aristo'nun analizlerinin bulunduğunu ihmal etmeden, ayrımın Aristo fel-sifesinde olup olmadığı şeklindeki hararetili tartışmalara çok da gerek olmadığı kanaatindeyiz.

- 10 Rahman, F., "İbn Sînâ", *History of Muslim Philosophy*, Şerif, M. M., (ed.), Wiesbaden 1963, c. I, s. 482.
- 11 Burrell *enniyyeyi* herhangi bir ferdin dış dünyadaki varlığı olarak anlamaktadır.
- 12 İbn Sînâ sonrası oluşan literatürde külli-i tabii kavramı *mutlak mahiyet*; zihni mahiyet *mücerred mahiyet* ve dış dünyadaki mahiyet ise -suret ve maddenin terki-binden oluştuğu için- *mahlût mahiyet* şeklinde adlandırılmıştır; bkz. Atay, H., "Mahiyet ve Varlık Ayrımı", *İbn Sînâ, Doğumunun Bininci Yıl Armağanı*, Aydın Sayılı (der.), Ankara 1984, s. 149 ve Tahsin Görgün, "Mahiyet", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 337. İslâm düşüncesinde *mahiyet* kavramını inceleyen çok güzel bir çalışma için bkz. Attas, S. M. N., *On Quiddity and Essence*, Kuala Lumpur 1990.
- 13 Tüsi'den nakleden Izutsu, T., *Concept and Reality of Existence*, Tokyo 1971, s. 121-2.
- 14 Benzer bir yaklaşım için bkz. Leamen, O., *An Introduction to Medieval Islamic Philosophy*, Cambridge 1985, s. 89.
- 15 İlhan Kutluer bu yaklaşımı şöyle eleştirir: "İslâm ontoloji geleneğinin hareket noktası tek tek varolanların oluşturduğu mevcudat değil; mevcudat ve onun kozmik ilkesi olan Varlık'tır. Farabi-İbn Sînâ ekolünde belirginleşen mahiyet-vücut ayrımı da âlemi zorunluluğunu kendisinden alan ve dolayısıyla varolmazlık edemeyen bir ontolojik blok olmaktan çıkarmış, mahiyeti bakımından var olup olmaması mümkün ve fakat "Ol" iradesi ve emri sebebiyle varoluşu bakımından zorunlu hale getirmiştir." (Kutluer, İ., *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık*, İstanbul 2002, s. 14.)
- 16 Burrell, a.g.m., s. 63-64.
- 17 Rahman, F., "Essence and Existence in Avicenna", *Medieval and Renaissance Studies*, 4, 1958, s. 1-16 ve "Essence and Existence in Ibn Sînâ: the Myth and the Reality", *Hamdard Islamicus*, 4, 1981, s. 3-14.
- 18 İbn Rüşd'ün İbn Sînâ'yı ayrım hususundaki kritiği için bkz. Kaya, M., "Mahiyet ve Varlık Konusunda İbn Rüşd'ün İbn Sînâ'yı Eleştirisi", *İbn Sînâ, Doğumunun Bininci Yıl Armağanı*, Aydın Sayılı (der.), Ankara 1984, s. 453-459.
- 19 Rahman, a.g.m., s. 2.
- 20 Metafizik ait olan ile mantığa dair olanın açıkça karıştırıldığı çok güzel bir örnek için bkz. Owens, J., *The Essential and Accidental Character of Being in Thomas Aquinas*, Toronto ts. Ayrıca Goichon'un meşhur çalışmasında "İbn Si-

nâ varlığa mantıktaki cevhere araz olan diğer arazlardan daha üstün bir konum vermedi" şeklindeki iddiası da Fazlur Rahman'ın bu kritiği bağlamında değerlendirilmelidir; bkz. Morewedge, P., "Philosophical Analysis and Ibn Sînâ's Essence-Existence Distinction", *JAOS*, 92/3, 1972, s. 427 ve Rahman, a.g.m., s. 3.

- 21 İbn Rüşd ayrıca böyle bir yaklaşımın "kendi kendine kâim olan" şeklindeki *cevher* tanımını ihlal edip İbn Sînâ'nın Aristocu çizgiden saptığını iddia eder. Çünkü varlık araz olduğu her durumda kendi kendine kâim olamaz; bkz. Rahman, a.g.m., s. 2.
- 22 İbn Sînâ *Ta'likât* adlı eserinde *araz* ya da *ittisâf* kelimelerini varlık-mahiyet ilişkisinde kullandığını; ancak cevhere olan nispetleri açısından değil, başka bir anlamda kullandığını açıkça belirtir; bkz. Izutsu, a.g.e., s. 119.
- 23 Rahman, a.g.m., s. 4. Varlığın bu anlamda kullanılışı genellikle Hint-Avrupa dil ailesindeki kopulanın masdar halinden üretilir. İngilizcedeki *being*, Yunancadaki *einai* bu dillerdeki kopula görevi gören *is* ve *estin* fiillerinin master halleridir. Herhangi bir şeyden bahsederken bu kavramları dış dünyadaki varlıklarını dikkate almadan kullanabiliriz. Ancak Arapçada kopulanın olmayışı kimi araştırmacılara göre Arapçayı kullanan filozoflar için büyük bir problem teşkil etmiştir. Hatta bu noktadan hareket eden bazı yaklaşımlara göre Arapça Hint-Avrupa ailesine mensup dillere göre yetersizdir. Bilindiği gibi Arapçada varlık yerine önce *hüviyet* ardından *vücut* ve *mevcud* kavramları kullanılmıştır. İbn Sînâ'nın hem *vücutu* hem de *mevcudu* kullanması tartışmaların ve yanlış anlamaların önemli sebeplerindedir. Bu ve benzeri linguistik meselelerin tartışıldığı tafsilatlı çalışmalar için bkz. Shehadi, F., *Metaphysics in Islamic Philosophy*, Delmar 1982 ve a.mlf., "Arabic and the Concept of Being", George Hourani (ed.), *Essays on Islamic Philosophy and Science*, Albany 1975, s. 147-157 ve Kahn, C. H., "On the Terminology for Copula and Existence", Walzer, R. (ed.), *Greek into Arabic: Essays on Islamic Philosophy*, Oxford 1962 içinde. Ayrıca İbn Sînâ'nın Farsça biliyor olması ve Farsçanın bir Hint-Avrupa dili olup kopuladan türetilen *hesti* kavramını barındırıyor olması da araştırmacılar için ciddi problemler doğuracaktır; bkz. Nasr, S. H., "The Significance of Persian Philosophical Works in the Tradition of Islamic Philosophy", George Hourani (ed.), *Essays on Islamic Philosophy and Science*, Albany 1975, s. 67-75 ve bu meseleyi iddiasının temeline yerleştiren Morewedge, a.g.m., s. 432-3.
- 24 Gayrımevcud (*non-existent*) şeyler ancak olumsuz tasvir edilebilir. Mutlak anlamda gayrımevcud, asla olumlu olarak tasvir edilemez. Gayrımevcud şöyledir, böyledir dediğimizde, "şu, şu özellikler bu gayrımevcuda aittir" demiş oluruz. Bu da yok olduğu kabul edilen öznenin varlığını işaret eder. Yani, gayrımevcud bir özneye asla olumlu bir

- yüklem atfedilemez; bkz. Rahman, a.g.m., s. 5. Ancak F. Rahman burada İbn Sinâ'nın zaman zaman bu gayrimevcudlardan bahsedebildiğimizi belirttiğini söyler; fakat onlardan neyi kastettiğinin açık olmadığını, muhtemelen vehmî varlıklara tekabül ettiğini (mesela Anka kuşu) belirtir. Peki, nasıl bu vehmî varlıklar hakkında olumlu önermeler kurabiliyoruz? F. Rahman'a göre bu mesele, İbn Sinâ'yı yanıltmıştır; Rahman, a.g.m., s. 6. Bu ve benzeri önermeleri, bu vehmî varlıkların bir şekilde dış dünyayla olan ilişkileri sayesinde herhangi bir problem yaşamadan kurabiliyoruz. Ancak bu noktada Fazlur Rahman gibi düşünmeyen Morewedge, İbn Sinâ'nın mesela "günümüzde yaşayan Fransa kralı" ile alakalı kurduğumuz olumlu önermeler benzer önermeleri kastettiğini vurgular; bkz. Morewedge, *a.g.e.*, s. 183. Açıkçası bu meselenin İbn Sinâ'yı yanıltmasıyla alakalı görüş belirginlikten uzaktır.
- 25 Robert Wisnovsky, İbn Sinâ'nın varlık-mahiyet ayrımının *şey'iyeye* (şeylik) üzerine yapılan erken dönem kelamî tartışmalardan ciddi şekilde etkilenmiş olabileceğini iddia eder. Ancak ayrımın tamamen 9. ve 10. yüzyıllardaki *şey* ve *mevcud* arasındaki kelamî tartışmalardan neşet ettiği iddiasını da eleştirir. Çünkü Wisnovsky'ye göre tamamen Aristocu bir mesele olan *sebeblilik* bu tartışmalarda ve İbn Sinâ'nın ayrımında çok merkezî olduğundan bu yaklaşım kelamî arka planı yansıtmaması itibarıyla son derece doğru, ancak sebebliliği ihmal ettiği için eksiktir. Ona göre İbn Sinâ Eşarî, Mâturidî ve bazı Şii kelamcılarının *şeylik* meselesine yaklaşımıyla, Farabî ve Mutezile'nin yaklaşımlarını birleştirmiştir. Ayrıca Mâturidî *şeylik* kavramının babasıdır (*ebû şey'iyye*). İbn Sinâ'nın Buhara'da yani Mâturidî'nin Semerkand usulü Hanefiliğinin güçlü olduğu bir yerde yetiştiğini düşünürsek ve İsmail ez-Zahid adında Hanefî bir âlimden fıkıh okuduğunu da göz ardı etmezsek, onun *şey* kavramıyla geçmiş yıllarında bu çevrede tanışması son derece muhtemeldir; bkz. Wisnovsky, R., "Notes on Avicenna's Concept of Thingness (*shay'iyya*)", *Arabic Sciences and Philosophy*, 10, 2000, s. 182-90-95.
- 26 Görüldüğü gibi Fazlur Rahman burada varlığın mantık sahası içindeki kullanımına işaret ediyor. Bu noktada hemen Kant'ın St. Anselm'e ait ontolojik argümanı reddederken yaptığı itirazı değinmek yerinde olur. Kant varlığın asla mantık sahası dışında bir yüklem olarak kullanılmayacağını, çünkü varlığın yüklem olduğunda hiçbir şekilde bilimizi artırmayacağını ve dolayısıyla tamamen içi boş bir kavram olduğunu iddia etmişti. Yüklem olduğunda tek fonksiyonunun kavramları birbirine bağlayan bir kopula olmaktan öte gitmediğini ve bundan dolayı onun aslında gerçek bir yüklem olmadığını belirtmişti; bkz. Bizri, N., "Avicenna and Essentialism", *The Review of Metaphysics*, 54, 2001, s. 774-775. Ayrıca varlığın kopulatif kullanımının Farabî'de de ciddi bir yer tuttuğunu gösteren bir değerlendirme için bkz. Izutsu, *a.g.e.*, s. 80-1. Ancak bu noktada Wisnovsky, Farabî'de varlığın kopulatif kullanımının "şey-lik" kavramından daha fazla bir işleve sahip olduğunu belirtir. Farabî'ye göre "Zeyd adil bir kişi-dir" önermesinde -dir bağının (kopulasının) yerine var/mevcud kullanılabilir, ancak "Zeyd adil bir kişi [olarak] mevcut(tur)" önermesinde -dir'in yerine "şey" konulamaz; zira "Zeyd adil bir kişi [olarak] şey[dir]" önermesi bir anlam taşımamaktadır; bkz. Wisnovsky, R., "İbn Sinâ ve İbn Sinâci Gelenek", Adamson, P. ve Taylor, R. C., (ed.) *İslâm Felsefesi-ne Giriş*, trc. M. Cüneyt Kaya, İstanbul 2007, s. 120.
- 27 Rahman, a.g.m., s. 7. F. Rahman'ın İbn Sinâ'nın genel anlamda yanlış anlaşıldığı iddiası işte bu ayrımın fark edilememesinden kaynaklanmaktadır.
- 28 Rahman, a.g.m., s. 10.
- 29 Rahman, "Myth and Reality", s. 9.
- 30 Rahman, a.g.m., s. 13.
- 31 İbn Sinâ pek çok yerde *kuvv*e ile *imkâm* aynı anlamda kullanmıştır; bkz. Rahman, a.g.m. s. 13.
- 32 Izutsu, *a.g.e.*, s. 124. İbn Sinâ'nın *mümkünü*, kendisine varlık bahşedilene kadar Eflatuncu idealar âlemini andıran bir yer etrafında dolaşan hayaletvari belirlenimlere sahip şeyler değildir; bkz. Izutsu, *a.g.e.*, s. 123. Bu noktada Rahman ve Izutsu'nun Burrell ve diğerlerinin yaklaşımlarının aksi istikamette durdukları belirtilmelidir.
- 33 "Hiç şüphesiz bu ayrım, İslâm dünyasında ontolojik-metafizik düşünceye ilk adımdır. Tüm İslâm metafiziği ayrım üzerine oturur. (...) Günlük hayatımızda gördüğümüz karşılaştığımız şeyler vardır, ancak onlar saf varlığın kendisi olarak değil de tek tek muhtelif varlıklar olarak bulunurlar. (...) Onların paylaştıkları nokta varolmalarıdır, yani bir nevi hepsi varlıktan pay alırlar. Varoluşları onları birleştiren mahiyetleri ise birbirinden ayırır. Çünkü hem fertlerin hem de türlerin mahiyetleri başka başkadır." (Izutsu, *a.g.e.*, s. 86-7) İbn Sinâ'nın küllîler ve cevherler teorisi en iyi şekilde bu ayrım çerçevesinde anlaşılabilir; bkz. Morewedge, *a.g.e.*, s. 119, dn. 1, ayrıca bkz. Morewedge, a.g.m., s. 426.
- 34 Burrell ve John Caputo bu görüştedir.
- 35 Bizri, a.g.m., s. 753.
- 36 Yukarıda bahsettiğimiz üzere varlığı mantıktaki sıradan bir araz gibi görüp cevhere dışardan eklenen bir araz olduğunu iddia edenler bu kategoriye sokulabilir. Ayrıca basitçe mahiyetin kaplam olarak varlıktan geniş olduğu şeklinde bir yaklaşım lafzî anlamda mahiyetin varlığı önceliğini gösterir. Henüz varlığa gelmemiş mahiyetler bize kolaylıkla bu imkânı verecektir.
- 37 Izutsu ısrarla ayrımın zihni olduğunu, dış dünyada ayırmadan bahsedemeyeceğimizi belirtir. Ama ona göre bu, mahiyetin varlığı önceliği manasına gelmez. Bu noktada Izutsu, F. Rahman'la aynı yaklaşımdadır; bkz. Izutsu, *a.g.e.*, s. 91 ve 97-8.

- 38 Sühreverdî İbn Sinâ'nın ayırımının dış dünyadaki varlıklar için geçerli olduğunu düşünmüştür. Eğer varlık dış dünyadaki herhangi bir şeye dışarıdan araz oluyorsa, o zaman o şey varolmadan önce varolmuş olur ki bu düpedüz bir çelişkidir. Izutsu Suhreverdî'nin bu yanlış değerlendirmesini eleştirir; bkz. Izutsu, *a.g.e.*, s. 98.
- 39 Sebzevarî'nin değerlendirmesi için bkz. Izutsu, *a.g.e.*, s. 72.
- 40 Bizri, *a.g.m.*, s. 754.
- 41 Morewedge, Aristo ve İbn Sinâ'nın cevher anlayışlarının işlem olarak aynı ancak kapsam olarak farklı olduğunu söyler. İbn Sinâ'ya göre nefis basit, mücerred bir cevher iken, Aristo nefsin cevher olmadığını söylemiştir. Benzer şekilde Aristo ilk hareket ettiricinin cevher olduğunu söylerken İbn Sinâ'da *vâcibu'l-vücûd* cevher değildir; bkz. Morewedge, *a.g.e.*, s. 191-5.
- 42 Bizri'ye göre zât asla mahiyet değildir; zâtı mahiyet olarak almak mahiyeti önceleme iddiaları için yanlış çıkarımlara neden olmuştur. Zâtın açıkça mahiyet olarak algılandığı bir kaynak olarak Wisnowsky, Goichon'un meşhur eserini zikreder: *La Distinction de l'Essence et de l'Existence D'après İbn Sinâ*, Paris 1937: "Mahiyetin aslı karşılığı zâtur"; bkz. Wisnowsky, *a.g.m.*, dn. 2.
- 43 Bununla paralellik gösteren Aquinas'ın görüşleri şöyledir: "Varlık bir fiilin adıdır. Çünkü bir şey kuvve halinde değil, fiil halinde olduğu için vardır. (...) O halde eğer Tanrı'nın mahiyeti varlığından ayrı bir şeyse, mahiyeti ile varlığı arasındaki ilişki kuvve ile fiilin ilişkisi gibidir. Fakat Tanrı'da kuvve durumunun olmadığını göstermiştik, çünkü o saf fiil haldedir. Dolayısıyla Tanrı'nın mahiyeti varlığından başka bir şey değildir." (nkl. Netton, I. R., *Allah Transcendent: Studies in the Structure and Semiotics of Islamic Philosophy, Theology, Cosmology*, Londra 1989, s. 113.)
- 44 İbn Sinâ'dan aktaran Bizri, *a.g.m.*, s. 759.
- 45 Bizri, *a.g.m.*, s. 763
- 46 *das Sein ve das Seiende*.
- 47 Aristo varlık (*einai, being*) ile cevher (*ousia, substance*) arasında keskin bir ayırım yapmayı başaramamıştır; bkz. Morewedge, P., "The Analysis of Substance in Tusi's Logic and in the Ibn Sinian Tradition", George Hourani (ed.), *Essays on Islamic Philosophy and Science*, Albany 1975, s. 162.
- 48 Bizri'nin bu yorumları daha çok Heidegger'in geç dönemine refransladır, zaten Caputo da Heidegger-Aquinas ilişkisini Heidegger'in geç dönemine atıfta bulunarak inceleyer. Zira *Varlık ve Zaman*'daki Heidegger'in tüm metafizik geleneğe yönelttiği 'destruktion' ortaçağ felsefesini de tümüyle içine alan fazlasıyla radikal bir sorgulamadır.
- 49 Izutsu, *a.g.e.*, s. 70.
- 50 Izutsu, *a.g.e.*, s. 71.
- 51 Mesela en meşhur eseri *Şifâ'nın İlahiyât* bölümünün hemen girişinde *vücûd* değil *mevcûd* kullanılıp hemen ardından *cevher* ve *araz* şeklinde ikiye tasnif edilmiştir; bkz. İbn Sinâ, *Kitabü's-Şifâ: Metafizik*, çev. E. Demirli ve Ö. Türker, İstanbul 2004, s. 7. İbn Sinâ metafiziğin asıl konusunun *el-mevcûd bi-mâ hüve mevcûd* (existent qua existent; varolması açısından var) olduğunu belirtir. Ancak Farsça eseri *Dânişnâme-i Alâî*'de ise bir Hint-Avrupa dili olan Farsçada kopulanın mastar hali olan *hestînin* kullanılıp hemen ardından *cevher* ve *araz* diye tasnif edilmesi bu anlamda dikkat çekicidir; bkz. Morewedge, *a.g.e.*, s. 15.
- 52 Molla Sadra'nın takipçisi Sebzevarî'nin İbn Sinâ'dan yaptığı alıntıda onun kullandığı *mevcûd* kelimesini *vücûd* olarak nakletmesine dair vurgu için bkz. Izutsu, *a.g.e.*, s. 72.
- 53 İbn Sina'nın *et-Ta'likat*'ından nakleden Molla Sadra'nın *Meşâ'ir*'inden naklen Izutsu, *İslâm'da Varlık Düşüncesi*, trc. İbrahim Kalın, İstanbul: 1995, s. 180.
- 54 Eğer varlık mahiyete bir eklenti ya da araz ise şu üç problemle karşı karşıya kalınır: (i) kendine atıfta bulunma paradoksu, (ii) varlığın bir sıfat (*attribute*) olması (iii) metafiziğin analitik doğası ile bilimin empirik doğası arasındaki farkın gözden kaçırılması; bkz. Morewedge, *a.g.m.*, s. 425.
- 55 Böyle bir yaklaşımın literatürde başka bir örneğine rastlamadık. Bu tavrı ile Morewedge açıkça literatür üzerine yazarların genel anlamda İbn Sinâ'yı yanlış anladığını belirtmektedir.
- 56 Morewedge, *a.g.m.*, s. 432.
- 57 Bu noktada Morewedge, bizim de değindiğimiz F. Rahman'ın İbn Sinâ'nın varlığı *şey* anlamında kullanması ile mantık sahası içindeki *taayyün* (instantiation) manasında kullanması arasında yaptığı ayırımın bir üst-dil kurmaya yetmeyeceğini belirtir; bkz. Morewedge, *a.g.m.*, s. 432.
- 58 Aristo'daki *to on he on*.
- 59 Morewedge, *a.g.m.*, s. 432.
- 60 Daha bariz bir örnek olması itibarıyla mesela Seyyid Hüseyin Nasr fazla gerekçe gösterme ihtiyacı duymadan İbn Sinâ'nın varlığı öncelediğini söyler; bkz. Nasr, S. H., *Three Muslim Sages*, Cambridge 1964. s. 26. Benzer şekilde Ian Richard Netton da genel hatlarıyla İslâm felsefesi ve kozmolojisini ele aldığı çalışmasında konuyla alakalı iyi bir kaynakça vermesine rağmen bizim makale boyunca incelediğimiz tartışmalara fazla yer vermeden Farabî ve İbn Sinâ'nın mahiyeti öncelediğini iddia eder; bkz. Netton, *a.g.e.*, s. 114.
- 61 Bu sebepten burada Goichon, Owens ya da Gilson'a değil David Burrell'e geniş yer ayırdık.